

De regionale economie

2015

De regionale economie 2015

Verklaring van tekens

Niets (blanco)	Een cijfer kan op logische gronden niet voorkomen
.	Het cijfer is onbekend, onvoldoende betrouwbaar of geheim
*	Voorlopige cijfers
**	Nader voorlopige cijfers
2015–2016	2015 tot en met 2016
2015/2016	Het gemiddelde over de jaren 2015 tot en met 2016
2015/'16	Oogstjaar, boekjaar, schooljaar enz., beginnend in 2015 en eindigend in 2016
2013/'14–2015/'16	Oogstjaar, boekjaar, enz., 2013/'14 tot en met 2015/'16

In geval van afronding kan het voorkomen dat het weergegeven totaal niet overeenstemt met de som van de getallen.

Colofon

Uitgever

Centraal Bureau voor de Statistiek
Henri Faasdreef 312, 2492 JP Den Haag
www.cbs.nl

Prepress

CCN Creatie, Den Haag

Ontwerp

Edenspiekermann

Inlichtingen

Tel. 088 570 70 70
Via contactformulier: www.cbs.nl/infoservice

© Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag/Heerlen/Bonaire, 2016.
Verveelvoudigen is toegestaan, mits CBS als bron wordt vermeld.

Inhoud

1. Inleiding 5

- 1.1 Over deze editie van de Regionale rekeningen 6
- 1.2 De Regionale rekeningen in het algemeen 7

2. Twintig jaar regionale economische ontwikkeling 8

- 2.1 Economische groei in 2015 9
- 2.2 Economische ontwikkeling 1995–2015 10
- 2.3 Ontwikkeling van bedrijfstakken in de grootste provincies 13
- 2.4 Ontwikkeling van bedrijfstakken in de vier grote steden 16
- 2.5 Conclusie 18

3. Regionale investeringen in vaste activa 20

- 3.1 Investerings gegroeid in het westen en het oosten, maar gekrompen in het noorden en het zuiden 21
- 3.2 Groningen provincie met grootste groei investeringen 21
- 3.3 In Gelderland relatief veel investeringen in woningen 23
- 3.4 Veel investeringen in onderzoek en ontwikkeling in Noord- en Zuid-Holland en Brabant 23
- 3.5 Vooral industrie en onderwijs investeren veel in onderzoek en ontwikkeling per arbeidsjaar 25
- 3.6 Trends in de Regionale investeringen, 1995–2014 26
- 3.7 Trends in de Regionale investeringsquote, 1995–2014 29
- 3.8 Trends in de ontwikkeling van de Regionale investeringen in computers, computerprogrammatuur en databanken 31
- 3.9 Conclusie 32

4. De Arbeidsmarkt 33

- 4.1 Werkgelegenheid 34
- 4.2 Werkloosheid 36
- 4.3 Conclusie 38

5. Regionale verschillen bij zzp'ers 39

- 5.1 Zelfstandigen 40
- 5.2 Verdeling van inkomen 42
- 5.3 Kenmerken zelfstandigen 45
- 5.4 Conclusie 50

6. Bijstandsuitkeringen in de grote steden 51

- 6.1 Van verzorgingsstaat naar participatiestaat 52
- 6.2 Bijstandsuitkeringen in de grote steden 53
- 6.3 Conclusie 58

7. Innovatie en R&D in de regio 59

- 7.1 Introductie 60
- 7.2 Methodebeschrijving 60
- 7.3 Innovatie en R&D op provinciaal niveau 62
- 7.4 R&D en innovatie op COROP-niveau 65
- 7.5 Conclusie 66
 - Literatuur 67

8. Bijlage 68

- Begrippenlijst 79
- Publicaties 86

1.

Inleiding

De Nederlandse economie groeide in 2015 met 2 procent. Deze groei kwam onder andere door de groei in de groot en detailhandel. Deze bedrijfstak doet het de laatste jaren goed en is bovendien de belangrijkste bedrijfstak in de Nederlandse economie. De economie van de provincie Noord-Holland groeide in 2015 het hardst met 2,8 procent. De sterke afname in de productie van aardgas leidde ook in 2015 tot krimp in Groningen, ditmaal met bijna 7 procent. De gaswinning is in 2015 verder teruggebracht. Exclusief delfstoffenwinning was er in Groningen sprake van 1,5 procent groei. De economische groei van Nederland werd door de aardgaswinning ook 0,5 procent gedrukt. Met uitzondering van Groningen en Zeeland daalt de werkloosheid in alle provincies. Al jaren lang is in Zeeland de werkloosheid laag. De toename in de werkgelegenheid was in 2015 vooral te zien in de provincies Noord-Holland, Zuid-Holland en Noord-Brabant. Het aandeel van de zzp'ers in de werkzame beroepsbevolking is ook in 2014 weer gegroeid. De investeringen vaste activa groeide in 2014 met 2,2 procent. Deze groei was met name te zien in het oosten en het westen van het land.

1.1 Over deze editie van de Regionale rekeningen

Net als de vorige editie zijn er ook dit jaar artikelen opgenomen met uitkomsten over de regionale economie die niet afkomstig zijn van de regionale rekeningen, en dus ook niet gebaseerd zijn op, of aansluiten op-, de nationale rekeningen. Dit zijn de hoofdstukken 5,6 en 7. De hoofdstukken 2,3 en 4 zijn hoofdstukken afkomstig van de regionale rekeningen, die weer gebaseerd zijn op de nationale rekeningen. De nationale rekeningen vormen de boekhouding van de Nederlandse economie. Eens in de zoveel jaar worden de nationale rekeningen gereviseerd, om aan te sluiten op de nieuwste economische inzichten en internationale afspraken en om nieuwe broninformatie te benutten. In 2014 is weer zo'n ingrijpende revisie afgerond, hetgeen zeer bepalend is geweest voor de onderhavige editie van de regionale rekeningen. De gereviseerde nationale rekeningen zijn doorgevoerd op het regionale niveau. In deze publicatie zijn de cijfers na revisie van de jaren 1995 tot en met 2015 beschikbaar. De regionale investeringen, die altijd al later beschikbaar kwamen dan de overige regionale economische statistieken, lopen op dit moment tot 2014. In hoofdstuk 2 van deze editie wordt de regionale economische ontwikkeling in 2015 besproken en worden tevens conclusies getrokken over de hele beschikbare periode 1995-2015. In dit hoofdstuk worden ook uitkomsten van het bbp per inwoner gepresenteerd. In hoofdstuk 3 wordt de ontwikkeling van de investeringen besproken. Hierbij wordt ingegaan op de bedrijfstakken die de investeringen doen en het type investeringen. In hoofdstuk 4 wordt de arbeidsmarkt van de diverse provincies en de grote steden besproken. Er wordt ingegaan op de werkgelegenheidsontwikkeling in arbeidsjaren, gewerkte uren en aantal werkzame personen. De cijfers over werkzame personen en gewerkte uren zijn ook uitgesplitst naar werknemers en zelfstandigen. In dit hoofdstuk komt verder de regionale werkloosheid aan de orde. De regionale verdeling van de huishoudinkomens zal pas na het afronden van deze publicatie gereedgekomen. Hieraan is dan ook geen tekst of tabel gewijd. Wel zijn deze cijfers beschikbaar op Statline. Deze publicatie bevat, zoals hiervoor al gemeld, ook een aantal artikelen die gebaseerd

zijn op andere bronnen dan de nationale rekeningen. In hoofdstuk 5 wordt beschreven wie de zzp'ers zijn, hoe hoog hun inkomen is, hoe het is gesteld met hun vermogen en de regionale verschillen in persoonlijk inkomen en vermogen van huishoudens. In hoofdstuk 6 wordt de regionale spreiding van bijstandsuitkeringen beschreven, deze analyse gaat tot op wijkniveau. In hoofdstuk 7 wordt een regionale analyse van innovatie en R&D gedaan.

1.2 De Regionale rekeningen in het algemeen

De hoofdstukken 1 tot en met 4 van deze publicatie zijn gebaseerd op de regionale rekeningen.

De regionale rekeningen leveren regionale cijfers over de economische groei, het bruto binnenlands product (bbp), het bbp per hoofd van de bevolking, de werkgelegenheid, de verdeling van de toegevoegde waarde over de bedrijfstakken en de bijdrage van iedere bedrijfstak aan het bbp. Daarnaast bieden de regionale rekeningen gegevens over de investeringen per regio en de regionale inkomensverdeling per regio. De regionale gegevens zijn uitsluitend beschikbaar op jaarbasis. De regionale cijfers sluiten aan op de jaarcijfers van de nationale rekeningen. De gegevens over 2015 hebben een voorlopig karakter. Dit wordt in grafieken en tabellen aangeduid met een sterretje achter het jaartal. De gegevens over de investeringen in vaste activa lopen tot 2014. Alle gegevens van de regionale rekeningen zijn opgenomen in de CBS database StatLine, onder thema Macro-economie\Nationale rekeningen\Overige rekeningen\Regio. Deze is toegankelijk via de CBS website www.cbs.nl.

2.

Twintig jaar

regionale

economische

ontwikkeling

In dit hoofdstuk worden de regionale economische ontwikkelingen in de afgelopen 20 jaar uiteengezet. Welke provincies zijn in de periode 1995–2015 het hardst gegroeid en welke zijn het belangrijkste voor de Nederlandse economie? Hoe heeft het bbp per inwoner zich ontwikkeld in de verschillende provincies? Hoe belangrijk is de industrie nog voor de Nederlandse economie? En welke bedrijfstakken zijn belangrijk voor de economie van de vier grote steden?

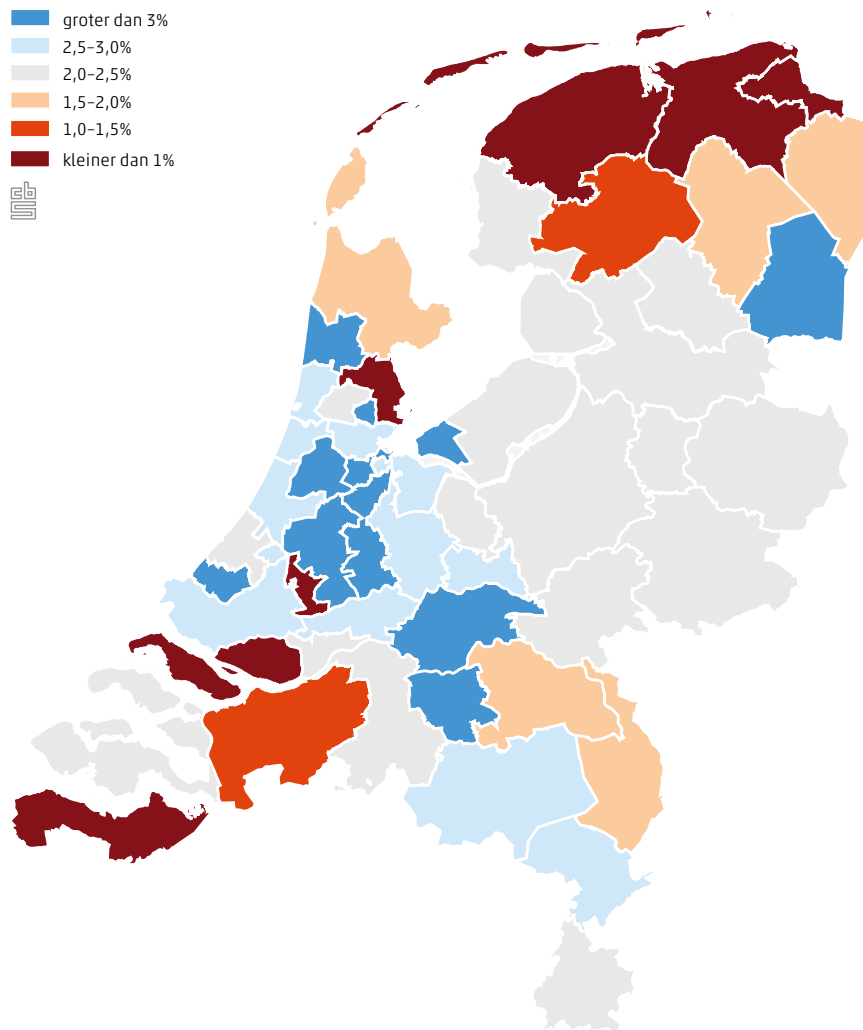
2.1 Economische groei in 2015

De Nederlandse economie groeide in 2015 met 2 procent. Deze groei kwam onder andere door de groei in de groot- en detailhandel. Deze bedrijfstak doet het de laatste jaren goed en is bovendien de belangrijkste bedrijfstak in de Nederlandse economie. De bedrijfstak verhuur van roerende goederen groeide in 2015 het hardst met bijna 9 procent. De financiële instellingen, die ook een belangrijke bijdrage leveren aan de Nederlandse economie, vertoonden in 2015 juist een krimp van ruim 1 procent.

De economie van de provincie Noord-Holland groeide in 2015 het hardst met 2,8 procent. De bedrijfstak verhuur van roerende goederen deed het in deze provincie bovengemiddeld goed. Ook de groot- en detailhandel, die in deze provincie zeer belangrijk is, groeide iets harder dan gemiddeld. De gaswinning werd verder teruggebracht wat ook in 2015 leidde tot krimp in Groningen, ditmaal met bijna 7 procent. Ook de geringe economische groei in Friesland van een half procent komt door de terugloop in aardgaswinning. Exclusief delfstoffenwinning was er in Groningen en Friesland sprake van 1,5 en 1,7 procent groei. De economische groei van Nederland werd door de aardgaswinning ook 0,5 procent gedrukt. Met een groei van 2,6 procent profiteerden de provincies Zuid-Holland, Utrecht en Flevoland net als Noord-Holland van de positieve ontwikkeling in de groot- en detailhandel. De groei van de leaseautobranche droeg hier in de provincie Flevoland ook aan bij. Met een groei van 1,9 procent kende Zeeland, net als Groningen en Friesland ook een lagere groei dan het Nederlandse gemiddelde van 2 procent. De Zeeuwse economie werd gedrukt door krimp in de chemische industrie.

De vier grote steden kenden allen een bovengemiddelde groei. Met een economische groei van 2,9 procent spande Amsterdam de kroon. De bedrijfstak groot-en detailhandel die voor Amsterdam zeer belangrijk is, heeft veel bijgedragen aan deze groei. Ook de positieve ontwikkeling in de bedrijfstak advisering heeft een flinke bijdrage geleverd. Den Haag kende met 2,2 procent de laagste economische groei van de vier grote steden. Dit werd onder andere veroorzaakt door de financiële instellingen die in deze stad nog harder krompen dan de rest van Nederland. De teruggang in de overheidssector was in de hoofdstad ook bovengemiddeld.

2.1.1 Economische groei van COROP-plusgebieden, 2015

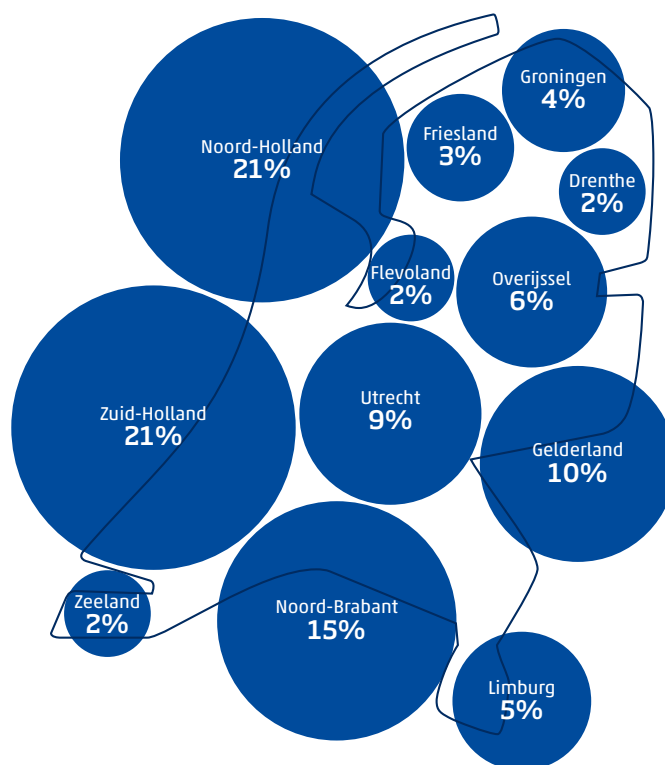

2.2 Economische ontwikkeling 1995-2015

In de periode 1995-2015 is de Nederlandse economie met 46 procent gegroeid, gemiddeld 1,9 procent per jaar. Het bruto binnenlands product (bbp) per inwoner steeg in deze periode bijna 33 procent, terwijl de bevolking met bijna 10 procent groeide.

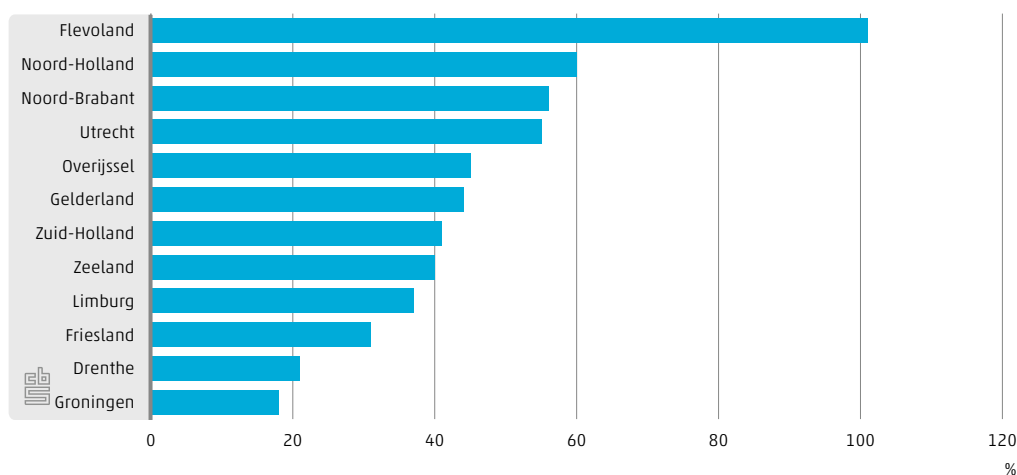
De economische groei was regionaal gezien echter niet gelijk verdeeld de afgelopen 20 jaar. De economieën van de provincies Noord-Holland en Noord-Brabant groeiden bijvoorbeeld stukken harder dan die van Groningen en Drenthe. Ook dragen niet alle provincies even veel bij aan de economie van Nederland. De drie provincies Zuid-Holland, Noord-Holland en Noord-Brabant zijn samen goed voor 57 procent van het Nederlandse bbp. Met Gelderland en Utrecht er bij dragen deze provincies zelfs driekwart van de economie. Dat was in 1995 het geval, en dat bleef in 2015 onveranderd. In deze provincies wonen ook de meeste mensen; ruim 71 procent van de totale Nederlandse bevolking.

2.2.1 Aandeel van de provincies in de Nederlandse economie, 2015

De economie van Flevoland is in de periode 1995 tot en met 2015 verdubbeld en groeide gemiddeld ruim 3,5 procent per jaar. Deze groei is met name te danken aan de bedrijfstakken verhuur van roerende goederen en overige diensten en de groot- en detailhandel en reparaties van auto's die erg belangrijk zijn geworden in de economie van Flevoland. In Flevoland zitten verschillende grote bedrijven voor leaseauto's, een bedrijfstak die de afgelopen jaren een enorme ontwikkeling heeft doorgemaakt. Vooral in Almere is het aandeel van deze bedrijfstak belangrijk voor de economie. In 1995 besloeg dit ruim 15 procent van de economie van Almere. Dit aandeel nam toe tot het in 2006 een hoogtepunt bereikte met 28 procent. Daarna daalde het iets naar 22 procent in 2015. Landbouw, bosbouw en visserij werden juist minder belangrijk in de provincie Flevoland. Met name in COROP-gebied Noordoostpolder en Urk nam het belang van de landbouw bosbouw en visserij af.

2.2.2 Economische groei van provincies 1995-2015

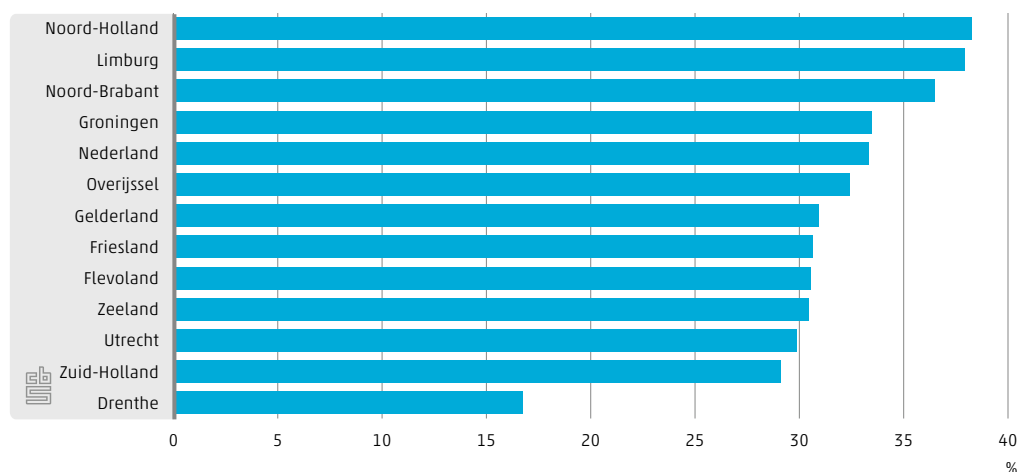

Bron: CBS.

Dat is echter niet het complete verhaal. Dat de economie van Flevoland in 20 jaar tijd is verdubbeld is samen gegaan met een bevolkingsgroei in de provincie. Woonden er in 1995 nog bijna 268 duizend mensen in Flevoland, in 2015 waren dat er ruim 403 duizend; een bevolkingstoename van 51 procent. Als er wordt gekeken naar het bbp per inwoner, dan heeft Flevoland een gemiddelde ontwikkeling doorgemaakt. Het bbp per inwoner steeg van 1995 tot 2015 met 31 procent. Voor heel Nederland steeg het bbp per inwoner bijna 33 procent.

Het bbp per inwoner bleef in Drenthe naar verhouding achter; daar nam het met slechts 17 procent toe. Noord-Holland en Limburg gingen aan kop met in 20 jaar tijd een toename van bijna 49 procent van het bbp per inwoner. Noord-Holland dankte deze ontwikkeling aan een bovengemiddelde economische groei in deze periode. De economie van Limburg groeide in deze periode juist minder hard dan het Nederlands gemiddelde, maar omdat het aantal inwoners met 1 procent daalde is het bbp per inwoner wel flink gegroeid. Limburg was overigens de enige provincie waar in deze periode de bevolking kromp. De ontwikkeling van het bbp per inwoner is in Groningen, met een toename van 33 procent, ongeveer gelijk aan de Nederlandse ontwikkeling. Groningen heeft deze sterke groei vooral te danken aan de enorme toegevoegde waarde die uit de delfstoffenwinning komt. Bovendien was de bevolkingstoename, na Zeeland en Limburg het laagst in deze provincie. Alhoewel de relatieve toename van de bevolking in Zuid-Holland met 8 procent ook lager dan gemiddeld was, had Zuid-Holland, na Noord-Holland, de grootste absolute bevolkingsgroei. Omdat ook de economie in deze periode een lager dan gemiddelde groei doormaakte heeft Zuid-Holland, met een toename van 29 procent, een beperkte groei van het bbp per inwoner. Utrecht heeft, na Flevoland, de grootste relatieve toename van de bevolking doorgemaakt in deze periode. Hierdoor is de toename van het bbp per inwoner met 30 procent, ondanks de hoge economische groei in deze periode, lager dan gemiddeld.

2.2.3 Ontwikkeling bbp per inwoner 1995-2015

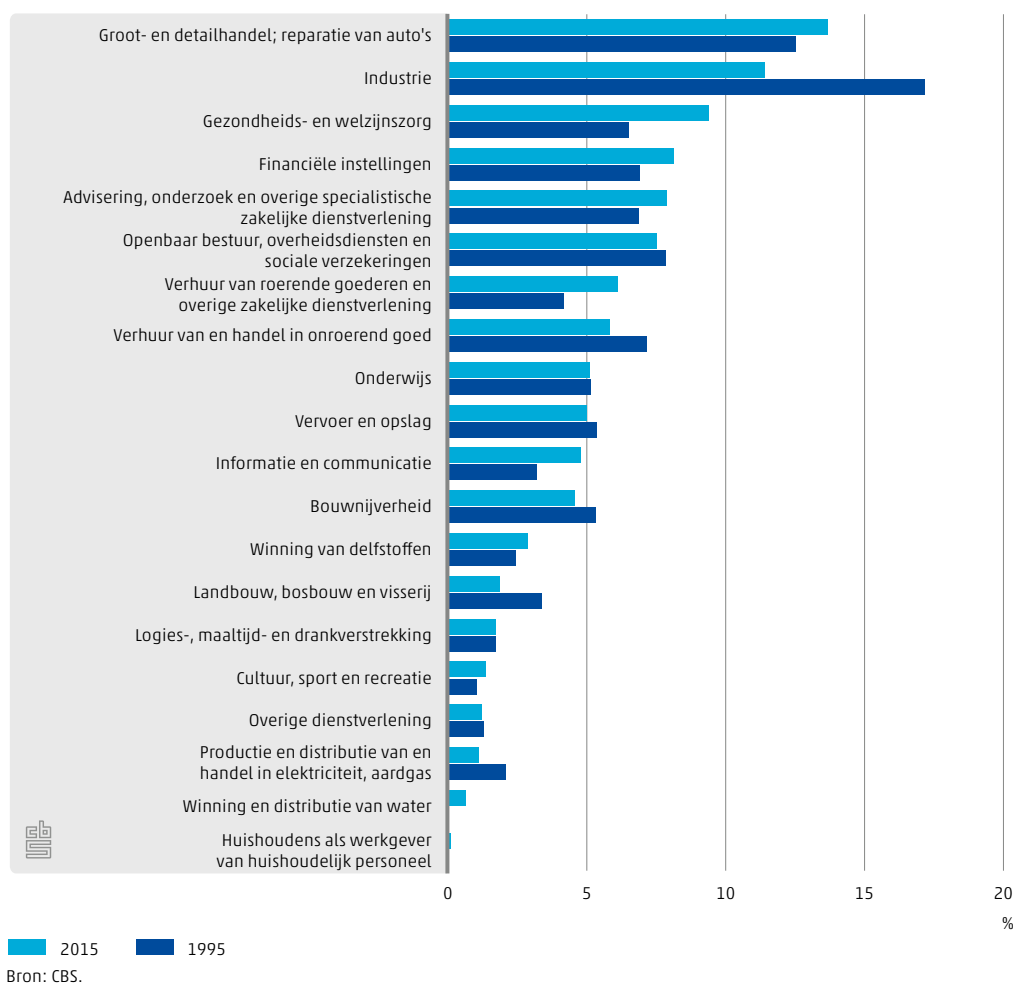
Bron: CBS.

Noord-Holland heeft niet alleen de sterkste groei in Het bbp per inwoner doorgemaakt, ook was het in 2015, met ruim 51 duizend euro per inwoner, koploper in Nederland. Gevolgd door Utrecht, met een bbp van bijna 47 duizend euro per inwoner. Afgezien van Groningen, is Utrecht de enige provincie die in deze 20 jaar Noord-Holland een drietal keer van de troon gestoten heeft. In de jaren 1998, 1999 en 2000 had Utrecht het hoogste bbp per inwoner. Drenthe had in 2015 samen met Friesland (beide ruim 28 duizend euro) per inwoner het laagste bbp.

2.3 Ontwikkeling van bedrijfstakken in de grootste provincies

De industrie en de groot-en detailhandel zijn in de gehele periode de belangrijkste bedrijfstakken geweest. Maar het aandeel van de industrie in de Nederlandse economie is in deze periode wel afgenomen. Het aandeel van de groot-en detailhandel in de Nederlandse economie daarentegen is in deze periode licht toegenomen. De gezondheids- en welzijnszorg maakte de grootste groei door. Met een aandeel van 9 procent in de totale economie, is deze bedrijfstak na de groot- en detailhandel en de industrie de belangrijkste bedrijfstak in Nederland geworden. De Nederlandse economie heeft zich in de afgelopen 20 jaar getransformeerd van een economie die voornamelijk afhankelijk was van de industrie naar een economie waar de groot- en detailhandel het belangrijkste zijn geworden. Deze ontwikkeling is zichtbaar in alle regio's, maar in sommige provincies heeft de industrie minder aan belang ingeleverd. In Friesland en Flevoland daalde het aandeel van de industrie in de economie met 2 procentpunt, terwijl dit in Noord-Holland, Groningen en Limburg 7 procentpunt was. In alle provincies is de gezondheids- en welzijnszorg belangrijker geworden; voor Nederland nam het aandeel toe van 6 naar 9 procent. In de provincies Limburg, Overijssel en Drenthe nam het aandeel van de gezondheids- en welzijnszorg het meest toe met 5 procentpunt.

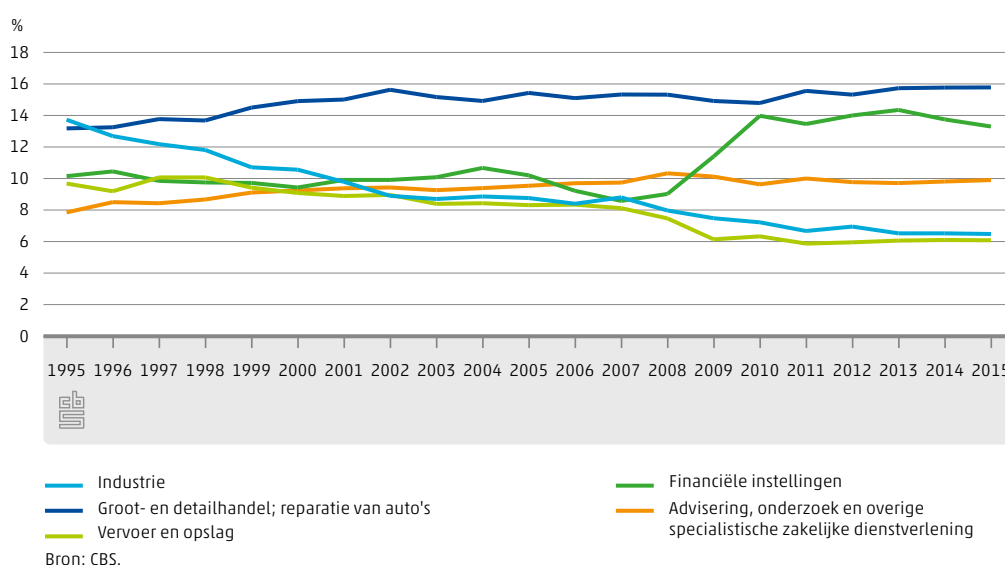
2.3.1 Aandeel bedrijfstakken in Nederlandse economie

Noord-Holland

Noord-Holland is een provincie waarin de industrie duidelijk heeft ingeleverd. Was het in 1995 met een aandeel van 14 procent nog de belangrijkste bedrijfstak in de provincie, in 2015 was het aandeel van de industrie gehalveerd tot een bijdrage van 7 procent aan de economische activiteiten van Noord-Holland. Daarnaast heeft ook de bedrijfstak vervoer en opslag flink ingeleverd. In 1995 was de bedrijfstak de op twee na belangrijkste bedrijfstak voor Noord-Holland, in 2015 daalde vervoer en opslag naar de negende plek. De bedrijfstak groot- en detailhandel is in deze periode juist gegroeid tot de belangrijkste bedrijfstak in 2015. De financiële instellingen hebben in deze provincie ook een groei doorgemaakt. Dit is met name te danken aan de groei van deze bedrijfstak in Amsterdam. Ten slotte heeft ook de bedrijfstak advisering, onderzoek en overige specialistische zakelijke dienstverlening een bovengemiddelde groei doorgemaakt in deze periode.

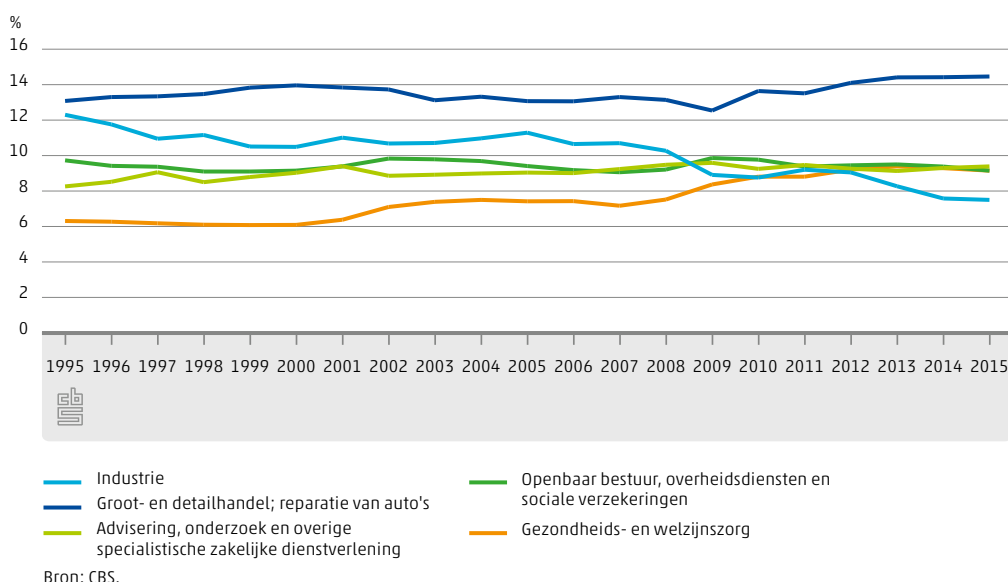
2.3.2 Aandeel vijf grootste bedrijfstakken in economie Noord-Holland

Zuid-Holland

In Zuid-Holland is de economische bedrijvigheid relatief weinig veranderd de afgelopen 20 jaar. De groot- en detailhandel was in 1995 de belangrijkste bedrijfstak en is dat in 2015 nog steeds. De industrie was in 1995 na de groot- en detailhandel de belangrijkste bedrijfstak, maar – net als op landelijk niveau – is deze bedrijfstak in belang gedaald. In 2015 leverde deze bedrijfstak een bijdrage van 8 procent aan de economie van deze provincie en is daarmee de vierde bedrijfstak voor Zuid-Holland. Ondanks de lichte krimp van het openbaar bestuur in deze provincie is het in 2015 na de groot- en detailhandel de belangrijkste bedrijfstak. Gevolgd door de bedrijfstak advisering, onderzoek en overige specialistische zakelijke dienstverlening die in deze periode een lichte groei doormaakte in deze provincie.

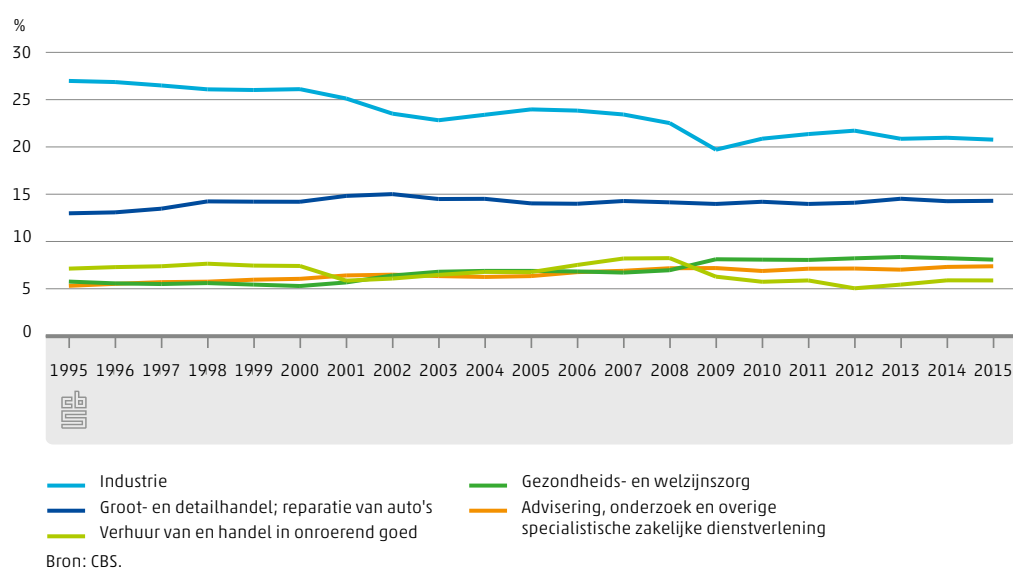
2.3.3 Aandeel vijf grootste bedrijfstakken in economie Zuid-Holland

Noord-Brabant

In Noord-Brabant is het economisch belang van de industrie, net als in de rest van Nederland, gekrompen. Ondanks deze krimp is het nog steeds de belangrijkste bedrijfstak voor deze provincie. Dit komt mogelijk doordat er specifieke takken van de industrie actief zijn, zoals de vervaardiging van machines, apparaten, computers en andere elektronische apparatuur. Met name in het COROP-gebied Zuidoost-Noord-Brabant was de industrie in 2015 nog steeds zeer aanwezig. Meer dan een kwart van de economie van deze regio is afhankelijk van de industrie. Hier profiteert ook de rest van Nederland van, want 12 procent van de totale industrie van Nederland is gevestigd in deze regio. Hiermee levert deze regio alleen al een bijdrage van 5 procent aan de totale Nederlandse economie.

2.3.4 Aandeel vijf grootste bedrijfstakken in economie Noord-Brabant

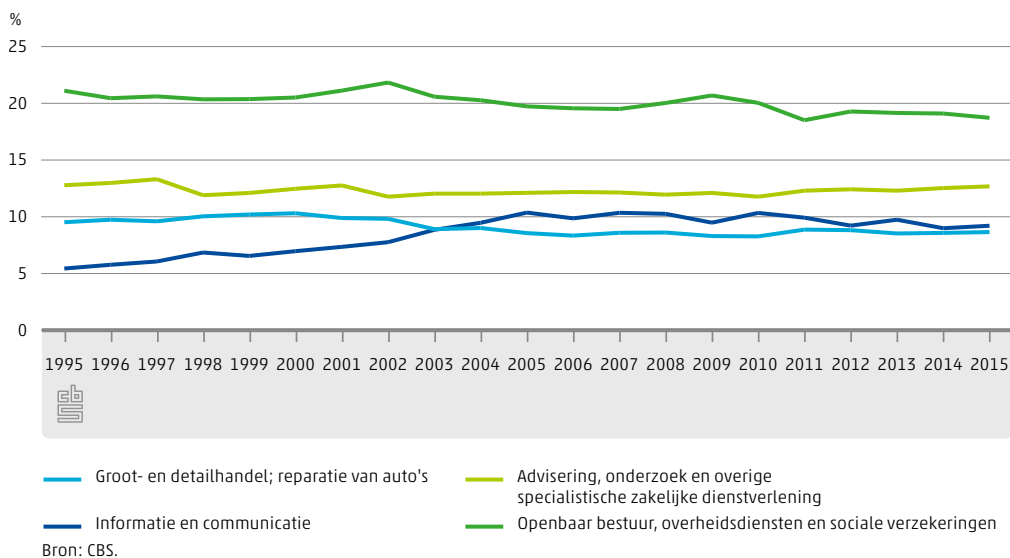
2.4 Ontwikkeling van bedrijfstakken in de vier grote steden

De vier grote steden Amsterdam, Rotterdam, Utrecht en Den Haag hebben samen een aandeel van 33 procent in de Nederlandse economie. Het betreft hier de kerngemeente van de steden en de omliggende gebieden. Er zijn een aantal bedrijfstakken die in alle vier de grote steden belangrijk zijn, zoals de groot- en detailhandel. Daarnaast heeft elke stad ook duidelijk een eigen specialisatie.

Den Haag

In Den Haag is het Openbaar bestuur bijvoorbeeld een belangrijke bedrijfstak. In de gehele periode van 1995–2015 is deze bedrijfstak veruit het belangrijkste voor de stad. Opvallend is dat het aandeel van het openbaar bestuur nog licht groeide tijdens de economische crisis die eind 2008 begon. Na 2009 begon het aandeel van het openbaar bestuur wel af te nemen. Dit was overigens geen landelijke ontwikkeling. Op landelijk niveau is te zien dat het aandeel van het openbaar bestuur in de Nederlandse economie een vast percentage heeft van 7 tot 8 procent.

2.4.1 Aandeel vier grootste bedrijfstakken in economie Agglomeratie 's-Gravenhage

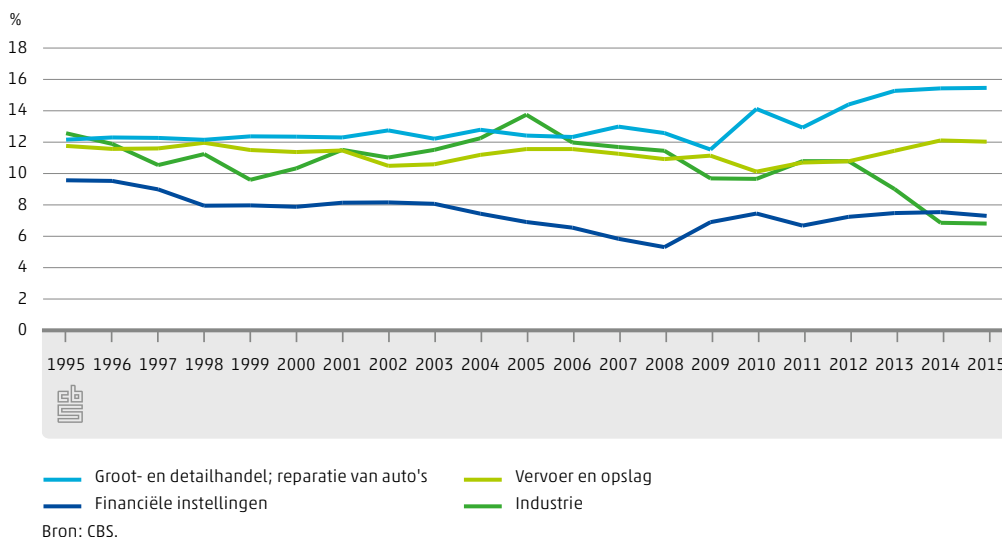

Rotterdam

In Rotterdam zorgt de haven ervoor dat de groot- en detailhandel een bovengemiddeld aandeel in de economie van COROP-gebied Groot-Rijnmond heeft. Na de economische crisis die eind 2008 begon was een dip te zien bij deze bedrijfstak, maar in 2010 herstelde deze en was de sector weer de grootste in het gebied. Ook de bedrijfstak vervoer en opslag heeft met 12 procent een belangrijk aandeel in de economie; dit aandeel is de afgelopen

20 jaar vrij constant gebleven. De industrie en financiële instellingen zijn minder belangrijk geworden voor Rotterdam. De industrie is in deze periode in heel Nederland afgenomen maar in Rotterdam is deze bijna gehalveerd: van belangrijkste bedrijfstak voor de economie van deze stad is hij gezakt naar de achtste plek.

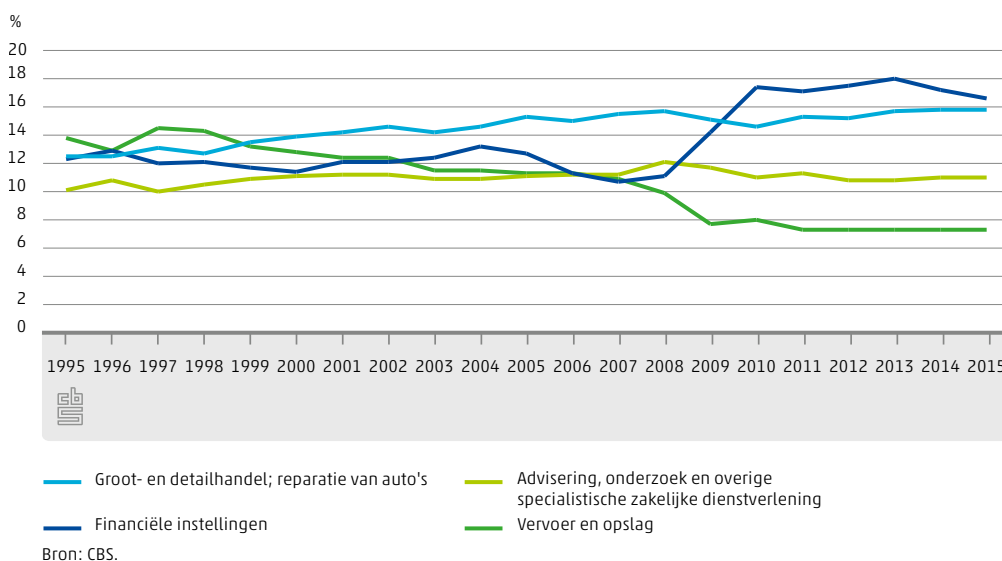
2.4.2 Aandeel vier grootste bedrijfstakken in economie Groot-Rijnmond

Amsterdam

De belangrijkste sector in Amsterdam in 2015 waren de financiële instellingen. De bedrijfstak maakte tijdens de crisis zelfs een groei door. Dit werd deels veroorzaakt door de landelijke tendens dat kleine banken sluiten en het werk vaker naar hoofdkantoren in Amsterdam en Utrecht is gegaan. Opvallend is dat de bedrijfstak vervoer en opslag juist erg is gekrompen in deze periode. Omdat deze regio Groot-Amsterdam betreft, zit hier ook het COROP-gebied Haarlemmermeer en dus de luchthaven Schiphol in. De crisis is in deze bedrijfstak duidelijk zichtbaar. Het aandeel van vervoer en opslag in de regio Groot-Amsterdam is van de belangrijkste bedrijfstak naar de vierde plek gegaan.

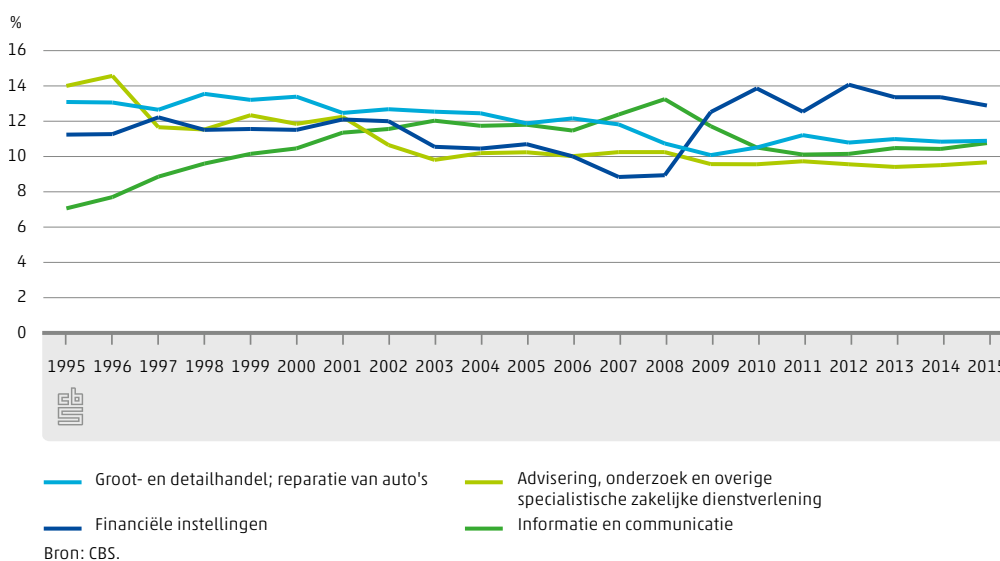
2.4.3 Aandeel vier grootste bedrijfstakken in economie Groot-Amsterdam

Utrecht

Na de sluiting van veel bankvestigingen in dorpen en kleine steden zijn door de centrale ligging veel bankwerkzaamheden naar de stad Utrecht gegaan. Dit heeft bijgedragen aan de groei van de bedrijfstak financiële instellingen die in Utrecht in 2015 gegroeid is tot de belangrijkste bedrijfstak in de stad. De bedrijfstak advisering, onderzoek en overige specialistische zakelijke dienstverlening is tegenstelling tot de landelijke trend juist gekrompen in Utrecht. Ook de groot- en detailhandel ontwikkelde zich in Utrecht anders dan landelijk. Groeiende deze bedrijfstak in Nederland juist licht tot de belangrijkste bedrijfstak, het aandeel van deze bedrijfstak nam in Utrecht juist af. De informatie en communicatie maakte tot de crisis in 2008 een sterke groei door in Utrecht, maar na de crisis nam het aandeel van deze bedrijfstak juist af.

2.4.4 Aandeel vier grootste bedrijfstakken in economie Stadsgewest Utrecht

2.5 Conclusie

Noord-Holland had in 2015, met een groei van 2,8 procent, de grootste economische groei. Ook in de periode 1995–2015 is de economie van Noord-Holland bovengemiddeld gegroeid, met 60 procent. Alleen Flevoland heeft een grotere groei van de economie doorgemaakt. De economie van deze provincie is namelijk verdubbeld in 20 jaar tijd. Deze verdubbeling is weliswaar samen gegaan met een bovengemiddelde bevolkingsgroei van ruim 50 procent. Hierdoor kent het bbp per inwoner, in deze jonge provincie, een gemiddelde ontwikkeling.

De industrie heeft als aandeel van de economie, in vrijwel alle regio's flink ingeleverd in de afgelopen 20 jaar. De gezondheids- en welzijnszorg is sterk gegroeid en de bedrijfstak groot- en detailhandel heeft zich ontwikkeld tot belangrijkste bedrijfstak van de Nederlandse economie. Deze landelijke ontwikkelingen hebben op de regio's met hun eigen specialisatie, verschillende uitwerkingen gehad. In Rotterdam is bijvoorbeeld

duidelijk te zien dat de industrie heeft ingeleverd, van belangrijkste bedrijfstak is de industrie in 2015 gezakt naar een achtste plek. In Zuidoost-Noord-Brabant is de industrie weliswaar gekrompen, maar blijft desondanks de belangrijkste bedrijfstak voor de regionale economie. Naast de landelijke tendens heeft ook de crisis in sommige regio's gezorgd voor een verschuiving van de afhankelijkheid van bedrijfstakken. In Amsterdam en Utrecht zijn tijdens de crisis, de financiële instellingen gegroeid tot belangrijkste bedrijfstak.

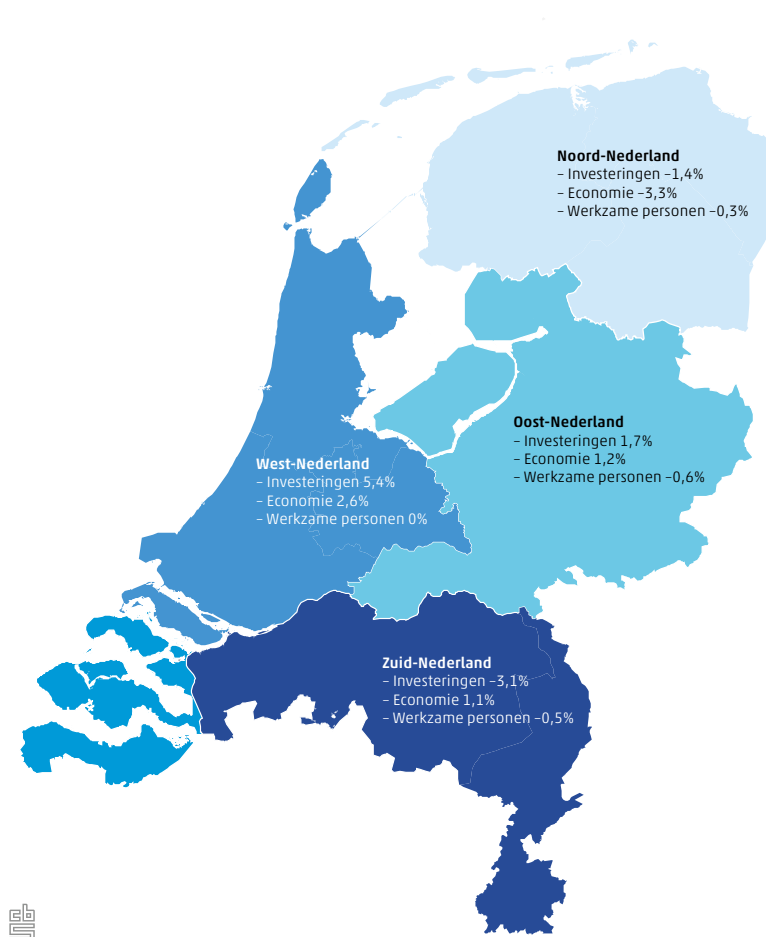
3.

**Regionale
investeringsen in
vaste activa**

In dit hoofdstuk wordt eerst ingegaan op de ontwikkeling van de investeringen in vaste activa in 2014, die wordt bekeken naar regio, bedrijfstak en naar type investering. Daarna wordt ingegaan op de ontwikkeling van de investeringen in de periode 1995–2014. Hier wordt ingezoomd op regio en op de verdeling van de economische activiteit. Vervolgens komt een paragraaf over trends in de regionale investeringen in de tijdreeksperiode, per sector en voor de vier landsdelen. Ten slotte wordt de aandacht gericht op de investeringen in computers, computerprogrammatuur en databanken.

3.1 Investerings gegroeid in het westen en het oosten, maar gekrompen in het noorden en het zuiden

3.1.1 R&D-intensiteit naar provincie, 2014

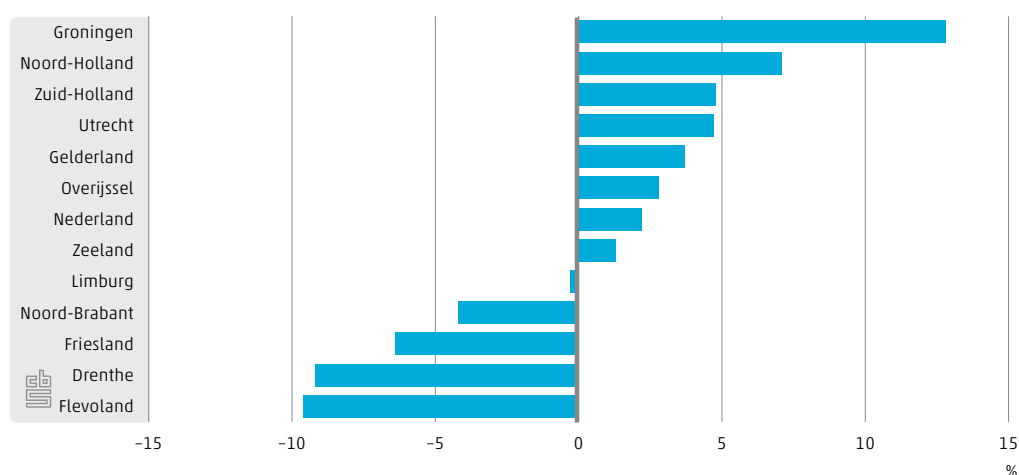
Investerings zijn belangrijk voor de economie en de economische groei. Ook op regionaal niveau is dat het geval. In 2014 bedroegen de totale investeringen in vaste activa bijna 123 miljard euro. Dit is een groei van 2,2 procent ten opzichte van 2013. In Noord- en Zuid

Nederland krompen de investeringen met respectievelijk 1,4 en 3,1 procent. In het oosten en het westen lieten de investeringen in 2014 daarentegen een groei zien van 1,7 procent en 5,4 procent.

3.2 Groningen provincie met grootste groei investeringen

In de provincies Flevoland, Drenthe, Friesland, Noord Brabant en Limburg krompen de investeringen in 2014. Van alle provincies waar de investeringen in 2014 stegen, lieten de provincies Groningen en Noord-Holland de sterkste procentuele groei zien. De investeringsgroei in de provincie Groningen bedroeg 408 miljoen euro. Deze groei was vooral te danken aan de hogere investeringen in woningen (100 miljoen), bedrijfsgebouwen (107 miljoen) en in grond-, weg- en waterbouwkundige werken (96 miljoen). Mogelijk speelt het herstel van de schade als gevolg van de gaswinning hierbij een rol. De groei in Noord-Holland bedroeg bijna 1,5 miljard euro. De groei in Noord-Holland werd voornamelijk bepaald door investeringen in GWW (861 miljoen) en investeringen in computerprogrammatuur en databanken (414 miljoen). In Zuid-Holland bedroeg de groei in investeringen 1213 miljoen euro. Deze groei kwam vooral voor rekening van de GWW-werken (357 miljoen), machines (499 miljoen) en computer en data (213 miljoen). Met een krimp van 304 miljoen daalden de investeringen in de provincie Flevoland sterk. In deze provincie werd vooral minder geïnvesteerd in GWW-werken (246 miljoen).

3.2.1 Groei investeringen in vaste activa per provincie, 2014

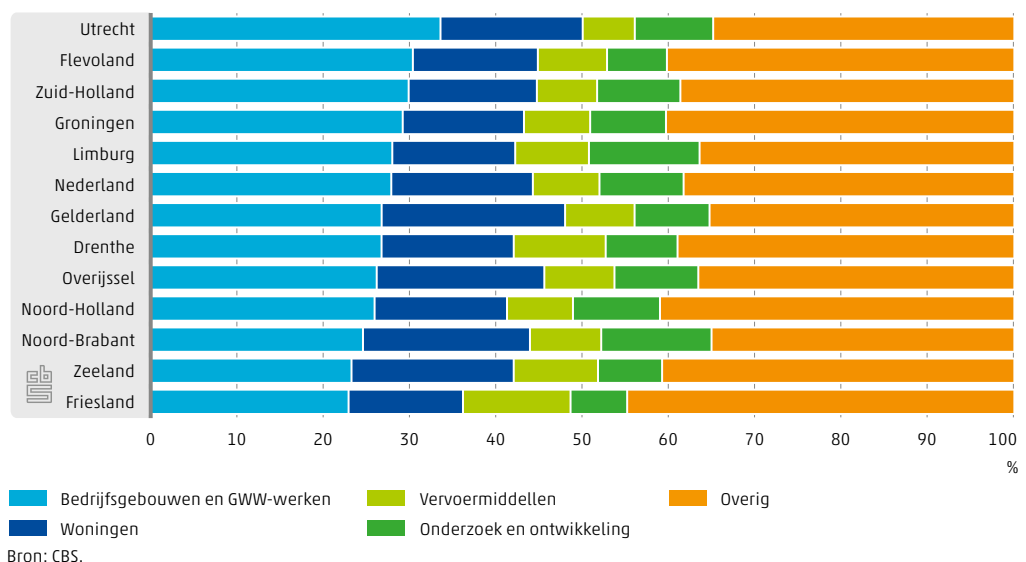

Bron: CBS.

3.3 In Gelderland relatief veel investeringen in woningen

In 2014 vond in Nederland ruim een kwart (bijna 28 procent) van de investeringen plaats in bedrijfsgebouwen en GWW-werken. In de provincies Utrecht, Flevoland, Zuid-Holland, Groningen en Limburg lagen de investeringen in deze typen relatief hoger dan in de rest van Nederland. De investeringen in woningen omvatten in 2014 16,4 procent van het totaal. Dit is aanzienlijk lager dan in de jaren daarvoor. In 2008 ging nog 27 procent van de totale investeringen naar woningen. In de provincie Gelderland was in 2014 het aandeel van de investeringen in woningen het grootst (21,3 procent) en in Friesland het laagst (13,3 procent). Het aandeel van de investeringen in vervoermiddelen was het hoogst in Friesland.

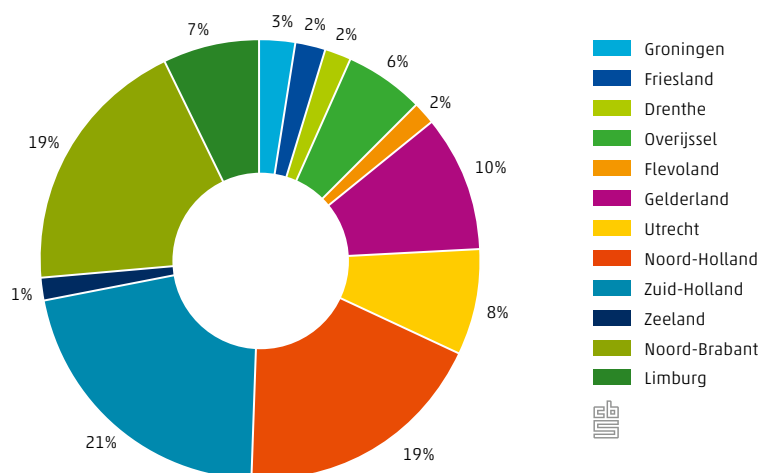
3.3.1 Investerings in vaste activa naar type, 2014

3.4 Veel investeringen in onderzoek en ontwikkeling in Noord- en Zuid-Holland en Brabant

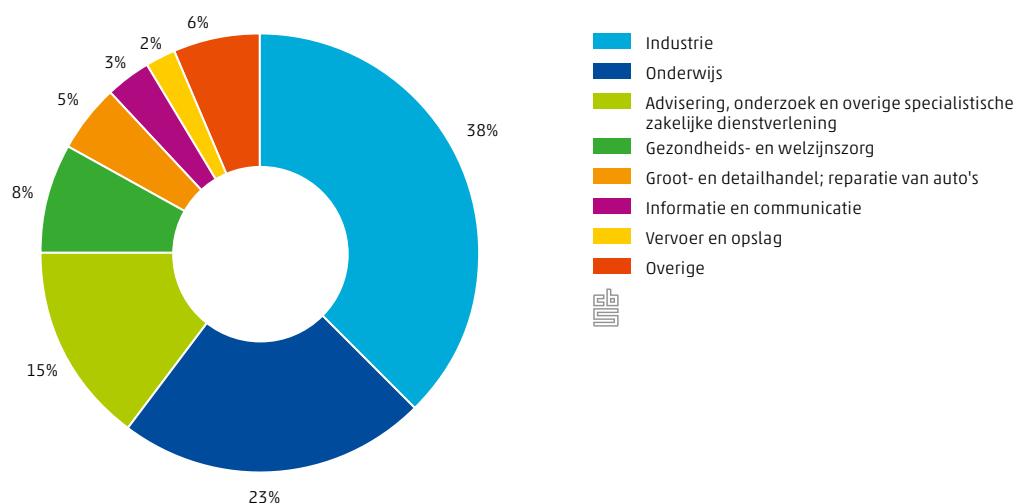
In 2014 bedroegen de totale investeringen in onderzoek en ontwikkeling bijna 12 miljard euro. De provincie Zuid-Holland had de hoogste investeringen in onderzoek en ontwikkeling. Meer dan een vijfde deel (21 procent) van dit type investeringen werd in deze provincie gerealiseerd. De provincies Noord-Holland (19 procent) en Noord-Brabant (19 procent) volgden op de voet.

3.4.1 Investerings in onderzoek en ontwikkeling per provincie als percentage van totaal Nederland, 2014

Met een aandeel van 38 procent in de totale investeringen in onderzoek en ontwikkeling is de industriële sector de drijvende kracht achter de technologie en innovatie in Nederland. Binnen de industrie investeerde de sector chemie met 951 miljoen het meest in onderzoek en ontwikkeling. Deze sector investeerde relatief veel in de regio's Zuid-Limburg en Rijnmond. De maakindustrie machines en apparaten en de industrie op het gebied van de productie van computers, van elektronische en optische apparatuur volgden met respectievelijk 783 miljoen en 640 miljoen op de voet. Meer dan een kwart van de investeringen van de maakindustrie machines en apparaten werd gedaan in de regio Zuidoost-Noord-Brabant. Van de investeringen door de maakindustrie van computers, van elektronische en optische apparatuur vond bijna driekwart in de regio Amsterdam plaats.

3.4.2 Investerings in onderzoek en ontwikkeling naar sectoren, 2014

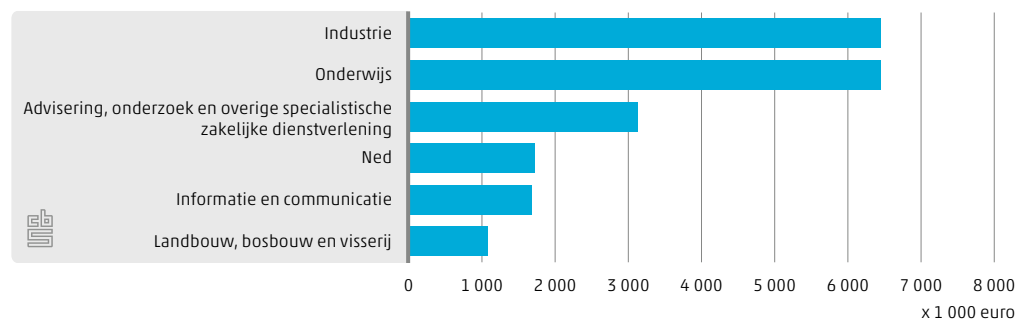

3.5 Vooral industrie en onderwijs investeren veel in onderzoek en ontwikkeling per arbeidsjaar

Gemiddeld, d.w.z. met alle sectoren van de economie in beschouwing genomen, werd in Nederland in 2014 rond de 1721 euro per arbeidsjaar geïnvesteerd in onderzoek en ontwikkeling.

De investeringen in onderzoek en ontwikkeling zijn zeer ongelijk verdeeld over de sectoren. In de sector 'Cultuur, sport en recreatie' bijvoorbeeld zijn de investeringen in onderzoek en ontwikkeling per arbeidsjaar met ongeveer 8 euro het laagst.

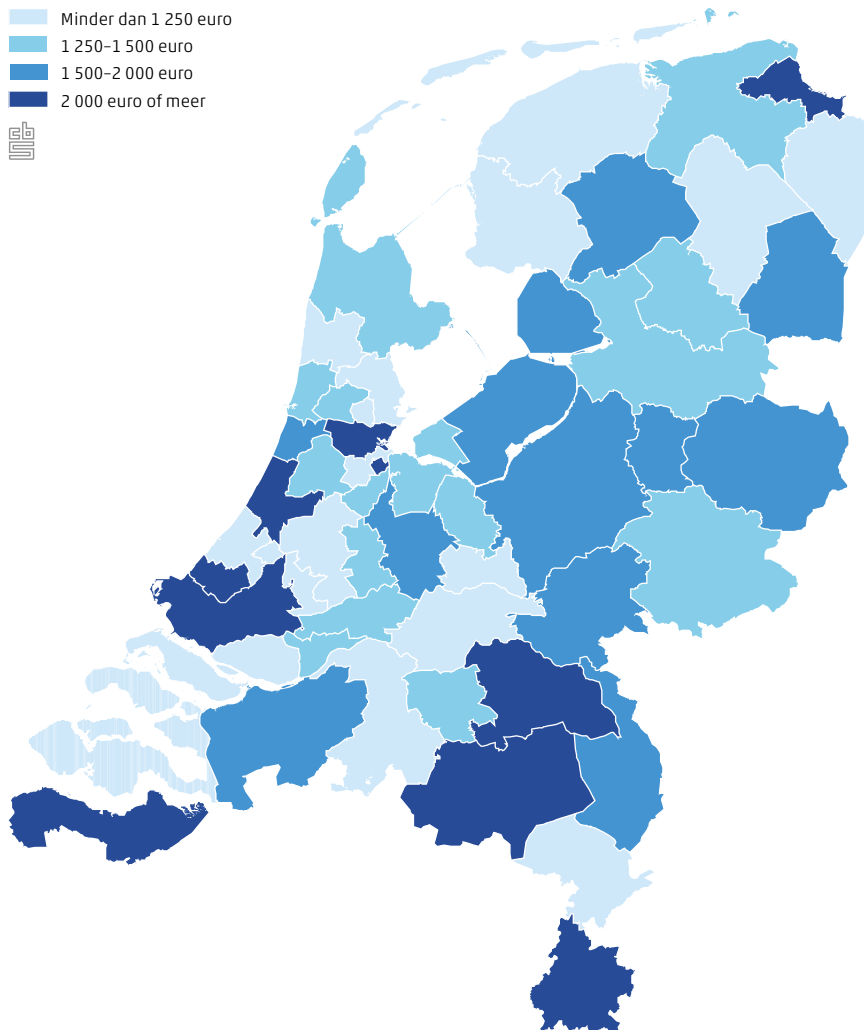
3.5.1 Gemiddelde investeringsbedrag per arbeidsjaar in onderzoek en ontwikkeling naar sectoren, 2014

In 2014 zijn de investeringen in R&D in de sectoren industrie en onderwijs met rond 6455 euro per arbeidsjaar het hoogst. Hiermee werd per mensjaar, in elk van deze bedrijfstakken, bijna 4 keer het landelijke gemiddelde geïnvesteerd in onderzoek en ontwikkeling. In vergelijking met de sector 'Cultuur, sport en recreatie' zijn de investeringen ruim 800 keer hoger. Veel van de investeringen die in het onderwijs worden gedaan hebben een 'spillover effect' op andere bedrijfstakken. Met name de industrie profiteert hier nog eens 'extra' van.

Slechts een kwart van de 52 COROP+ gebieden investeerden per mensjaar boven het eerder genoemde het landelijke gemiddelde van 1721 euro. Van de 52 COROP-gebieden in Nederland kende de regio overig Zuid Oost-Noord Brabant met 3096 euro per mensjaar de hoogste R&D investering. Het overgrote deel (55 procent) werd in die streek geïnvesteerd door de sector industrie. Op de tweede plaats komt de regio Delft en Westland met een investering van 2833 euro in onderzoek en ontwikkeling per mensjaar. In deze regio droegen de sectoren 'Advisering' en 'onderwijs' samen bij aan 68 procent van de totale investering in R&D. De minste investering (829 euro) per mensjaar in R&D werd in 2014 in de regio Edam-Volendam e.o. gedaan.

3.5.2 Investerings in onderzoek en ontwikkeling per arbeidsjaar, 2014

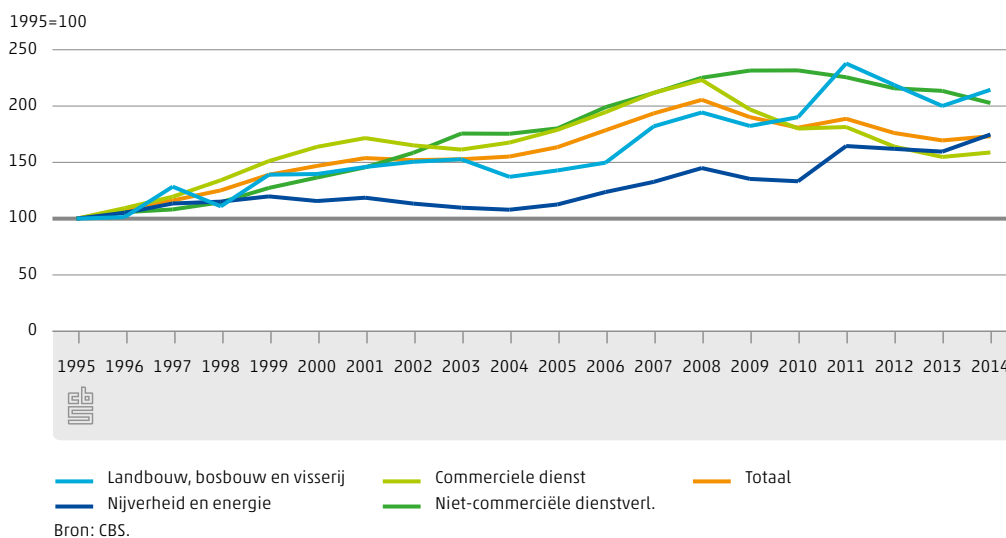

3.6 Trends in de Regionale investeringen, 1995-2014

Dat Nederland een dienstenland is blijkt ook uit het feit dat de meeste investeringen over 2014 gingen naar de commerciële dienstverlening (bijna 61 miljard euro). De nijverheid en energie moesten het in datzelfde jaar doen met minder dan de helft van dat bedrag, namelijk 27 miljard euro. In de niet-commerciële dienstverlening werd in 2014 bijna 30 miljard geïnvesteerd. Met een investering van 5,1 miljard euro werd er in de landbouw, bosbouw en visserij het minst geïnvesteerd. In 1995 zag de ranglijst er nog iets anders uit. Het aandeel van de investeringen in de commerciële dienstverlening is in vergelijking met 1995 geslonken van iets meer dan 54 procent naar bijna 50 procent. Het aandeel van de investeringen in de niet-commerciële dienstverlening en dat in de landbouw, bosbouw en visserij waren duidelijk gestegen. In tegenstelling tot de eerder opgesomde investeringen in andere sectoren is het aandeel van de investeringen bij de nijverheid en energie constant gebleven.

Tijdens de economische crisis van 2008 daalden de investeringen in vrijwel alle sectoren, behalve de niet-commerciële dienstverlening. Met name de overheidsinstanties bleven nog volop investeren. Vanaf 2010 begonnen ook hier de investeringen weg te zakken.

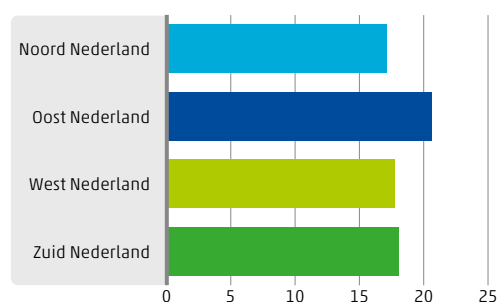
3.6.1 Waarde ontwikkeling van investeringen naar de vierdeling van de economische sectoren, 1995-2015

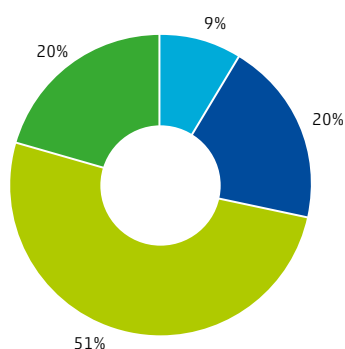
In 2014 werd met ongeveer 62 miljard het meest (51,1 procent) geïnvesteerd in West-Nederland. Dat was ruim 1,3 keer de investering in Oost- en Zuid-Nederland samen. Over de gehele periode blijft West-Nederland de grootste bijdrage leveren aan de investeringen in Nederland. De overige drie landsdelen hebben ook hun positie behouden. Wel is in 2014 het aandeel van de bijdrage aan de Nederlandse investeringen in Noord- en Zuid-Nederland iets gekrompen ten opzichte van 1995.

3.6.2 Investeringsquote en aandeel in totale investeringen naar landsdeel, 2014

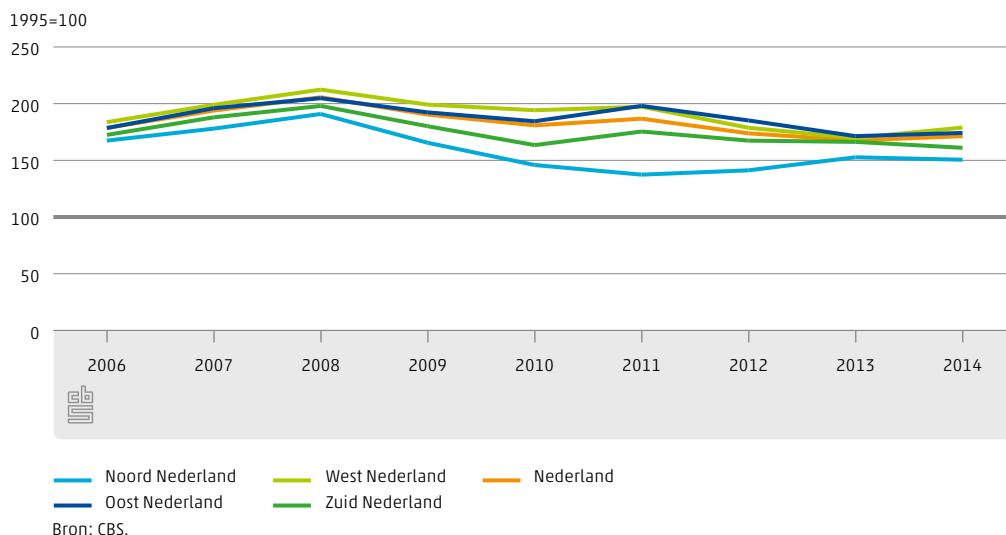
Investeringsquote naar landsdeel

Aandeel in totale investeringen naar landsdeel

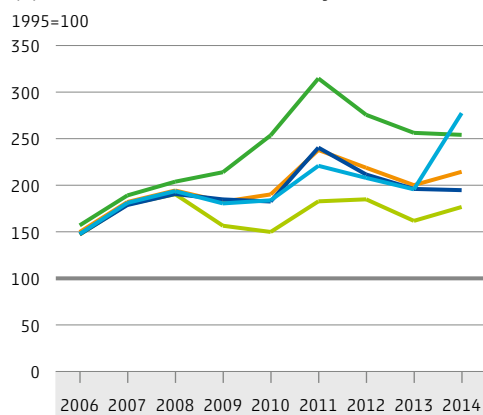

3.6.3 Totale investeringen naar de landsdelen, 1995-2014

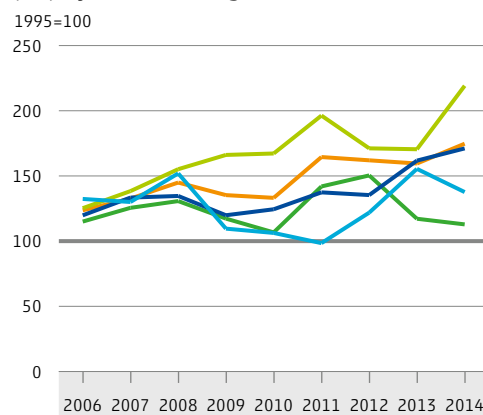

3.6.4 Investerings naar de landsdelen per bedrijfssector, 1995-2014

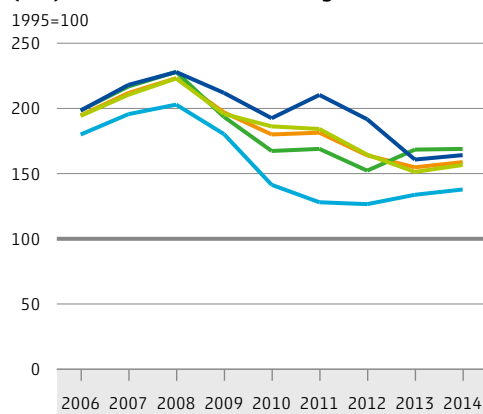
(A) Landbouw, bosbouw en visserij

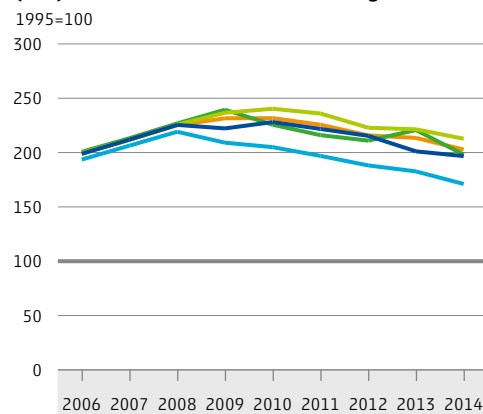
(B-F) Nijverheid en energie

(G-N) Commerciële dienstverlening

(O-U) Niet-commerciële dienstverlening

— Noord-Nederland — West-Nederland — Totaal
— Oost-Nederland — Zuid-Nederland

Bron: CBS.

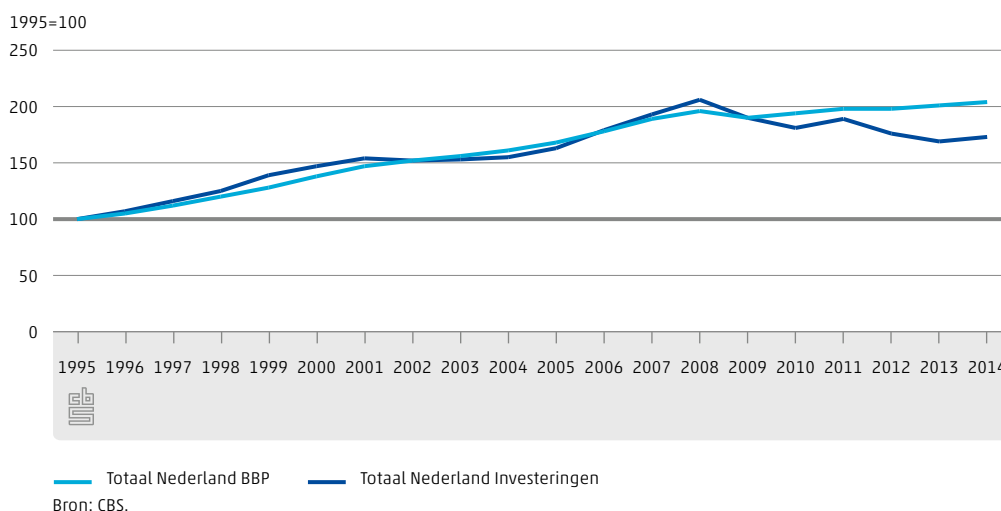
In alle landsdelen zijn de gevolgen van de economische crisis in 2008 op het volume van de investeringen duidelijk in de grafiek te zien. De totale investeringen waren in 2009 bijna 7,5 procent lager dan in 2008.

Opvallend is dat de investeringen in de sector 'Nijverheid en energie' in West-Nederland ondanks de heersende economische crisis sterk groeiden. De investeringen in de sector 'landbouw, bosbouw en visserij' in Zuid-Nederland stegen ook hard. In de sector niet-commerciële dienstverlening stegen de investeringen in Zuid-Nederland en West-Nederland met respectievelijk 5 en 6 procent. In de commerciële dienstverlening namen de investeringen daarentegen met bijna 12 procent af. Met een daling van 15,1 procent was het landsdeel Zuid-Nederland het zwaarst getroffen.

3.7 Trends in de Regionale investeringsquote, 1995-2014

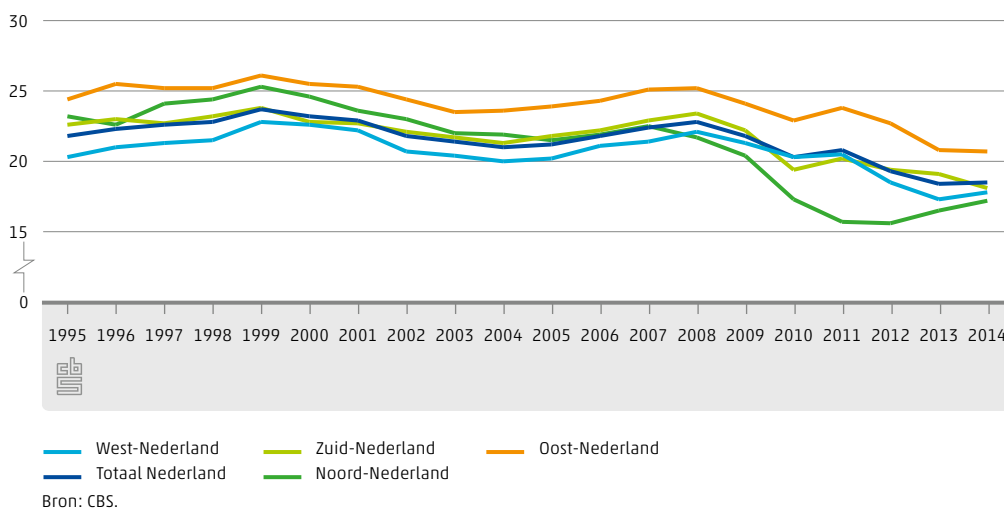
De investeringsquote in Nederland is na 2008 gedaald, en dat is in alle landsdelen het geval. In 2014 was er wel weer een lichte stijging t.o.v. 2013, met name in Noord- en West-Nederland.

3.7.1 Ontwikkeling bbp en totale investeringen, 1995-2014

In 1995 was van elk euro bbp iets meer dan 23 cent geïnvesteerd. In 1999 bereikte het een hoogte punt die daarna nooit meer is overtroffen. De investeringsquote zakte verder en in 2014 was per elke euro bbp 18 cent geïnvesteerd. De investeringsquote in Oost-Nederland bleef in de beschouwde periode consequent hoger dan in de overige landsdelen. Na 2008 daalde de investeringsquote in alle landsdelen vrijwel onafgebroken, al was er in 2014 enig herstel in Noord- en West-Nederland. In Noord-Nederland komt dat echter doordat de economie is gekrompen en niet door een groei van de investeringen.

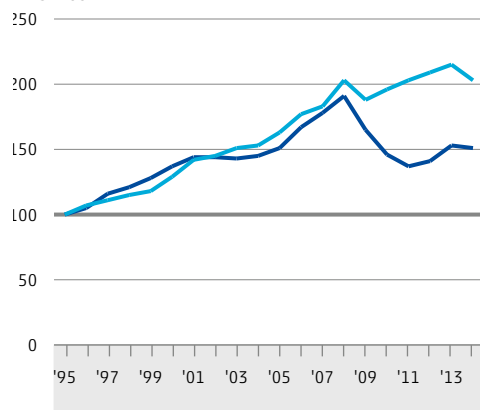
3.7.2 Investeringsquote per landsdeel, 1995-2014

3.7.3 Investeringsquote en bbp naar de landsdelen, 1995-2014

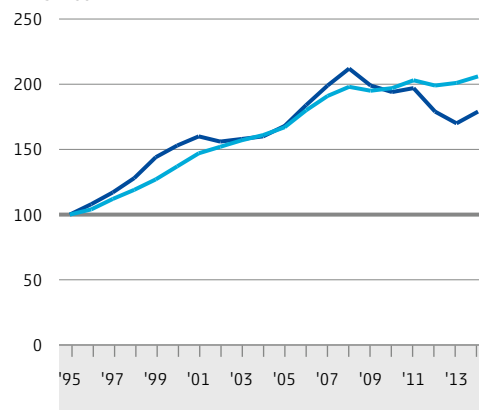
Noord-Nederland

1995=100

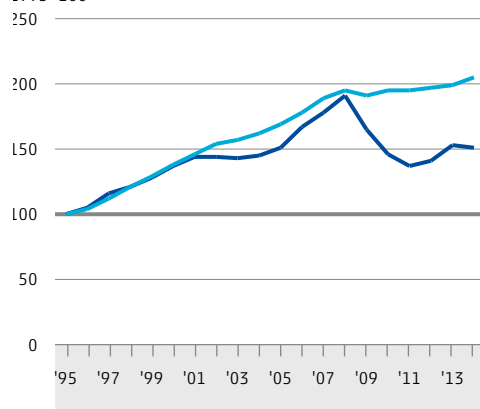
Oost-Nederland

1995=100

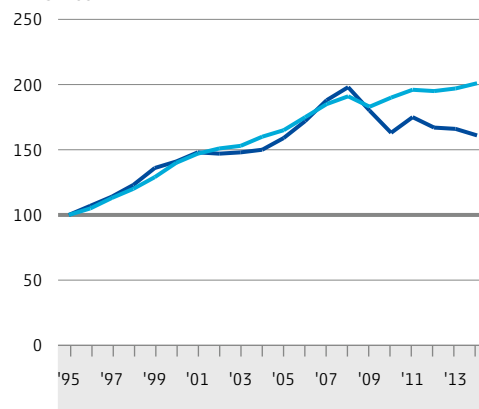
West-Nederland

1995=100

Zuid-Nederland

1995=100

BBP Investeringsquote

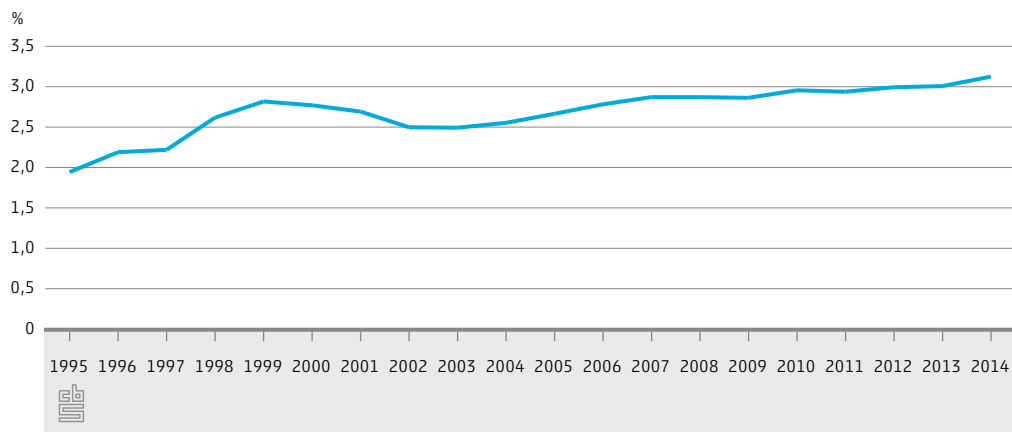
Bron: CBS.

3.8 Trends in de ontwikkeling van de Regionale investeringen in computers, computerprogrammatuur en databanken

In 1995 werd in Nederland in totaal 6,3 miljard geïnvesteerd in computers, computerprogrammatuur en databanken. Vanaf 1996 tot voorjaar 2000 was er een internethausse. Tijdens deze hausse stegen de koersen op de aandelenmarkt snel als gevolg van de groei van de internetsector en de daarvan afhankelijke bedrijven. In de aanloop naar 2000 is in de grafiek duidelijk te zien dat investeringen als percentage van het bbp in de computerbranche sterk groeien. Vanaf 1997 is er een steile lijn te zien met als hoogtepunt 1999. In deze periode heerste de vrees dat de millenniumwisseling voor flink wat computerproblemen zou zorgen. Zoals eerder is geschreven knapte in 2000 de internetzeepbel, wat uiteindelijk leidde tot een lichte maar wel langdurige wereldwijde recessie. Dit zorgde voor een minder harde groei in de investeringen van computers, computerprogrammatuur en databanken. In 2002 was er zelfs een lichte krimp in deze investeringen van 500 miljoen euro. Hierna trad er herstel op van deze investeringen. In 2014 werd er in Nederland bijna 21 miljard (17,1 procent van alle investeringen) geïnvesteerd in computers, computerprogrammatuur en databanken.

3.8.1 Investerings in computer, computerprogrammatuur en databanken investerings in procenten van bbp, 1995-2014

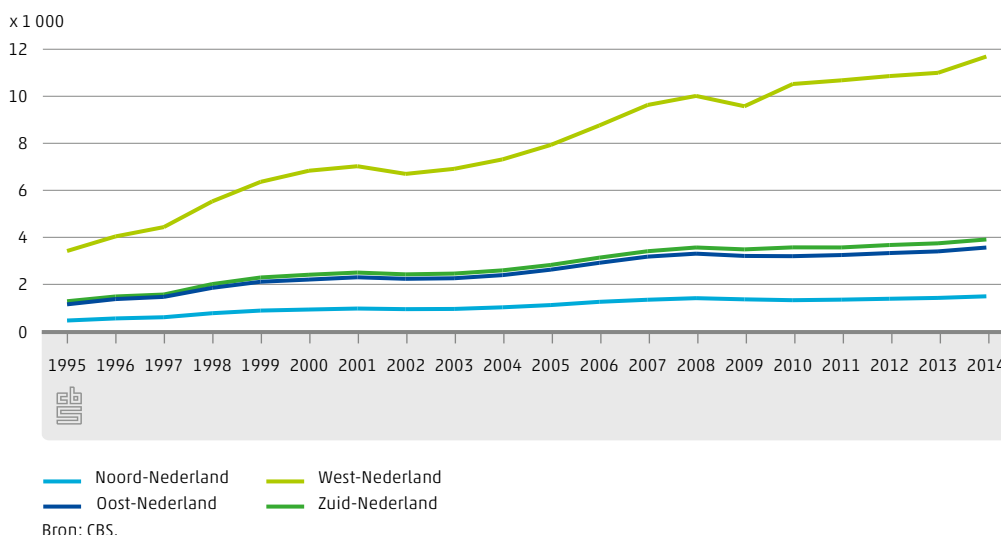

Bron: CBS.

In vrijwel alle provincies is de harde groei in investeringen in computers, computerprogrammatuur en databanken terug te zien. Met name in Zuid- en Noord-Holland was er van 1997 tot en met 1999 een forse toename. Ook in de jaren erna blijven Noord- en Zuid-Holland hun koppositie behouden.

In de provincies Noord-Holland, Groningen en Utrecht zijn de investeringen in computers, computerprogrammatuur en databanken in de periode 1995–2014 het meest gestegen. Ten opzichte van 1995 zijn deze investeringen ruim verdrievoudigd in deze provincies. In West-Nederland (Noord-Holland, Zuid-Holland en Utrecht) werd in 2014 1,3 keer zoveel geïnvesteerd in computers, computerprogrammatuur en databanken als in de overige landsdelen gezamenlijk.

3.8.2 Waarde van investeringen in computer, computerprogrammatuur en databanken investeringen naar landsdelen, 1995-2014

3.9 Conclusie

In Groningen groeiden de investeringen in 2014 met meer dan 10 procent het meest, gevolgd door de provincie Noord-Holland met meer dan vijf procent groei. In Flevoland, Drenthe en Friesland krompen de investeringen in 2014 met meer dan vijf procent. Bij de opsplitsing van investeringen in type waren de investeringen in bedrijfsgebouwen en GWW-werken relatief het hoogst in de provincies Utrecht, Gelderland, Flevoland, Zuid-Holland en Overijssel. In de provincie Gelderland was het aandeel van de investeringen in woningen het grootst en in Friesland het laagst. In de provincie Zuid-Holland werd in 2014 relatief het meest in onderzoek en ontwikkeling geïnvesteerd en in de provincie Friesland het minst. In de regio's overig Zuid Oost-Noord Brabant en Delft en Westland is in 2014 het meest per arbeidsjaar in investeringen aan onderzoek en ontwikkelingen uitgegeven, terwijl de regio Edam-Volendam e.o in 2014 het minste uitgaf per arbeidsjaar aan investering in onderzoek en ontwikkeling. In de periode 1995–2014 werd er het meest geïnvesteerd in het landsdeel West-Nederland. Hoewel sommige sectoren ondanks de crisis toch groeiden in bepaalde landsdelen zorgde de crisis van 2008 voor een totale afname van de investeringen in alle vier de landsdelen. Een type investering was in deze tijdreeks opvallend, namelijk computers, computerprogrammatuur en databanken. Door de internet hausse trok de investering in dit type erg aan, met name vanaf de periode 1997 tot 2000. Ook zorgde de vrees voor de millenniumbug voor een toename in dit type investering. Met name in de provincies Zuid- en Noord-Holland, die al relatief veel investeerden in computers, computerprogrammatuur en databanken was deze toename duidelijk te zien.

4.

De Arbeidsmarkt

In dit hoofdstuk wordt de arbeidsmarkt van de diverse provincies en stadsgewesten besproken en er wordt ingegaan op de werkgelegenheidsontwikkeling en de ontwikkeling van de werkloosheid. Er wordt een koppeling gelegd tussen werkgelegenheid en het aantal faillissementen.

4.1 Werkgelegenheid

2015 gaat de boeken in als het jaar met vele bedrijfssluitingen van grote multiregionale bedrijfsvestigingen. Een grote warenhuisketen, restaurantketen, elektronicaketten, modeketens, schoenketens en zorginstellingen zorgden voor grote regionale arbeidsonrust. Ook grote reorganisatie gepaard gaande met (massa) ontslagen bij financiële instellingen en banken droegen hun steentje bij. Wat de invloed is van die sluitingen en reorganisatie op de werkgelegenheid in de regio hangt af van de flexibiliteit van de regio om vervangende werkgelegenheid binnen te halen.

In sommige gevallen is het uiterst moeilijk om vervangende werkgelegenheid binnen te halen, zoals bij grootschalige reorganisaties bij banken en verzekeringsmaatschappijen. Er komen in een keer te veel gespecialiseerde arbeidskrachten op de arbeidsmarkt. Er is in de financiële wereld al een overschot aan gekwalificeerd personeel, dat door verregaande automatisering overbodig wordt. Voor deze mensen is vervangende arbeid heel lastig te vinden. Grote herscholingstrajecten naar arbeid waarin wel werk te vinden is zou uitkomst kunnen bieden. Te denken valt aan onder andere het (basis) onderwijs waar als gevolg van de vergrijzing op termijn wellicht vele vacatures zullen verschijnen en waar een tekort dreigt aan gekwalificeerde leerkrachten en docenten. Ook in de bouwnijverheid dreigt een tekort aan gekwalificeerd personeel na jaren van malaise.

Het optrekken van de pensioen- en AOW leeftijd en het afschaffen van (riante) vertrekregelingen, zorgen ook voor een tijdelijke groei van het aanbod op de arbeidsmarkt. Mogelijk leidt dit er ook toe dat jongeren moeilijker werk vinden. Desalniettemin is de werkloosheid onder jongeren sinds begin 2014 geleidelijk afgenomen. Veel mensen zoeken hun heil in ZZP- constructies om aan de slag te komen. Voor het nog steeds stijgend aantal zzp'ers is een aantal oorzaken aan te wijzen, zoals de afgelopen economische crisis, veranderingen in het arbeidsrecht, het aantal faillissementen, en het verhogen van de pensioenleeftijd. Deze ontwikkelingen zorgen al jaren voor een stijgend aantal zelfstandigen en een afname van werknemers met veelal vaste contracten. De netto arbeidsparticipatie bereikte een dieptepunt in maart 2014, maar stijgt sindsdien weer. Echter nog niet zo hoog als in 2008. De Nederlandse economie groeide in 2015 met 1,4 procent, en de werkloosheid nam met 0,5 procent af ten opzichte van een jaar eerder. Hoe verhoudt dit zich nu ten opzichte van de eerdergenoemde bedrijfssluitingen? Veelal wordt er toch na een faillissement een koper gevonden dan wel een doorstart gemaakt in afgeslankte vorm, zodat er relatief veel werk gelegenheid behouden blijft.

4.1.1. Arbeidsvolume werkzame personen 2010-2015

	2010	2011	2012	2013	2014*	2015*
x 1 000						
Provincie						
Groningen	279,2	282,6	279,5	276,1	276,1	278,6
Friesland	306,5	309,6	308,1	298,6	300,7	302,9
Drenthe	230,5	230,0	231,1	229,1	228,5	230,4
Overijssel	594,0	601,9	598,5	588,8	588,1	592,8
Flevoland	174,1	173,9	177,8	174,8	171,2	173,0
Gelderland	1 028,0	1 043,9	1 039,4	1 021,5	1 014,4	1 023,0
Utrecht	726,6	728,7	729,6	727,8	726,3	732,3
Noord-Holland	1 519,0	1 542,4	1 542,4	1 539,7	1 542,3	1 557,0
Zuid-Holland	1 826,7	1 823,8	1 821,0	1 798,8	1 786,9	1 802,6
Zeeland	180,7	183,3	182,1	178,9	179,1	180,4
Noord-Brabant	1 346,0	1 360,8	1 357,1	1 336,7	1 338,5	1 354,1
Limburg	559,0	565,3	562,2	553,7	551,7	557,7

Bron: CBS regionale economische jaarcijfers

De werkgelegenheidstoename in 2015 was vooral te zien in de provincies Noord-Holland, Zuid-Holland en Noord-Brabant met een toename van rond de 15 000 werkzame personen per provincie.

Het aantal zelfstandigen neemt al een aantal jaren op rij toe. In 2015 groeide ook het arbeidsvolume onder werknemers, na afnames in de voorgaande jaren.

4.1.2. Arbeidsvolume zelfstandige personen 2010-2015

	2010	2011	2012	2013	2014*	2015*
x 1 000						
Provincie						
Groningen	47,3	48,1	49,1	49,3	49,8	50,2
Friesland	62,4	63,5	64,5	64,7	65,2	65,7
Drenthe	43,6	43,8	44,0	43,7	44,2	44,5
Overijssel	95,1	95,9	97,9	98,8	99,7	100,5
Flevoland	31,5	32,6	33,1	33,5	33,9	34,1
Gelderland	169,7	172,7	174,9	177,2	179,2	180,7
Utrecht	99,2	101,8	104,9	106,2	107,8	108,9
Noord-Holland	233,9	240,7	247,7	251,2	255,1	257,5
Zuid-Holland	260,1	268,2	273,0	273,5	277,3	279,5
Zeeland	36,4	36,7	37,1	37,3	37,6	37,9
Noord-Brabant	211,7	214,0	217,8	218,8	221,4	223,2
Limburg	90,9	91,6	92,4	92,7	93,8	94,5

Bron: CBS regionale economische jaarcijfers

4.1.3. Arbeidsvolume werknemers 2010-2015

	2010	2011	2012	2013	2014*	2015*
	x 1 000					
Provincie						
Groningen	231,9	234,5	230,4	226,8	226,3	228,4
Friesland	244,1	246,1	243,5	233,9	235,4	237,2
Drenthe	186,9	186,2	187,1	185,3	184,3	185,9
Overijssel	498,9	506,0	500,6	490,0	488,3	492,3
Flevoland	142,6	141,4	144,7	141,4	137,3	138,9
Gelderland	858,3	871,2	864,5	844,3	835,2	842,3
Utrecht	627,5	626,9	624,7	621,6	618,4	623,4
Noord-Holland	1 285,1	1 301,7	1 294,8	1 288,6	1 287,3	1 299,5
Zuid-Holland	1 566,6	1 555,6	1 548,0	1 525,2	1 509,7	1 523,1
Zeeland	144,3	146,7	145,0	141,6	141,4	142,5
Noord-Brabant	1 134,3	1 146,9	1 139,3	1 117,9	1 117,1	1 130,9
Limburg	468,1	473,7	469,8	461,0	457,9	463,2

Bron: CBS regionale economische jaarcijfers

4.2 Werkloosheid

Nederland telde 614 duizend werklozen in 2015. Dat waren er 46 duizend minder dan in 2014. De werkloosheid bedroeg 6,9 procent van de beroepsbevolking. Nederland en de afzonderlijke provincies kenden een lagere werkloosheid dan de Europese Unie gemiddeld. De werkloosheid was wel hoger dan in buurland Duitsland dat binnen de EU de laagste werkloosheid kende (4,6 procent). Nederland stond binnen de EU op plaats 11 (van 28) als het ging om de laagste werkloosheid na Hongarije en Roemenië (beiden 6,8 procent) en voor Zweden (7,4 procent).

Van alle provincies kende Groningen de hoogste werkloosheid in 2015. In Groningen was 8,5 procent van de beroepsbevolking werkloos. De werkloosheid was ook relatief hoog in de provincies Zuid-Holland, Flevoland en Friesland. In deze provincies bedroeg de werkloosheid (ruim) 7 procent. In 2014 kenden genoemde provincies ook al een relatief hoge werkloosheid. In 2015 was de werkloosheid in Zeeland net als in 2014 laag (5,5 procent).

Het werkloosheidspercentage van de 4 grote stadsgewesten nam af in 2015. De afname was het sterkst in Amsterdam (1 procentpunt). De werkloosheid was in 2015 net als in de voorgaande jaren het hoogst in het stadsgewest Rotterdam. Van de beroepsbevolking in Rotterdam en omstreken was 9,8 procent werkloos. De werkloosheid was het laagst in stadsgewest Utrecht (6,6 procent).

De regionale verschillen in werkloosheid in Nederland hangen in belangrijke mate samen met de demografische samenstelling en het onderwijsniveau van de bevolking.

De hoge werkloosheid in Rotterdam heeft bijvoorbeeld te maken met het relatief lage aandeel hoogopgeleiden in deze gemeente ([CBS, augustus 2015](#)).

4.2.1 De werkloze beroepsbevolking

	2010	2011	2012	2013	2014	2015
	% beroepsbevolking					
Provincie						
Groningen	5,8	6,0	6,8	8,1	8,5	8,5
Friesland	5,2	5,2	6,3	7,9	8,0	7,3
Drenthe	5,2	5,1	6,1	7,2	7,3	7,0
Overijssel	5,0	4,9	5,6	7,2	7,1	6,7
Flevoland	5,8	5,5	7,1	8,9	9,3	7,7
Gelderland	4,7	4,6	5,3	6,7	7,0	6,4
Utrecht	4,3	4,5	5,2	6,5	6,5	6,4
Noord-Holland	4,9	5,1	5,8	7,3	7,2	6,5
Zuid-Holland	5,4	5,5	6,7	8,0	8,3	7,8
Zeeland	4,1	4,0	4,4	5,7	5,5	5,5
Noord-Brabant	4,7	4,5	5,3	6,7	7,1	6,5
Limburg	5,4	5,0	5,6	7,1	7,3	6,6
Stadsgewest						
Utrecht	4,5	4,7	5,4	6,7	6,8	6,6
Amsterdam	5,7	5,8	6,7	8,4	8,3	7,3
Den Haag	5,6	5,9	7,2	8,4	8,9	8,2
Rotterdam	6,4	6,6	8,3	9,9	10,2	9,8
Nederland	5,0	5,0	5,8	7,3	7,4	6,9
Europese Unie (28 landen)	9,6	9,7	10,5	10,9	10,2	9,4

Bron: CBS Enquête Beroepsbevolking en Eurostat

In de provincie Groningen is het arbeidsvolume in de gezondheids- en welzijnszorg het grootst. De industrie, handel en verhuur en overige zakelijke diensten zijn de overige grote bedrijfstakken waarin relatief veel mensen werkzaam zijn. Als we kijken naar de economische groei van Groningen valt op dat de aardgas en olie baten er voor zorgen dat Groningen als provincie door de jaren heen wisselend groeit dan wel krimpt. Met andere woorden de minerale reserves drukken hun stempel op Groningen als provincie.

Laten wij de minerale reserves buiten beschouwing dan is er nog wel een (bescheiden) groei waarneembaar. Als wij kijken naar de COROP-gebieden binnen de provincie dan valt op dat Oost Groningen relatief goed doet met al 2 jaar achtereen een bescheiden groei. De reden daarvan is dat dit COROP-gebied de landbouw, openbaar bestuur en de gezondheid en welzijn het relatief beter doen dan de andere COROP-gebieden in Groningen.

4.2.2. Productieproces werkzame personen in Groningen

	Groningen (PV)					Oost-Groningen (CR)					Delfzijl en omgeving (CR)					Overig Groningen (CR)				
	2010	2011	2012	2013	2014*	2010	2011	2012	2013	2014*	2010	2011	2012	2013	2014*	2010	2011	2012	2013	2014*
Arbeidsvolume werkzame personen in 1000 arbeidsjaren																				
Economische activiteit																				
A-U Alle economische activiteiten	213,5	216,2	214,2	213,2	212,7	40,4	43,3	42,4	41,9	42,2	14,9	15,3	14,8	14,1	13,8	158,2	157,6	157,0	157,2	156,6
A Landbouw, bosbouw en visserij	6,0	6,0	5,9	6,1	6,1	1,7	1,8	1,8	1,8	1,9	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7	3,5	3,5	3,4	3,6	3,5
B Delfstoffenwinning	0,6	0,7	0,7	0,7	0,7	0,1	0,2	0,2	0,2	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5
C Industrie	26,1	26,7	26,9	26,0	24,7	7,1	8,1	7,7	7,6	7,5	3,2	3,2	3,2	2,8	2,6	15,8	15,4	16,0	15,6	14,6
D Energievoorziening	1,9	1,7	1,7	1,6	1,6	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
E Waterbedrijven en afvalbeheer	0,9	0,9	0,9	1,0	0,9	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
F Bouwnijverheid	13,5	13,1	12,8	12,3	11,8	3,0	3,0	3,0	2,9	2,9	0,8	0,9	0,9	0,8	0,8	9,7	9,2	8,9	8,5	8,0
G Handel	24,0	24,3	23,6	22,9	22,4	5,6	5,8	5,6	5,4	5,3	1,6	1,9	1,5	1,4	1,3	16,9	16,6	16,5	16,1	15,8
H Vervoer en opslag	7,1	7,0	7,0	6,6	6,3	1,8	1,9	1,8	1,4	1,2	1,4	1,5	1,5	1,4	1,5	3,8	3,6	3,6	3,8	3,6
I Horeca	5,1	5,4	5,5	5,5	5,4	1,0	1,0	1,0	0,9	0,9	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	3,8	4,0	4,2	4,2	4,1
J Informatie en communicatie	6,9	7,1	7,2	7,4	7,2	0,3	0,3	0,4	0,4	0,4	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	6,5	6,7	6,8	7,0	6,8
K Financiële dienstverlening	4,0	3,9	3,8	3,6	3,5	0,6	0,5	0,5	0,5	0,4	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	3,3	3,2	3,2	3,0	2,9
L Verhuur en handel van onroerend goed	1,9	1,9	1,9	1,8	1,8	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	1,4	1,4	1,3	1,3	1,4
M Specialistische zakelijke diensten	12,1	11,9	11,9	11,9	12,3	1,9	1,9	1,9	1,8	1,9	0,4	0,5	0,5	0,5	0,4	9,8	9,6	9,6	9,6	9,9
N Verhuur en overige zakelijke diensten	21,3	21,2	21,0	21,7	23,0	3,9	4,2	4,3	4,5	4,7	1,6	1,5	1,5	1,4	1,5	15,7	15,5	15,3	15,8	16,8
O Openbaar bestuur en overheidsdiensten	15,1	15,1	15,4	15,9	15,9	2,5	2,4	2,2	2,3	2,4	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	12,0	12,1	12,6	13,0	12,9
P Onderwijs	17,6	17,3	17,2	17,3	17,5	2,2	2,5	2,6	2,5	2,5	0,8	0,8	0,9	0,8	0,8	14,6	14,0	13,8	13,9	14,2
Q Gezondheids- en welzijnszorg	41,3	43,2	42,7	43,0	43,4	6,6	7,5	7,4	7,6	7,8	2,4	2,2	2,3	2,2	2,2	32,4	33,4	33,0	33,2	33,4
R Cultuur, sport en recreatie	3,9	3,9	3,8	3,8	3,8	0,5	0,4	0,4	0,4	0,4	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	3,3	3,3	3,2	3,2	3,2
S Overige dienstverlening	4,1	4,3	4,1	3,9	3,9	1,0	1,1	1,1	1,0	1,0	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	2,8	3,0	2,8	2,6	2,6
T Huishoudens	0,3	0,4	0,4	0,4	0,4	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,2	0,3	0,3	0,3	0,3

Bron: CBS Regionale rekeningen productieproces

4.3 Conclusie

Met uitzondering van Groningen en Zeeland daalt de werkloosheid in alle provincies. Al jaren lang is in Zeeland de werkloosheid laag. De oorzaak daarvan is dat in Zeeland de landbouw en visserij en de hieraan gerelateerde industrieën een vooraanstaande plaats innemen. Deze bedrijfstakken zijn relatief ongevoelig voor conjuncturele schommelingen. Wat verder opvalt is de hoge werkloosheid in Groningen die sinds 2013 boven de 8 procent zit en maar niet wil zakken. De economie groeit wel in Groningen maar het aantal banen groeit niet in elke sector. De oorzaak daarvan is dat in Groningen er relatief veel mensen in de en gezondheids- en welzijnszorg werkzaam zijn, een sector waarin de afgelopen jaren stevig bezuinigd is. Wat ook meespeelt in Groningen is de delfstoffenwinning die door politieke maatregelen een productieplafond kent, en grote invloed heeft op de economische groei in Groningen. Ondanks faillissementen van grote winkelketens neemt de werkloosheid voor heel Nederland met 0,5 procentpunt af in 2015 ten opzichte van een jaar eerder.

5.

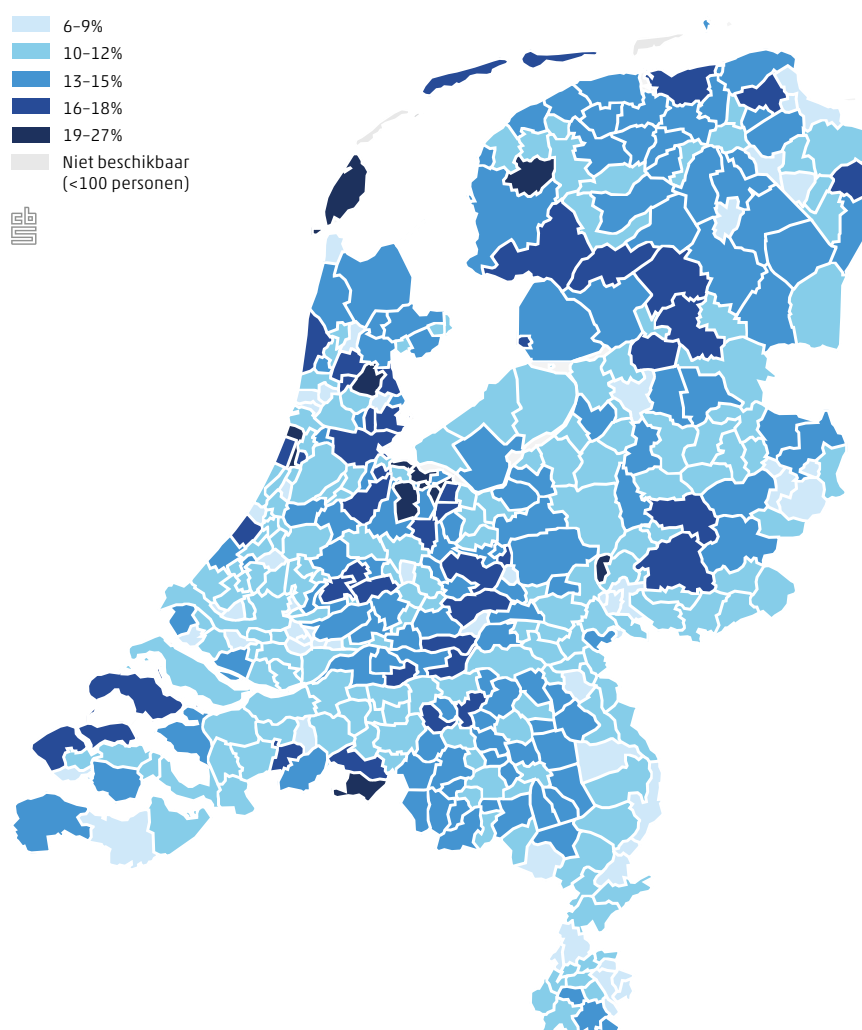
Regionale verschillen bij zzp'ers

Het aantal zelfstandigen zonder personeel (zzp'ers) in Nederland groeit al jaren gestaag; hun aandeel in de werkzame beroepsbevolking wordt steeds groter. In dit hoofdstuk wordt beschreven wie deze zzp'ers zijn, hoe hoog hun inkomen is, en hoe het is gesteld met hun vermogen. Ook wordt ingegaan op regionale verschillen bij zzp'ers. Waar wonen bijvoorbeeld relatief veel jongere en oudere zzp'ers, en in welke gemeenten hebben zij het hoogste persoonlijk inkomen en vermogen?

5.1 Zelfstandigen

In 2014 haalden bijna 1,2 miljoen mensen hun inkomen voornamelijk uit werkzaamheden als zelfstandige. Bijna drie kwart (73 procent) van deze zelfstandigen was actief als zzp'er, meestal in een eigen bedrijf. De meerderheid (62 procent) van de zzp'ers is man.

5.1.1 Aandeel zzp'ers onder werkenden, 2014

Sinds 2011 zijn er ruim 75 duizend zzp'ers bijgekomen, terwijl de groep zelfstandigen met personeel (zmp'ers) juist met 16 duizend personen is afgenomen. De dynamiek van zzp'ers, weergegeven door de jaarlijkse in- en uitstroom, wordt in dit hoofdstuk buiten beschouwing gelaten.

In de twintig gemeenten met hoogste concentratie aan zzp'ers binnen de werkende bevolking ligt het aandeel van zzp'ers tussen de 18 en 27 procent. Deze zijn vooral te vinden midden in het land rondom Utrecht en in het Gooi, en ten noorden van Amsterdam bij Beemster en Schermer. Andere in het oog springende gemeenten uit deze top twintig zijn onder meer Texel, Baarle-Nassau, en de villadorpen Rozendaal, Bloemendaal, en Wassenaar.

Inkomen en vermogen

Bij de inkomensstatistieken ligt de nadruk op de verdeling van inkomen, bestedingen en vermogen over diverse bevolkingsgroepen. De bevolking wordt daartoe naar uiteenlopende kenmerken uitgesplitst, zoals samenstelling van het huishouden, hoogte van het inkomen, bron van het inkomen en regio. De nationale rekeningen publiceren voor de sector huishoudens eveneens over deze financiële componenten, maar daar gaat vooral om het totaalbedrag of het landelijk gemiddelde.

Persoonlijk inkomen

Het persoonlijk inkomen omvat het totaal van inkomen uit arbeid, inkomen uit eigen onderneming, uitkering inkomensverzekeringen en uitkering sociale voorzieningen (met uitzondering van kinderbijslag en kindgebonden budget). Premies inkomensverzekeringen – zoals de premies voor werkloosheid, ziekte en arbeidsongeschiktheid, en werkgerelateerd pensioen – zijn hierop in mindering gebracht. De verplichte premies volksverzekering worden daarentegen wel meegerekend.

De focus ligt in dit hoofdstuk op zzp'ers voor wie het inkomen uit eigen onderneming de belangrijkste bron van inkomen is. Daaronder vallen winst uit onderneming, loon directeur-groootaandeelhouder (dga) en inkomen uit overige arbeid. Alle gerapporteerde inkomens hebben betrekking op het jaar 2014, en gelden voor de populatie op peildatum 1 januari. Het zijn voorlopige cijfers.

Besteedbaar inkomen huishouden

Het besteedbaar inkomen van een huishouden is het bruto inkomen van alle leden van het huishouden tezamen verminderd met de betaalde inkomensoverdrachten, premies inkomensverzekeringen, premies ziektekostenverzekeringen, en belastingen op inkomen en vermogen.

Gestandaardiseerd besteedbaar inkomen

Dit is het besteedbaar inkomen gecorrigeerd voor verschillen in grootte en samenstelling van het huishouden. Er wordt rekening gehouden met schaalvoordelen

bij het voeren van een gemeenschappelijke huishouding. Alle inkomens worden herleid tot het inkomen van een eenpersoonshuishouden. Hierdoor zijn de welvaartsniveaus van huishoudens onderling te vergelijken. Dit gestandaardiseerd inkomen, ofwel koopkracht, is een maat voor de welvaart van (de leden van) een huishouden.

Vermogen huishouden

Vermogens kunnen in principe niet worden toegewezen aan een persoon. Het is niet altijd duidelijk of betreffende persoon eigenaar is of dat er mede-eigenaren zijn, zoals bij de eigen woning. Daarom publiceert CBS vermogensgegevens op huishoudensniveau. Het vermogen van de zelfstandige is in dit hoofdstuk het totale vermogen van huishoudens. De stand van het vermogen op 1 januari 2014 is gerelateerd aan de populatie en inkomenspositie van 2013. Ook dit zijn voorlopige cijfers.

Afbakening zelfstandigen

De termen zelfstandige, ondernemer en zzp'er worden vaak door elkaar gebruikt en lijken daarmee uitwisselbaar. In dit hoofdstuk is de sociaaleconomische invalshoek (Van den Berg e.a., 2016) leidend. Zodoende is een zelfstandige afgebakend als een persoon die arbeid verricht voor eigen rekening of risico:

- in een eigen bedrijf of praktijk (zelfstandig ondernemer), of
- als directeur-grotaandeelhouder (dga), of
- in het bedrijf of de praktijk van een gezinslid (meewerkend gezinslid), of
- als overige zelfstandige (personen met inkomen uit overige arbeid).

Voor dga's geldt weliswaar dat zij net als werknemers loon ontvangen, maar in dit geval is het een toegekend loon vanuit het eigen bedrijf. De positie en de verantwoordelijkheden van dga's in het bedrijf zijn daarmee vergelijkbaar met die van andere zelfstandigen en daarom worden zij tot de zelfstandigen gerekend.

De zzp'er is een zelfstandige ondernemer die geen personeel in dienst heeft, een dga zonder personeel, of een 'overige zelfstandige'. Deze laatste groep heeft geen bedrijf en heeft per definitie niemand in dienst; het gaat veelal om freelancers en alfhulpen.

5.2 Verdeling van inkomen

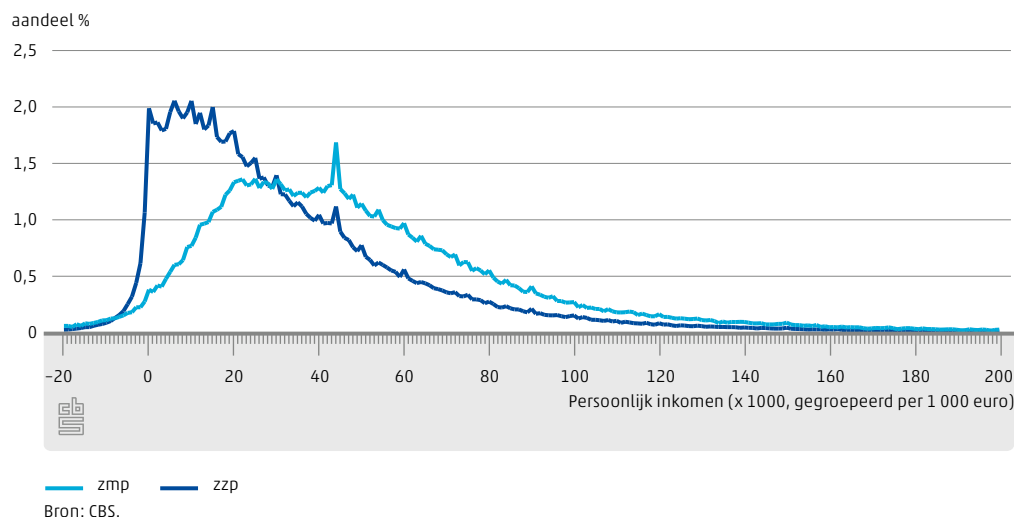
De verdeling van het persoonlijk inkomen van zelfstandigen is scheef; het gemiddelde inkomen bedroeg 39,1 duizend in 2014, het doorsnee inkomen 28,9 duizend euro. Bijna 46 duizend zelfstandigen hadden een negatief inkomen, terwijl van ruim 76 duizend het inkomen boven een ton lag.

Het inkomen van zzp'ers is aanmerkelijk lager en schever verdeeld dan dat van zmp'ers. Het persoonlijk inkomen van zzp'ers is in doorsnee met 25,2 duizend euro net wat lager dan het gestandaardiseerde besteedbare huishoudensinkomen van 28,8 duizend euro. Aan de andere kant overtreft voor zmp'ers het doorsnee persoonlijk inkomen van 44 duizend euro

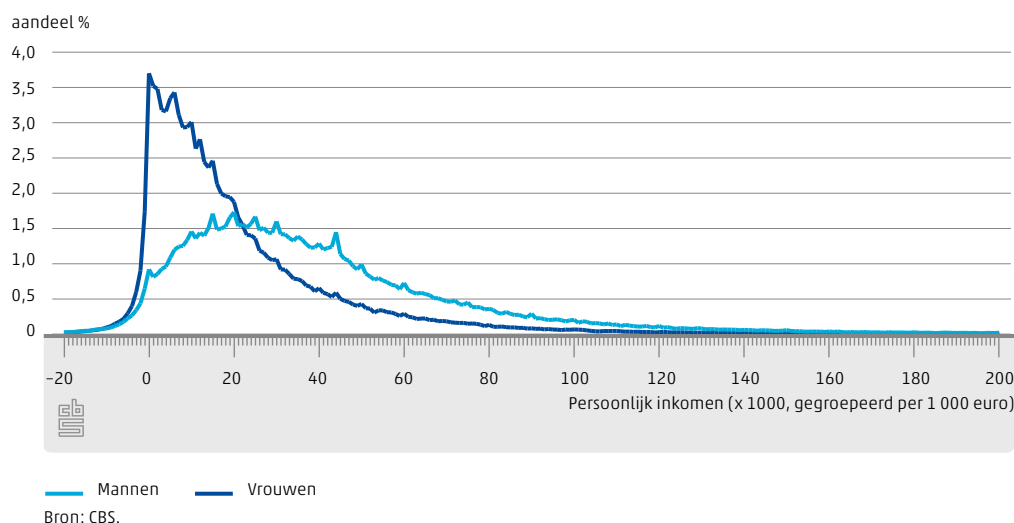
juist ruimschoots het gestandaardiseerde inkomen van 35,4 duizend euro. Voor zmp'ers duikt een kleine maar scherpe piek op bij 44 duizend euro; dit komt overeen met het loon dat dga's normaliter aan zichzelf uitbetalen. Ter referentie, het doorsnee inkomen van werknemers lag met 34 duizend euro tussen dat van de zzp'ers en zmp'ers in.

Bij zzp'ers aan de onderkant van de (persoonlijke) inkomensladder wordt het inkomen van het huishouden veelal opgekrikt door inkomsten van andere leden in het huishouden; dit effect is groter bij vrouwelijke zzp'ers dan bij mannelijke. Bij zmp'ers is de bijdrage van de andere huishoudensleden beperkt.

5.2.1 Verdeling inkomen zelfstandigen, 2014

5.2.2 Verdeling inkomen zzp'ers, 2014

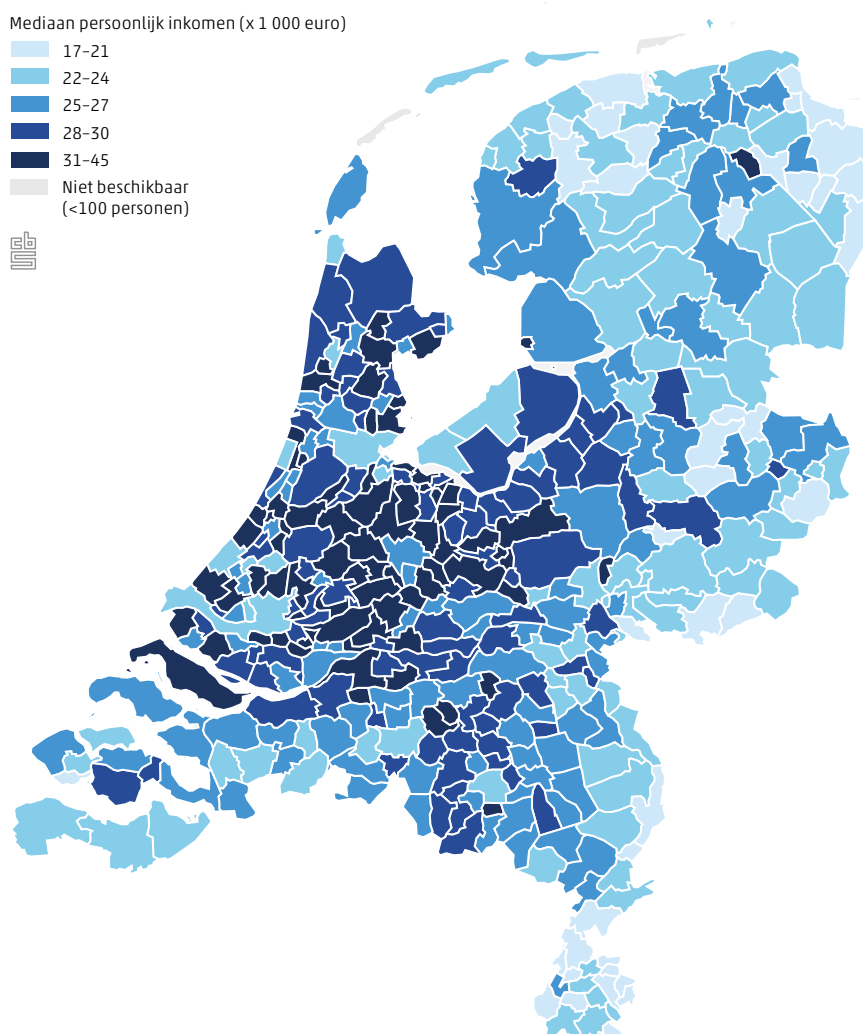

In de gemeente Amsterdam zijn met 63 duizend de meeste zzp'ers actief. Dat komt overeen met 15 procent van de werkende bevolking. Den Haag herbergde 29 duizend zzp'ers

(13 procent), Rotterdam 26 duizend (10 procent), en in Utrecht waren 18 duizend zzp'ers (10 procent) werkzaam. In alle vier de grote steden neemt het aantal zzp'ers de laatste jaren toe terwijl het aantal zmp'ers min of meer gelijk blijft.

Het inkomen van zzp'ers verschilt aanzienlijk tussen gemeenten. Van de vier grote steden gaat Utrecht aan kop met 23,5 duizend euro. Daarna volgen respectievelijk Den Haag, Rotterdam, en Amsterdam met alle drie een inkomen van rond de 21 duizend euro. De hoogste inkomens van zzp'ers zijn echter te vinden buiten de vier grote steden, namelijk in Rozendaal (42,0 duizend), Edam-Volendam (41,2 duizend) en Bloemendaal (41,0 duizend). Door de bank genomen geldt dat de hoogste zzp inkomens te vinden zijn in het midwesten van het land, en de laagste inkomens aan de oostgrens en in Zuid-Limburg.

5.2.3 Persoonlijk inkomen zzp'ers, 2014

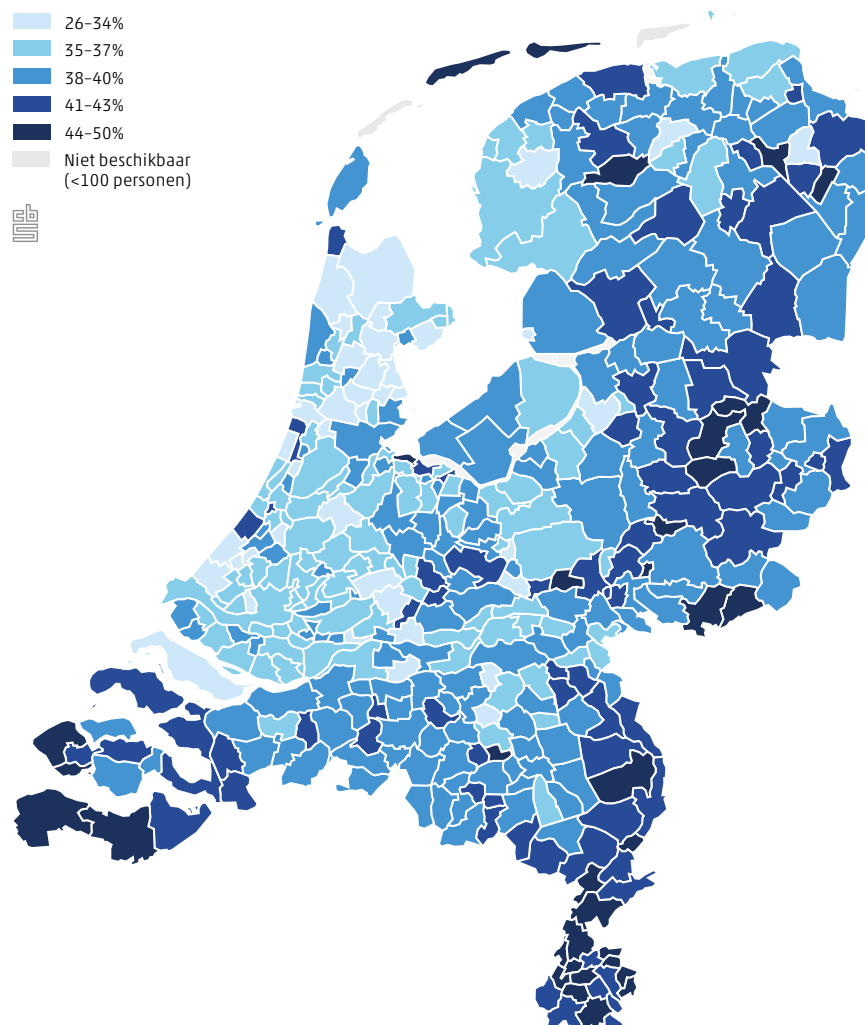

5.3 Kenmerken zelfstandigen

Mannen versus vrouwen

Net als bij werknemers is ook bij zelfstandigen het doorsnee persoonlijk inkomen van mannen hoger dan dat van vrouwen. Vooral bij zzp'ers is het verschil groot. Vrouwelijke zzp'ers hadden in 2014 een doorsnee inkomen van 14,4 duizend euro; minder dan de helft van dat van mannen (33,7 duizend euro). Voor vrouwelijke zmp'ers bedroeg het inkomen bijna twee derde van dat van mannen. Dit heeft te maken met een andere verdeling van het type zelfstandige; onder de mannelijke zzp'ers zijn er relatief veel dga's (23 procent van de mannen tegen 9 procent van de vrouwen). Vrouwelijke zzp'ers halen hun voornaamste inkomen vaker uit overige werkzaamheden (18 procent van de vrouwen tegen 4 procent van de mannen). Het aandeel van vrouwen onder zzp'ers is over het algemeen het hoogst in de gemeenten waar het inkomen het laagst is.

5.3.1 Aandeel vrouwen onder zzp'ers, 2014

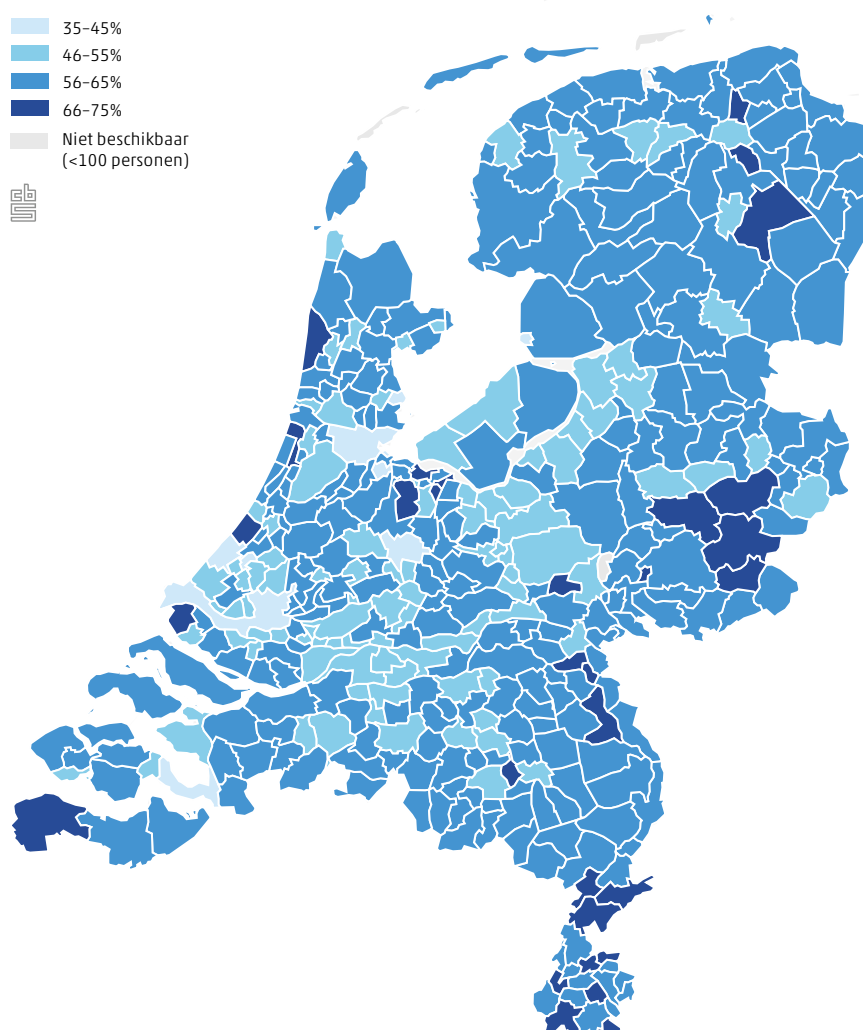

Leeftijd

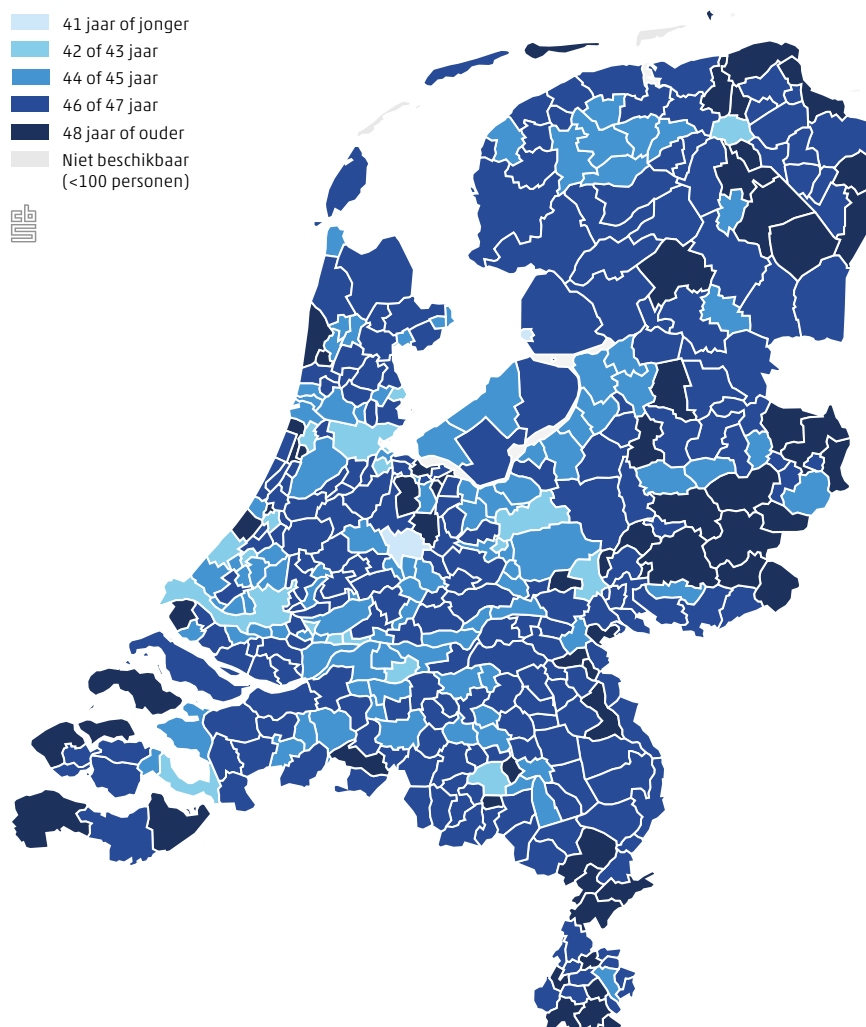
Het persoonlijk inkomen is met 32,7 duizend euro het hoogst in de relatief kleine groep zzp'ers van 65 jaar en ouder. Anders dan in de jongere leeftijdsgroepen bevat het persoonlijk inkomen van deze 65-plussers ook de AOW en eventuele andere pensioenuitkeringen. Zzp'ers van 25-45 jaar en 45-65 jaar verschillen nauwelijks in doorsnee inkomen met respectievelijk 25,9 en 24,9 duizend euro.

Ten opzichte van werknemers zijn zzp'ers relatief oud, namelijk gemiddeld 41,4 jaar voor werknemers tegen 45,6 jaar voor zzp'ers. Over het algemeen zijn jongere zzp'ers vooral te vinden in de grotere steden. Urk is hierop de uitzondering met de laagste gemiddelde leeftijd, zowel onder zzp'ers als onder de gehele bevolking. De drie gemeenten met de oudste zzp'ers zijn Laren, Blaricum en Wassenaar.

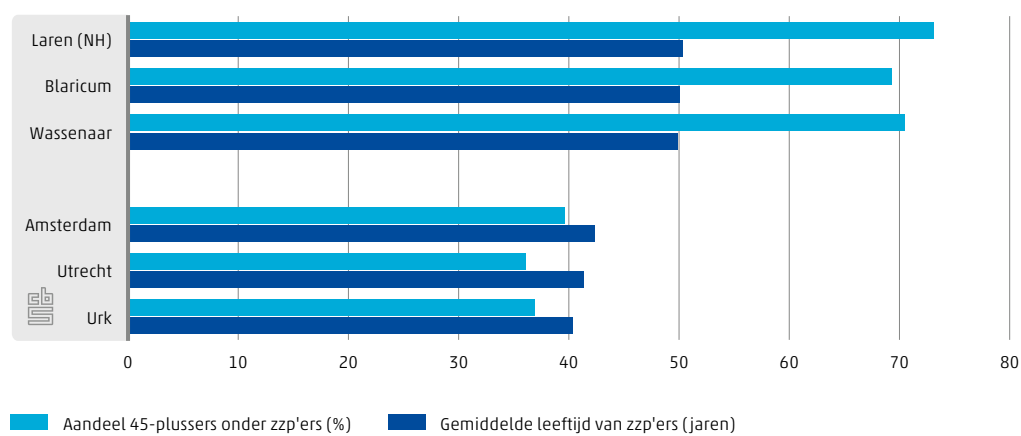
5.3.2 Aandeel 45-plussers onder zzp'ers, 2014

5.3.3 Gemiddelde leeftijd zzp'ers, 2014

5.3.4 Leeftijd en aandeel 45-plussers, 2014

Bron: CBS.

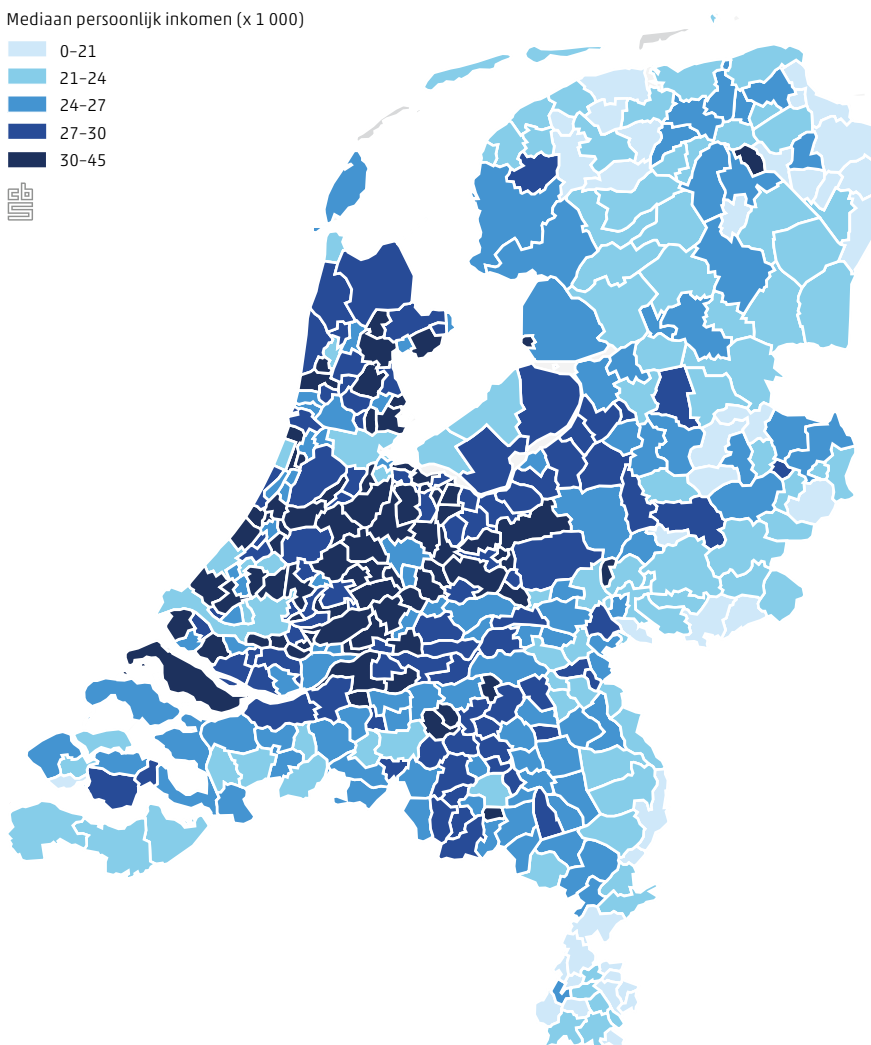
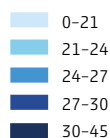
Inkomen en vermogen naar bedrijfstak

Van de tien hoofdbedrijfstakken verdienen zzp'ers in de financiële dienstverlening met in doorsnee 59,5 duizend euro verreweg het meest. Maar de zakelijke dienstverlening is het populairst; 20 procent van de zzp'ers werkt in deze bedrijfstak. Zzp'ers met een onderneming in de landbouw, bosbouw of visserij hebben de hoogste vermogens. Overigens zijn niet alleen financiële bezittingen, maar ook grond, onroerend goed, machines en andere materiële bezittingen onderdeel van het vermogen. Tegenover het hoge vermogen van zzp'ers in de landbouw staan relatief bescheiden inkomens (29 duizend euro in doorsnee). Verdere uitsplitsing naar ruim zeshonderd specifieke bedrijfstakken laat zien dat de meest verdienende zzp'ers worden aangetroffen in praktijken van medisch specialisten (167 duizend euro in doorsnee).

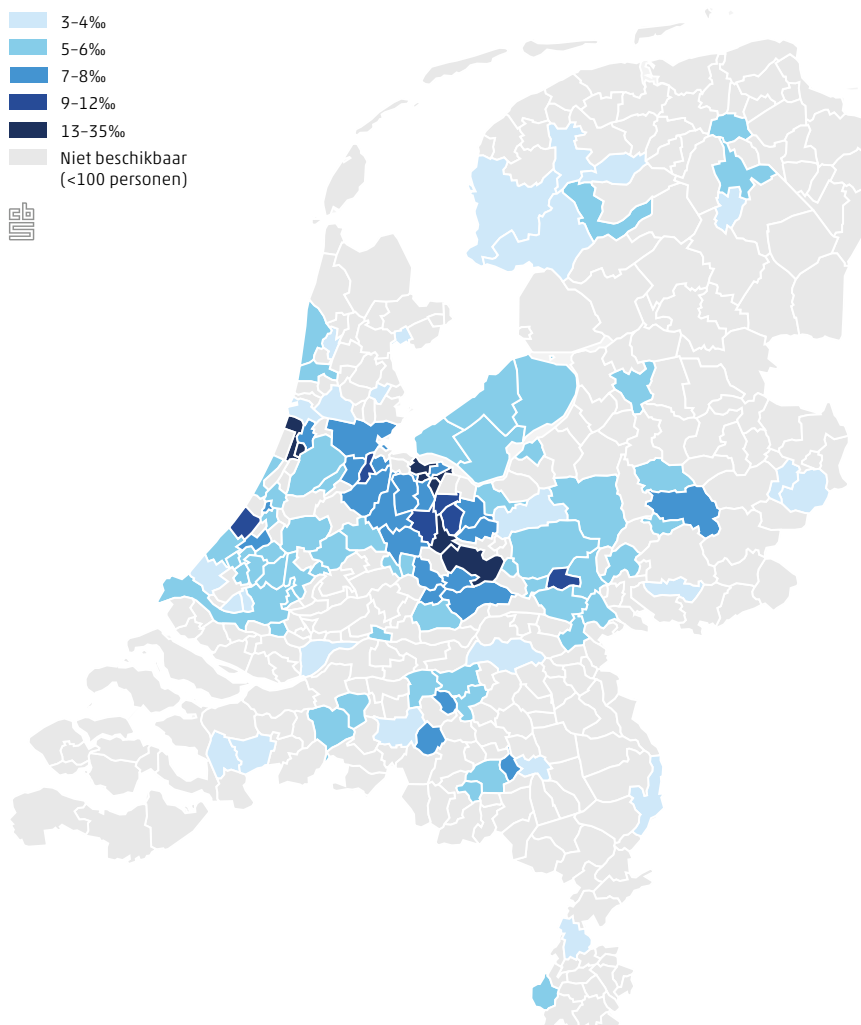
Zzp'ers werkzaam in de zakelijke dienstverlening (167 duizend personen) wonen vooral in de stedelijke gebieden en minder op het platteland. Binnen de hoofdtak van zakelijke dienstverlening zijn holdings en managementadviesbureaus met 56 duizend zzp'ers het talrijkst, en daarbinnen weer de organisatieadviesbureaus (49 duizend zzp'ers). Organisatieadviseurs zijn vooral woonachtig op de Utrechtse heuvelrug.

5.3.5 Persoonlijk inkomen zzp'ers, 2014

Mediaan persoonlijk inkomen (x 1 000)

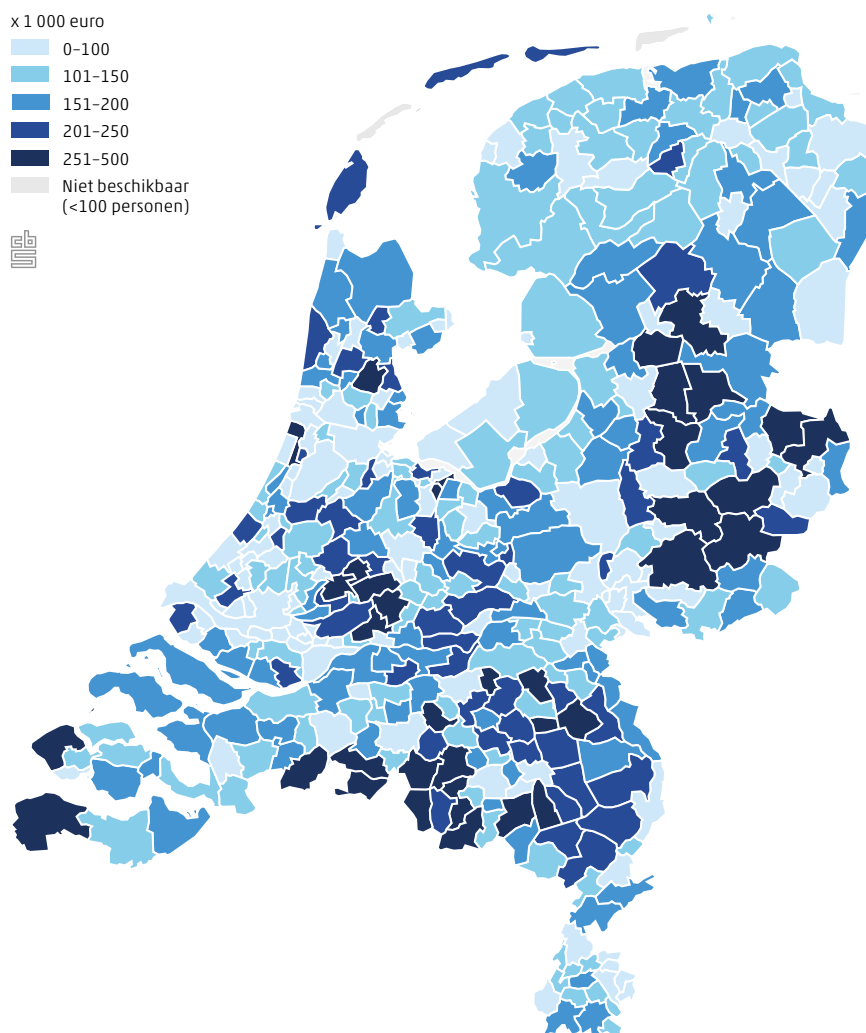

5.3.6 Aantal zzp'ers met organisatie-adviesbureau per duizend werkenden, 2014

Binnen alle onderscheiden groepen – met uitzondering van de bedrijfstak onroerend goed – is het vermogen van zmp'ers aanzienlijk hoger dan dat van zzp'ers. De regionale verdeling van het vermogen van zzp-huishoudens lijkt sterk op die van alle particuliere huishoudens. Voor beide typen huishoudens zijn de hogere vermogens te vinden in respectievelijk Rozendaal en Bloemendaal, de midzuidelijke grensstreek van Brabant, Staphorst, en aan de oostgrens bij Borne en Dinkelland.

5.3.7 Mediaan vermogen van huishoudens zzp'ers, 1 januari 2014

5.4 Conclusie

De laatste jaren is het aantal zelfstandigen zonder personeel sterk gegroeid. Zzp'ers vormen een diverse groep met vele gezichten; zij opereren door het hele land en in alle bedrijfstakken. De regionale verdeling van inkomen en vermogen van zzp'ers lijkt sterk op die van de gehele Nederlandse bevolking.

6.

Bijstandsuitkeringen in de grote steden

In dit hoofdstuk wordt de regionale spreiding van bijstandsuitkeringen beschreven. Zijn er bepaalde delen in Nederland waar inwoners relatief vaak in de bijstand zitten? In welke gemeenten zitten relatief veel of weinig personen in de bijstand? Hoeveel mensen ontvangen bijstand in de vier grote steden, en in welke wijken wonen verhoudingsgewijs de meeste personen met een bijstandsgelateerde uitkering? Hebben personen in de zogenaamde aandachtswijken¹⁾ vaker een bijstandsuitkering?

6.1 Van verzorgingsstaat naar participatiestaat

In de troonrede van 2013 omschreef Koning Willem-Alexander de Nederlandse samenleving als volgt: 'Het is onmiskenbaar dat mensen in onze huidige netwerk- en informatiesamenleving mondiger en zelfstandiger zijn dan vroeger. Gecombineerd met de noodzaak om het tekort van de overheid terug te dringen, leidt dit ertoe dat de klassieke verzorgingsstaat langzaam maar zeker verandert in een participatiesamenleving. Van iedereen die dat kan, wordt gevraagd verantwoordelijkheid te nemen voor zijn of haar eigen leven en omgeving.'¹

De gedachte hierachter is dat de bevolking meer rechtstreeks voor zichzelf en elkaar gaat zorgen.

De overgang naar een participatiestaat – in plaats van de klassieke verzorgingsstaat – heeft gezorgd voor grote veranderingen in de bijstandsgelateerde uitkeringen²⁾. Deze uitkeringen zijn bedoeld om mensen te ondersteunen die niet langer in hun eigen onderhoud kunnen voorzien. Gemeenten zijn financieel verantwoordelijk voor bijstandsuitkeringen. Maar hoe is eigenlijk de regionale verdeling van personen met een bijstandsgelateerde uitkering?

In de afgelopen jaren is het aantal personen met een bijstandsuitkering gestegen. Deze stijging is deels te verklaren door wijzigingen. Zo is bijvoorbeeld de Algemene Bijstandswet (ABW) uit 1965 veranderd naar de Wet Werk en Bijstand (WWB). In 2015 zijn er wederom wijzigingen doorgevoerd waardoor de WWB onder de zogenoemde Participatiewet valt.³

Aangezien de cijfers in het huidige artikel betrekking hebben op het jaar 2014, zal in dit artikel gesproken worden over de volgende bijstandsuitkeringen;

- Uitkeringen in het kader van de Wet werk en bijstand (WWB).
- Wet inkomensvoorziening oudere en gedeeltelijk arbeidsongeschikte werkloze werknemers (IOAW).
- Wet inkomensvoorziening oudere en gedeeltelijk arbeidsongeschikte gewezen zelfstandigen (IOAZ).

¹⁾ Voor een overzicht van de aandachtswijken zie: <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/leefbaarheid/inhoud/aandachtswijken>

²⁾ Bijstandsgelateerde uitkeringen zijn een voorbeeld van sociale voorzieningen, en gerelateerd aan inkomen en gezinssituatie. Voor de leesbaarheid van dit artikel zal verder gesproken worden over bijstandsuitkeringen.

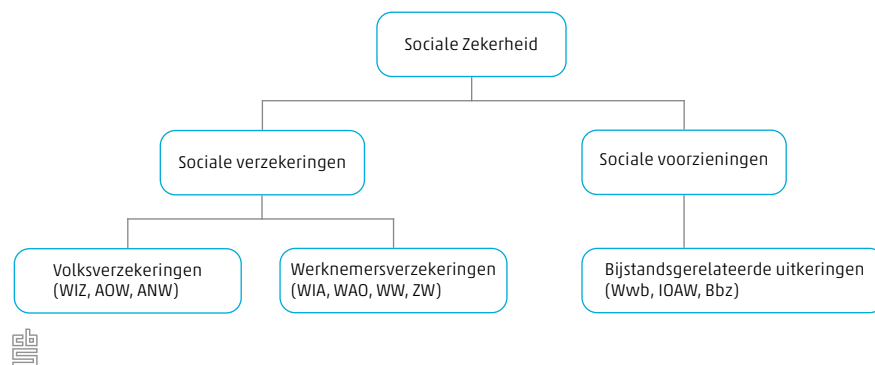
- Besluit bijstandsverlening zelfstandigen (Bbz).
- Bijstandsuitkeringen aan (overige) adreslozen en elders verzorgden.

Om in aanmerking te komen voor een uitkering in het kader van de WWB dient men geen recht te hebben op een andere regeling waarmee men in zijn of haar levensonderhoud kan voorzien. Zo heeft iemand die zijn of haar baan verliest pas recht op algemene bijstand wanneer duidelijk is geworden dat hij of zij geen recht (meer) heeft op een WW-uitkering. Er zijn hierbij twee voorwaarden leidend; 1) iemand mag geen inkomen hebben dat hoger is dan zijn of haar minimum en 2) het eigen vermogen mag niet te hoog zijn.⁴

De IOAW en IOAZ zijn inkomensafhankelijk. Als men 50 jaar of ouder is en werkloos kan men in aanmerking komen voor de IOAW. Deze uitkering verschaft een inkomen dat ligt op (tenminste) het bijstandsniveau. Wanneer de WW-uitkering afloopt kan iemand een beroep doen op de IOAW. De IOAZ is bedoeld voor zelfstandigen.

De Bbz is een uitkering bedoeld voor zelfstandigen. Zij kunnen immers (tijdelijk) in financiële problemen raken waardoor het voortbestaan van het eigen bedrijf in het geding komt. Dit kan dan, door gemeenten, worden toegekend bijvoorbeeld als renteloze lening, starterskrediet of een aanvulling op het inkomen tot bijstandsniveau.⁸

6.1.1 Opbouw sociale zekerheid in Nederland

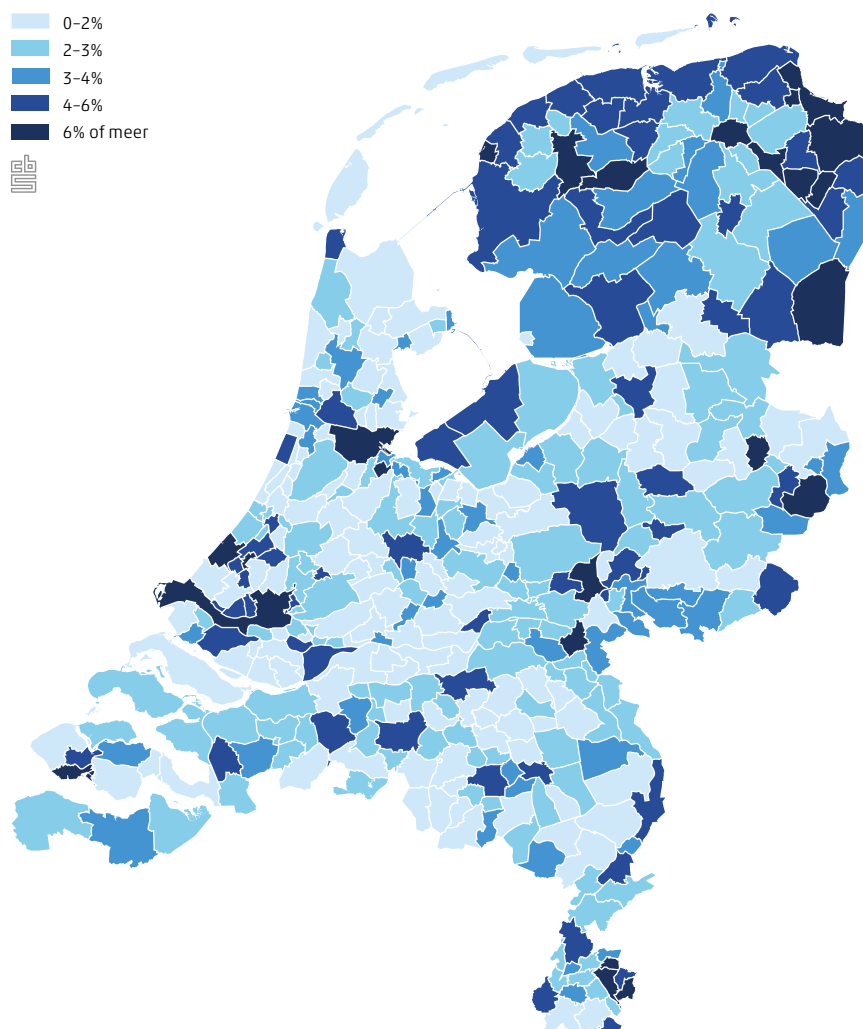

6.2 Bijstandsuitkeringen in de grote steden

De totale beroepsbevolking bestond in 2014 uit ruim 11 miljoen personen tussen de 15 en 65 jaar. Ruim 4 procent van deze mensen had een bijstandsuitkering in 2014. Inwoners van Rotterdam hadden relatief vaker een bijstandsuitkering: 1 op de 10 Rotterdammers zat in de bijstand. Ook in Heerlen (9 procent), Leeuwarden (8 procent), Den Haag (8 procent) en Amsterdam (8 procent) woonden naar verhouding veel personen met een bijstandsuitkering. In Eindhoven en Utrecht had 1 op de 20 inwoners een bijstandsuitkering in 2014. Op de Waddeneilanden en dan met name Ameland en Terschelling hadden relatief weinig mensen een uitkering.

Het grootste deel van de Nederlandse bevolking woont in de Randstad. Dit hoofdstuk geeft inzicht in de verhouding personen met een bijstandsuitkering ten opzichte de totale beroepsbevolking (15 tot 65 jaar) per wijk van Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht. Daarnaast wordt per stad in kaart gebracht welke wijken in 2013 de status aandachtswijk hadden.

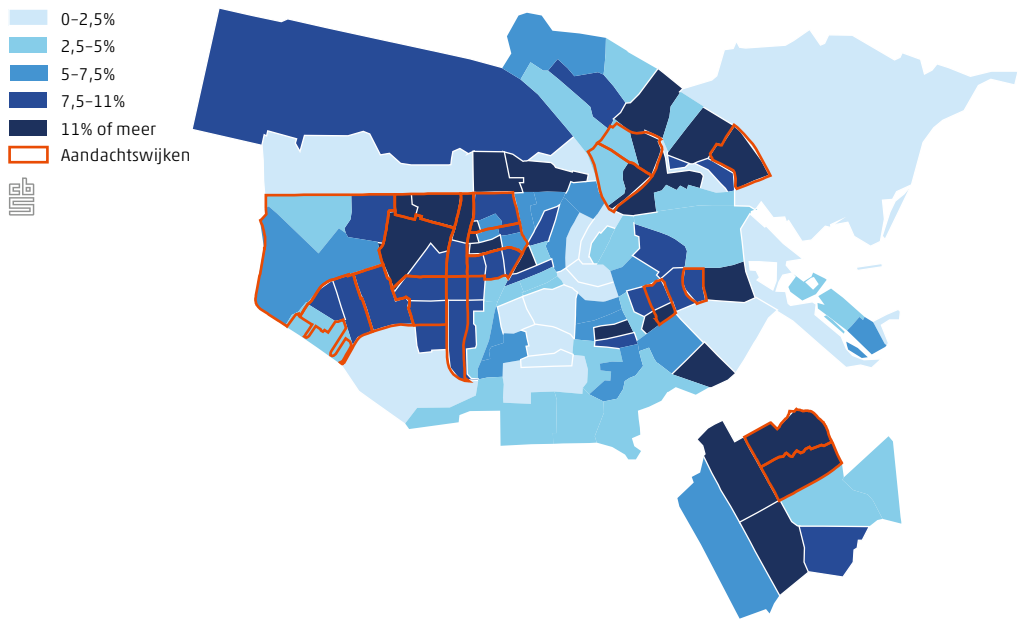
6.2.1 De verhouding personen met een bijstandsgelateerde uitkering ten opzichte van de totale bevolking van 15 tot 65 jaar

Amsterdam

Kaart 6.2.2 laat de verhouding personen met een bijstandsuitkering per wijk zien in Amsterdam. De roodomrande gebieden zijn de aandachtswijken. Bijlmer Oost en Bijlmer centrum hebben de meeste inwoners. Hier wonen naar verhouding ook de meeste personen met een bijstandsuitkering. De verhoudingen lopen van 24 procent in de Van Galenbuurt tot vrijwel nul procent in Zuidas en IJburg Oost. Er zijn 19 wijken met een percentage boven de 11 procent. Na de Van Galenbuurt gaat het om Kinderbuurt, Volewijk, Bijlmer Centrum, IJplein/Vogelbuurt, Bijlmer Oost, Slotermeer-Noordoost, Slotermeer-Zuidwest, Holendracht/Reigersbos, Indische Buurt Oost, Spaarndammer-en Zeeheldenbuurt, Betondorp, Buikslotermeer, Waterlandpleinbuurt, Zuid Pijp, Transvaalbuurt, Banne Buiksloot, De Kolenkit, en Sloterdijk

6.2.2 De verhouding personen met een bijstandsgelateerde uitkering ten opzichte van de totale bevolking in Amsterdam

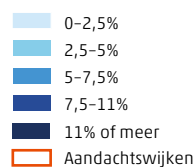
De wijken met naar verhouding de meeste personen met een bijstandsuitkering overlappen veelal met de achterstandswijken die in 2013 gedefinieerd zijn. We zien echter ook dat in een aantal aandachtswijken het aandeel personen met een bijstandsuitkering relatief laag is, wat er op kan wijzen dat er in deze wijken enige progressie is geboekt of dat in deze aandachtswijken het aandeel personen met een bijstandsuitkering niet de grootste zorg in de wijk is. Wel moet hierbij opgemerkt worden dat de postcodegebieden, waarop de aandachtswijken gebaseerd zijn niet helemaal overeenkomt met de wijkindeling van CBS.

Rotterdam

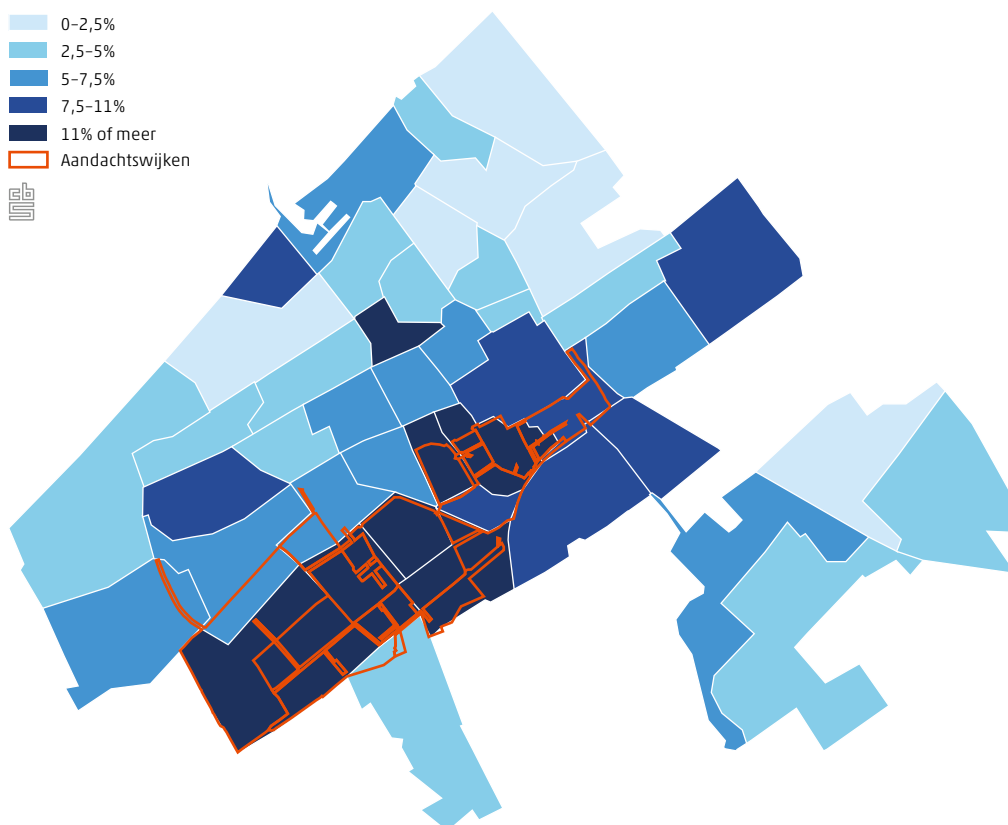
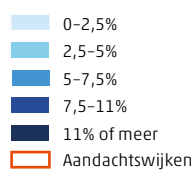
Prins Alexander heeft de meeste inwoners tussen de 15 en 65 jaar (ruim 59 duizend in 2014). Delfshaven en Feijenoord volgen daarna met respectievelijk ruim 55 duizend en 50 duizend personen. Naar verhouding wonen echter de meeste personen met een bijstandsuitkering in Feijenoord, Delfshaven of Charlois. In Feijenoord heeft 1 op de ruim 6 personen een bijstandsuitkering. In Delfshaven en Charlois heeft 13 procent een bijstandsuitkering.

Zoals is te zien op de kaart van Rotterdam, overlappen de achterstandswijken grotendeels met de wijken waarin naar verhouding de meeste personen met een bijstandsuitkering wonen. Met name de wijken waarin 11 procent van de bevolking of meer een uitkering heeft komen in 2014 nog overeen met de achterstandswijken uit 2013.

6.2.3 De verhouding personen met een bijstandsgelateerde uitkering ten opzichte van de totale bevolking in Rotterdam

6.2.4 De verhouding personen met een bijstandsgelateerde uitkering ten opzichte van de totale bevolking in Den Haag

Den Haag

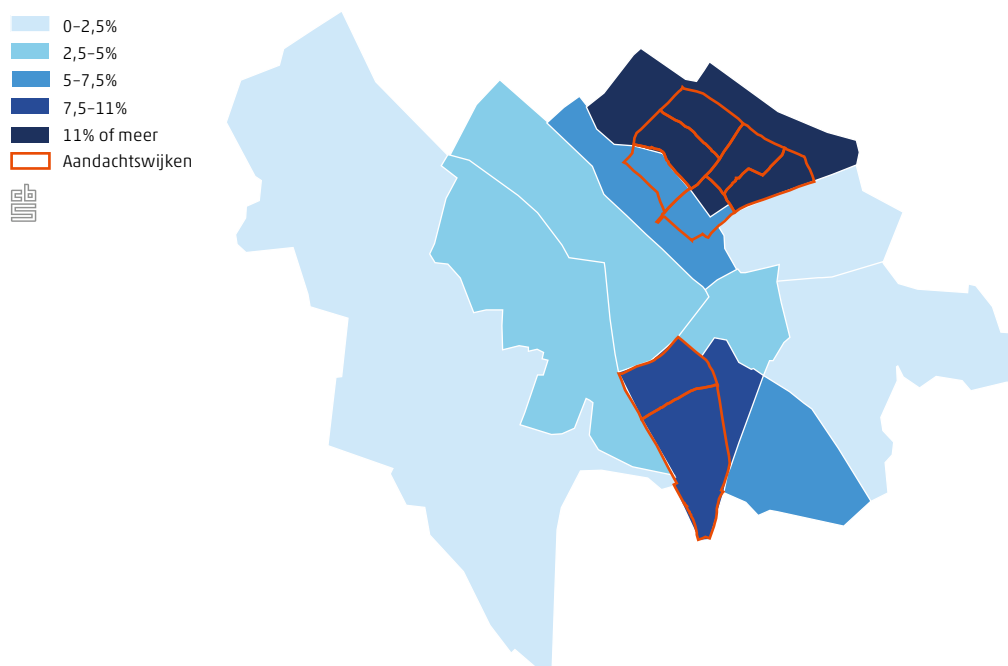
Naar verhouding wonen in Den Haag in de Schildersbuurt de meeste personen met een bijstandsuitkering. Bijna 1 op de 5 personen in deze wijk ontvangt een bijstandsuitkering. Ook in Moerwijk zitten relatief veel mensen in de bijstand, namelijk 19 procent. De andere wijken waar verhoudingsgewijs de meeste personen met een bijstandsuitkering wonen zijn Zuiderpark (16 procent), Morgenstond (14 procent), Bouwlust en Vrederust (13 procent), Transvaalkwartier (13 procent), Duinoord (13 procent), en Mariahoeve en Marlot (11 procent). Zoals te zien is op de kaart, blijken de meeste achterstandswijken in 2014 relatief de meeste personen met een bijstandsuitkering te huisvesten. Er zijn een paar wijken waar de verhouding wat lager ligt, tussen de 5 en 7,5 procent, maar die in 2013 nog wel gedefinieerd zijn als achterstandswijk.

Utrecht

De wijk Noordwest (o.m. Zuilen) in gemeente Utrecht heeft de meeste inwoners tussen de 15 en 65 jaar. Dit is echter niet de wijk waar, absoluut dan wel relatief, de meeste personen met een bijstandsuitkering wonen. Dat is namelijk in de wijk Overvecht waar in 2014 zowel absoluut (ruim 2 800) als relatief (13 procent) de meeste personen met een bijstandsuitkering woonden. In de wijk Zuidwest, waar Kanaleneiland onder valt, had 8 procent van de bevolking een bijstandsuitkering. In de wijk Noordwest, met onder meer Zuilen, en in Zuid zat 6 procent van de inwoners in de bijstand.

Kaart 6.2.5 toont de verhouding personen met een bijstandgerelateerde uitkering per wijk in Utrecht. Voor Utrecht is ook in rood omlijnd welke wijken aandachtswijken waren in 2013.

6.2.5 De verhouding personen met een bijstandgerelateerde uitkering ten opzichte van de totale bevolking in Utrecht

De rood omliggende wijken laten zien dat ongeveer de helft van de achterstandswijken uit 2013 in 2014 nog in de hoogste categorie zit van personen met een bijstandsuitkering.. Wat echter ook te zien is, is dat in de overige wijken, die in 2013 nog een achterstandswijk waren, nu naar verhouding nog maar 5 tot 11 procent van de personen een bijstandsuitkering ontvangt.

6.3 Conclusie

In 2014 heeft ruim 4 procent van de totale beroepsbevolking van 15 tot 65 jaar in Nederland een bijstandsgelateerde uitkering. De meeste personen met zo'n uitkering zijn woonachtig in de vier grote steden Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht en in de provincies Friesland en Groningen. Wanneer specifiek de vier grote steden worden uitgelicht, liggen de percentages in Utrecht lager dan in de andere drie steden. Met name de Amsterdam en Den Haag laten in sommige wijken hoge aandelen personen met een bijstandsuitkering zien.

Wanneer de cijfers over verhoudingen vergeleken worden met de achterstandswijken van 2013 is te zien dat in veruit de meeste achterstandswijken ook de meeste personen met een bijstandsuitkering woonachtig zijn.

Bronnen

1. <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/toespraken/2013/09/17/troonrede-2013>
2. <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/leefbaarheid/inhoud/aandachtswijken>
3. <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2015/22/aantal-personen-met-bijstand-verder-gestegen-in-alle-leeftijdsgroepen>
4. www.sociaalverhaal.com.
5. <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/uitkering-oudere-werklozen-ioaw-iow-ioaz/inhoud/ioaw-iow-ioaz-uitkering>
6. https://nl.wikipedia.org/wiki/Wet_inkomensvoorziening_oudere_en_gedeeltelijk_arbeidsongeschikte_werkloze_werknemers
7. https://nl.wikipedia.org/w/index.php?title=Wet_inkomensvoorziening_oudere_en_gedeeltelijk_arbeidsongeschikte_gewezen_zelfstandigen&action=edit&redlink=1
8. <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/bijstand-voor-zelfstandigen-bbz>
9. <http://www.zorgwijzer.nl/faq/sociale-zekerheid>
10. <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2007/14/drie-keer-zo-veel-bijstand-in-aandachtswijken>

7.

Innovatie en R&D in de regio

Research & Development (R&D) en innovatie worden algemeen gezien als één van de belangrijkste bronnen voor economische ontwikkeling. In dit hoofdstuk worden R&D en innovatie geanalyseerd op regionaal niveau. Er is onder andere aandacht voor het aandeel innovatoren in en de R&D-intensiteit van provincies, alsmede hun uitgavepatroon op dit gebied. Omdat er een relatie bestaat tussen stedelijkheid en de mate van R&D en innovatie worden ook de grootste COROP-gebieden van Nederland met elkaar vergeleken.

7.1 Introductie

Steeds vaker staan R&D en innovatie in de schijnwerpers. Zowel bij het bedrijfsleven als bij de overheid staan deze onderwerpen hoog op de agenda. En dat is niet zonder reden. Innovatie speelt een belangrijke rol voor het vinden en maken van oplossingen voor allerlei maatschappelijke uitdagingen. Bovendien is innovatie nauw verbonden met het verhogen van de arbeidsproductiviteit, het versterken van de concurrentiepositie en duurzame economische groei (Ministerie van Financiën, 2016). Zo heeft een recent onderzoek aangetoond dat elke extra euro die door het bedrijfsleven uitgegeven wordt aan R&D in twintig jaar tijd ruim het dubbele aan economische groei oplevert (Manshanden et al, 2013). Deze bevindingen sluiten aan bij de conclusies van eerdere onderzoeken: R&D en innovatie zijn één van de belangrijkste aanjagers van economische groei en welvaart in een land (Rosenberg, 2003; EIB, 2009; Sturgeon, 2013).

Maar de mate van R&D en innovatie is logischerwijs niet gelijkmatig over Nederland verdeeld. In dit hoofdstuk wordt ingezoomd op de R&D en innovatie van provincies en R&D bij de grootste COROP-gebieden van Nederland. Paragraaf 7.2 start met een beschrijving van de gebruikte data en methoden. In paragraaf 7.3 worden de Nederlandse provincies onderling vergeleken op hun innovatiegraad, hoeveel en welke innovatie uitgaven men heeft, en wat hun R&D-intensiteit is. Paragraaf 7.4 zoomt verder in op enkele grote Nederlandse COROP-gebieden. Hoe presteert Groot-Amsterdam ten opzichte van Groot-Rijnmond en Zuidoost-Noord-Brabant op het gebied van R&D en innovatie? Het hoofdstuk wordt afgesloten met een conclusie.

7.2 Methodebeschrijving

De resultaten van dit hoofdstuk zijn gebaseerd op verschillende bronnen. CBS meet innovatie bij bedrijven aan de hand van de tweejaarlijkse geharmoniseerde Europese innovatie-enquête: de Community Innovation Survey (CIS). De meest recente enquête heeft betrekking op verslagperiode 2012–2014. Bedrijven in de quartaire sector¹⁾ vallen buiten

¹⁾ De niet-commerciële dienstverlening, oftewel de quartaire sector, bestaat uit bedrijven behorend tot de volgende SBI-sectoren: Openbaar bestuur (O), Onderwijs (P), Gezondheids- en welzijnszorg (Q), Cultuur, sport en recreatie (R), Overige dienstverlening (S), Huishoudens als werkgever (T) en Extraterritoriale organisaties en lichamen (U).

de scope van dit onderzoek. Ook bedrijven met minder dan tien werkzame personen zijn niet opgenomen in de onderzoekspopulatie.

Met de enquêtes naar Research & Development (R&D) wordt inzicht verkregen in de jaarlijks aan R&D bestede arbeidsjaren en uitgaven aan eigen R&D in het bedrijfsleven en in publieke onderzoeksinstellingen zoals TNO en RIVM. De scope van deze onderzoeken omvat dus wel de quartaire sector en laat ook toe schattingen te geven voor bedrijven met minder dan 10 werkzame personen. De meest recente gegevens zijn van verslagjaar 2014. In dit hoofdstuk vallen onder R&D-uitgaven – tenzij anders vermeld – de uitgaven die bedrijven of instellingen doen aan R&D die het eigen personeel in Nederland verricht. Daarbij kan het bedrijf zelf de R&D financieren, maar het kan ook R&D tegen betaling uitvoeren in opdracht van andere bedrijven of instellingen. R&D-activiteiten van Nederlandse bedrijven die worden uitgevoerd in het buitenland, vallen hier dus niet onder. Omgekeerd vallen in Nederland verrichte R&D-activiteiten gefinancierd vanuit het buitenland hier wél onder omdat deze activiteiten door Nederlandse bedrijven zijn uitgevoerd.

In deze publicatie is er een verschil tussen de definitie van uitgaven voor R&D activiteiten en investeringen in R&D. De uitgaven voor R&D activiteiten zijn de kosten die gemoeid zijn met de uitvoering van R&D met eigen personeel. Hieronder vallen loonkosten, investeringen (in machines en gebouwen), en overige kosten. Vanuit deze kosten is de uitvoering van R&D te bepalen door een vertaalslag te maken naar nationale rekeningen (NR) concepten. De R&D kan worden aangekocht of gebruikt ten behoeve van eigen gebruik, dit laatste heet ook wel R&D in eigen beheer. De vertaalslag van uitgaven voor de uitvoering van R&D naar het NR-begrip R&D vindt plaats door correcties toe te passen. Deze bestaan uit correcties voor werkelijke gebruikskosten van kapitaal en loonsubsidies. Vervolgens wordt om de investeringen te bepalen, rekening gehouden met de vraag en aanbod vanuit het buitenland en een klein deel intermediair verbruik van R&D (in de R&D industrie). Ten slotte omvatten de investeringen in R&D ook het hoger onderwijs, deze zijn bij de gepresenteerde uitgaven aan R&D activiteiten buiten beschouwing gelaten.

Voor het regionaliseren van de R&D en innovatiegegevens is de vestigingsplaats van het bedrijf van belang. Als een bedrijf op één plek gevestigd is, is het duidelijk tot welke regio het bedrijf behoort. Een bedrijf kan echter ook over meerdere vestigingen beschikken. Indien een bedrijf in de R&D-enquête heeft aangegeven in welke provincie het R&D verricht, worden de eigen R&D-uitgaven voor dit bedrijf aan het COROP-gebied toegekend waarin volgens de WBSO (zie begrippenlijst) de vestiging met het de grootste loonsom aan eigen R&D of de grootste afdrachtsvermindering gelegen is. Als deze informatie onbekend is in de WBSO (bijvoorbeeld omdat een bedrijf geen WBSO heeft aangevraagd maar wel aan R&D doet), nemen we het COROP-gebied waarin de vestiging met het meeste aantal werkzame personen van dit bedrijf gelegen is. Voor de regionalisering van de R&D-cijfers is dit vrijwel sluitend en levert informatie op over de provincie en het COROP-gebied waar de R&D-activiteiten plaatsvinden.

In de CIS-enquête wordt geen regionale informatie uitgevraagd en beperken we ons tot provincies. Door te kijken naar de overlap van de CIS met de R&D-enquête en de WBSO kan verondersteld worden dat in de provincie waar de eigen R&D plaatsvindt, ook de innovatie plaatsvindt. Deze overlap is echter niet sluitend. Voor de overige bedrijven worden dan de innovatie-uitgaven verdeeld over de vestigingen van de bedrijven op basis van het aantal werkzame personen per vestiging. Dus als een bedrijf uit twee even grote vestigingen in verschillende provincies bestaat worden de innovatie-uitgaven fifty-fifty over deze twee provincies verdeeld.

7.3 Innovatie en R&D op provinciaal niveau

In de periode 2012–2014 innoveerden bijna 24,5 duizend bedrijven en instellingen in Nederland. Dat is bijna de helft (48 procent) van alle bedrijven en instellingen in ons land met minimaal 10 werkzame personen. Het gaat hier om innovatie in de ruime zin, dus zowel om technologische als om niet-technologische innovatie (zie begrippenlijst). In figuur 7.3.1 zijn twee sectoren uitgelicht: de industriële sector en de dienstensector²⁾. De overige sectoren³⁾ worden op provinciaal niveau buiten beschouwing gelaten vanwege te lage celvulling. De industriële sector innoveert relatief veel. Bijna 60 procent van de bedrijven in deze sector heeft in de periode 2012–2014 aan innovatie gedaan. Bij de dienstensector was dat minder, namelijk 45 procent (zie figuur 7.3.1, Nederland).

Uit figuur 7.3.1 blijkt tevens dat Friesland het hoogste aandeel (61 procent) innoverende bedrijven kent, gevolgd door Utrecht (60 procent). Noord-Brabant deelt de derde plaats met Groningen (59 procent). Zeeland is de provincie met het laagste aandeel innovatoren (39 procent). Met name de Zeeuwse bedrijven in de dienstensector innoveren relatief weinig. Opvallend is dat Friese bedrijven uit de dienstensector even vaak innoveren als de bedrijven behorend tot de industrie. In vrijwel alle andere provincies is het aandeel innoverende bedrijven in de dienstensector lager dan het aandeel in de industriële sector. Alleen in de provincie Limburg wordt relatief meer geïnnoveerd bij de dienstverlenende bedrijven.

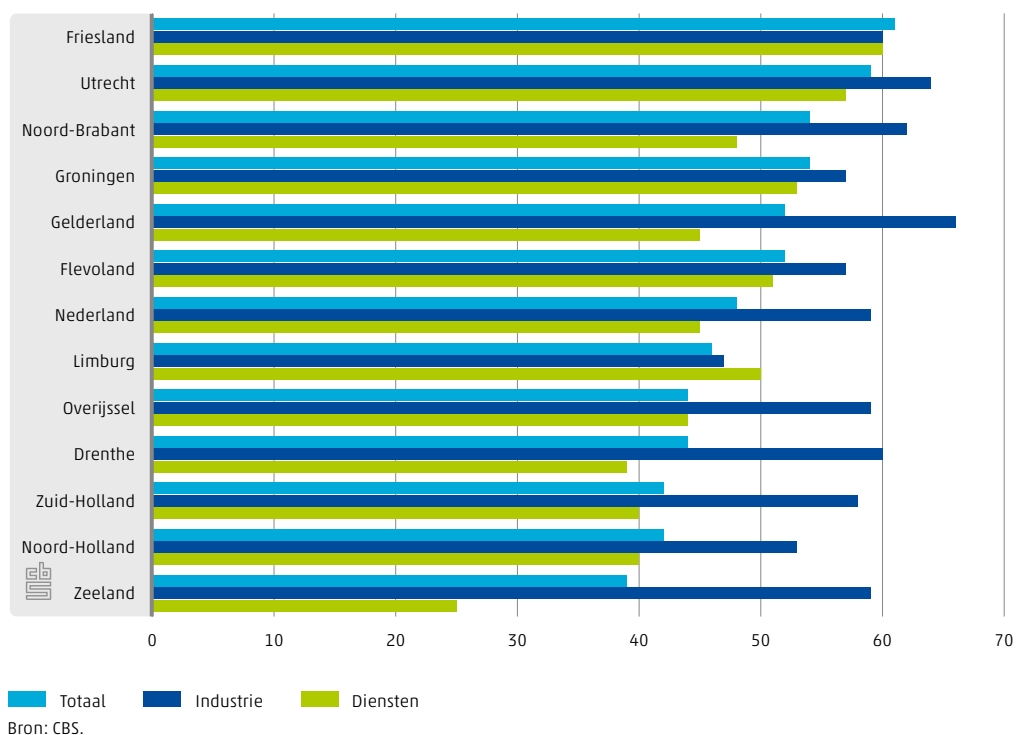
Tot de innovatie-uitgaven worden onder andere gerekend Research & Development (R&D), aankoop van machines, apparatuur en software en aankoop van externe kennis. Het merendeel van de innovatie-uitgaven van het Nederlandse bedrijfsleven gaat naar R&D. Maar liefst 86 procent van de totale innovatiekosten gaat naar deze post, zie figuur 7.3.2. In de provincie Drenthe is dit aandeel het hoogst (90 procent). Niet al deze R&D-uitgaven worden binnen het eigen bedrijf besteed. Vooral in Limburg en Groningen wordt een aanzienlijk gedeelte van de R&D uitbesteed aan derden, respectievelijk 40 en 36 procent van de totale innovatie-uitgaven⁴⁾. Gemiddeld genomen wordt in ons land 10 procent van het innovatiebudget aangewend voor de aankoop van machines, apparatuur en software. Noord-Holland, Friesland en Flevoland geven hier echter ongeveer twee maal zo veel aan uit. De post 'overige uitgaven' zoals de opleiding van personeel en het design van producten, is vooral van belang voor kleine bedrijven met tien tot vijftig werknemers (CBS, 2016).

²⁾ Tot de industriële sector behoren bedrijven met de SBI-sector Industrie (C). Tot de dienstensector behoren bedrijven van de SBI-sectoren: Groot- en detailhandel (G), Vervoer en opslag (H), Logies-, maaltijd- en drankverstrekking (I), Informatie en Communicatie (J), Financiële instellingen (K), Verhuur van en handel in onroerend goed (L), Advisering, onderzoek en overige specialistische zakelijke dienstverlening (M) en Verhuur van roerende goederen en overige zakelijke dienstverlening (N).

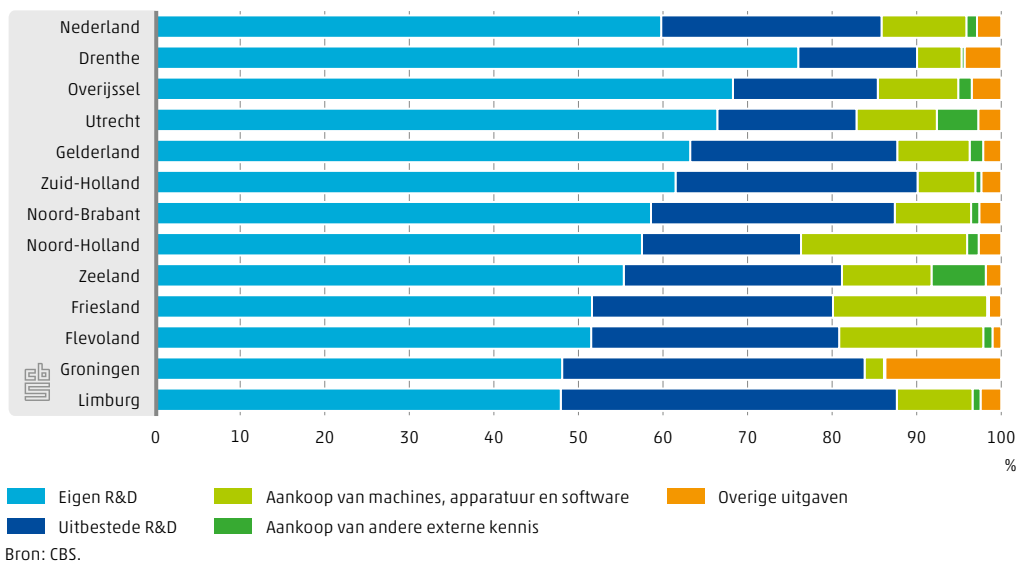
³⁾ Alle SBI-sectoren die niet in industrie of diensten vallen. Dit betreft o.a. Landbouw (A), Delfstoffenwinning (B), Productie en distributie van en handel in elektriciteit, aardgas, stoom en gekoelde lucht (D), Winning en distributie van water (E) en Bouwnijverheid (F).

⁴⁾ De vrees bestaat dat de relatief lucratieve R&D werkzaamheden (Bogliacino & Vivarelli, 2010) steeds vaker naar het buitenland wordt verplaatst. Dit zou kunnen wijzen op een afnemende aantrekkingskracht van de Nederlandse kennisinfrastructuur en negatieve gevolgen kunnen hebben voor de Nederlandse economie en werkgelegenheid. Tegelijkertijd kan het echter ook betekenen dat bedrijven in Nederland succesvol zijn op buitenlandse markten op het gebied van ontwikkeling (Deuten, 2015).

7.3.1 Aandeel innovatieve bedrijven per sector en regio, 2012-2014

7.3.2 Uitgaven aan technologische innovatie naar categorie en provincie, 2012-2014

Tabel 7.3.3 laat zien dat in 2014 bijna 20 duizend bedrijven en instellingen in Nederland aan eigen R&D doen. Twee derde van deze bedrijven en instellingen zijn gesitueerd in vier provincies: Zuid-Holland, Noord-Brabant, Noord-Holland of Gelderland. In totaal geven bedrijven en instellingen in Nederland 9 miljard euro uit aan R&D (exclusief uitbestede R&D). De helft van deze R&D uitgaven komen op conto van Noord-Brabant en Zuid-Holland. In totaal zijn in Nederland bijna 91 duizend fte's betrokken bij R&D.

Met name de rol van de provincie Noord-Brabant is opvallend. Met 18 procent van alle R&D bedrijven en instellingen in ons land is de zuidelijke provincie goed voor 27 procent van de totale R&D uitgaven en 22 procent van het personeel dat R&D werkzaamheden (in fte's) in ons land verricht. Hetzelfde geldt – weliswaar in mindere mate – ook voor twee andere drukbevolkte provincies: Zuid-Holland en Noord-Holland. Deze provincies hebben een hoger aandeel in de totale R&D-uitgaven en werkgelegenheid vergeleken met het aantal bedrijven en instellingen dat in die provincies aan R&D doet.

7.3.3 Eigen R&D-uitgaven en Eigen R&D personeel van bedrijven en instellingen naar provincie, 2014

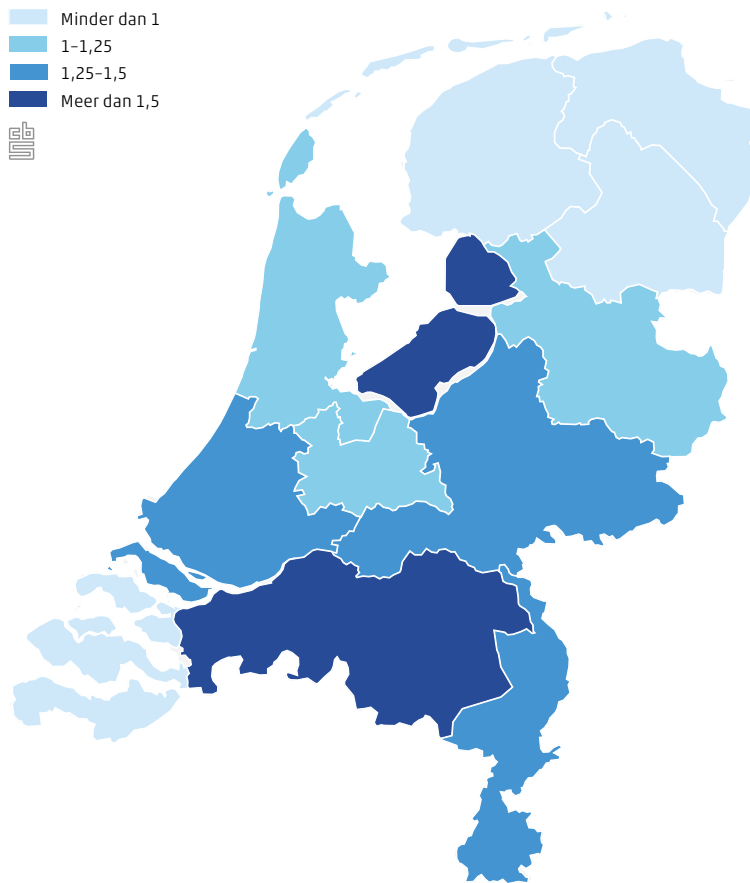
	Bedrijven en instellingen met R&D	Eigen R&D uitgaven (in mln. euro)	Eigen R&D personeel (1000 fte)
Nederland	19 630	9 005	90,8
Groningen	595	144	1,8
Friesland	425	137	1,5
Drenthe	405	85	1,4
Overijssel	1 575	400	5
Flevoland	450	233	3,1
Gelderland	2 865	923	10,2
Utrecht	1 330	670	6,6
Noord-Holland	2 970	1 453	15,6
Zuid-Holland	3 845	1 989	19,4
Zeeland	235	72	0,7
Noord-Brabant	3 515	2 410	19,9
Limburg	1 430	490	5,4

Bron: CBS (innovatie-enquête (CIS) en R&D-enquête) en WBSO

Dat Noord-Brabant een innovatieve provincie is, blijkt ook wanneer de R&D-uitgaven van provincies worden afgezet tegen de omvang van de provinciale economie, zie figuur 7.3.4. De R&D-intensiteit is de uitgaven aan R&D als percentage van het bruto binnenlands product (BBP). Deze R&D-intensiteit is een belangrijke indicator voor de innovatiekracht van een land of regio. Wanneer we alleen kijken naar de R&D-uitgaven van bedrijven en instellingen, kent Nederland een R&D-intensiteit van 1,36⁵⁾. Met een R&D-intensiteit van 2,40 zit Noord-Brabant hier flink boven. Ook Flevoland (1,93), Zuid-Holland (1,40) en Gelderland (1,38) scoren boven het landelijk gemiddelde. De noordelijke provincies en Zeeland hebben de laagste R&D-intensiteit van Nederland.

⁵⁾ Wanneer het hoger onderwijs en universitaire medische centra (UMC)'s meegerekend wordt, komt Nederland in 2014 uit op een R&D-intensiteit van 2,00. Hiermee scoort Nederland iets beter dan het Europees gemiddelde van 1,94 (CBS, 2016), maar heeft het de beleidsdoelstelling om een R&D-intensiteit – publiek en privaat gezamenlijk – van 2,5 procent te bereiken in 2020 nog niet behaald.

7.3.4 R&D-intensiteit naar provincie, 2014

7.4 R&D en innovatie op COROP-niveau

In de vorige paragraaf lijken vooral de provincies met grote stedelijke gebieden hoog te scoren op R&D en innovatie. Volgens de wetenschappelijke literatuur is dat geen toeval. Onderzoek heeft aangetoond dat innovatie sterk ruimtelijk geconcentreerd is en gebaat is bij een stedelijke omgeving (Raspe et al., 2015). Innovatie gedijt in stedelijke gebieden onder andere door de dichtheid van banen, diversiteit aan mensen, het doorgaans hoger opleidingsniveau en de nabijheid van kennispartners (ING, 2011; Hamers, 2016).

In tabel 7.4.1 zijn alle Nederlandse COROP-gebieden weergegeven met minimaal 500 duizend inwoners in 2014. Hiervan zijn telkens het aantal bedrijven en instellingen dat aan R&D doet weergegeven, met de bijbehorende R&D uitgaven en fte's. De 11 COROP-gebieden zijn samen goed voor bijna de helft van het totaal aantal bedrijven en instellingen met R&D werkzaamheden, bijna twee derde van de totale R&D-uitgaven en bijna 60 procent van het R&D personeel in Nederland. Zuidoost-Noord-Brabant valt op met ruim 1,7 miljard euro aan R&D kosten. Dat is circa 20 procent van de totale R&D-uitgaven in Nederland. De meeste innovatoren zijn gevestigd in Utrecht. Vergeleken met de andere regio's beschikt 's-Gravenhage en omstreken over relatief weinig bedrijven en instellingen

die aan R&D doen. Groot-Amsterdam is na Zuidoost-Noord-Brabant de regio met de meeste R&D-arbeidsjaren.

7.4.1 Eigen R&D-uitgaven en eigen R&D personeel van bedrijven en instellingen naar COROP-gebied, 2014

	Bedrijven en instellingen met R&D activiteiten	Eigen R&D uitgaven (in mln. Euro)	Eigen R&D personeel (1000 fte)
Nederland	19 630	9 005	90,8
Groot-Rijnmond	1 165	481	4,2
Groot-Amsterdam	970	664	7,5
Utrecht	1 330	670	6,6
Agglomeratie 's-Gravenhage	595	587	5
Zuidoost-Noord-Brabant	950	1 752	12,4
Arnhem-Nijmegen	865	373	3,3
Veluwe	740	377	4,4
Noordoost-Noord-Brabant	845	317	3,4
Twente	650	161	2,5
West-Noord-Brabant	930	173	2
Zuid-Limburg	585	159	2

Bron: CBS (innovatie-enquête (CIS) en R&D-enquête) en WBSO

7.5 Conclusie

Research & Development (R&D) en innovatie zijn één van de belangrijkste aanjagers van economische groei en welvaart in een land. Het is dan ook niet vreemd dat dat er vanuit het bedrijfsleven en de overheid veel interesse is in gedetailleerde informatie over deze thema's. In dit hoofdstuk is voor het eerst de innovatiekracht van de Nederlandse provincies en enkele COROP-gebieden onderzocht.

Bijna de helft van alle bedrijven en instellingen in ons land (met minimaal 10 werkzame personen) innoveerden in de periode 2012–2014. De provincie Friesland heeft het hoogste aandeel innoverende bedrijven (61 procent). Zeeland is de provincie met het laagst aandeel innovatoren (39 procent). Met name de Zeeuwse bedrijven in de dienstensector innoveren relatief weinig. Het merendeel van de innovatie-uitgaven wordt uitgegeven aan R&D. In de provincie Drenthe is dit aandeel het hoogst (90 procent). Maar niet alle R&D-uitgaven worden in ons land besteed. Vooral in Limburg en Groningen wordt een aanzienlijk gedeelte van de R&D uitbesteed bij derden in het buitenland, respectievelijk 40 en 36 procent van de totale innovatie-uitgaven.

Twee derde van de bedrijven en instellingen met R&D zijn gesitueerd in vier provincies: Zuid-Holland, Noord-Brabant, Noord-Holland of Gelderland. In totaal geven bedrijven en instellingen in Nederland 9 miljard euro uit aan R&D (exclusief uitbestede R&D). De helft van de eigen R&D uitgaven komen op conto van Noord-Brabant en Zuid-Holland. Met 18 procent van alle R&D bedrijven en instellingen in ons land is Noord-Brabant goed voor 27 procent van de totale R&D uitgaven en 22 procent van het personeel dat R&D werkzaamheden (in fte's) in ons land verricht. Ook heeft deze provincie een hoge R&D-intensiteit, een belangrijke indicator voor de innovatiekracht van een regio of land. Wanneer we inzoomen op COROP-niveau valt vooral het belang van Eindhoven en omstreken op. De regio Zuidoost-Noord-Brabant is goed voor een vijfde van de totale R&D-uitgaven in Nederland.

Literatuur

Bogliacino, F. & Vivarelli, M. (2010), *The job creation effect of R&D expenditures*. IPTS WP on Corporate R&D and innovation – No. 04/2010. JRC Technical Notes.

CBS (2016), *ICT, Kennis en Economie*. Centraal Bureau voor de Statistiek: Heerlen/Den Haag.

Deuten, J. (2015), R&D goes global: Policy implications for the Netherlands as a knowledge region in a global perspective. Rathenau Instituut: Den Haag.

EIB (2009), R&D and the financing of innovation in Europe. Stimulating R&D, innovation and growth. EIB Papers, Volume 14, No.1. European Investment Bank.

Hamers, D. (2016), *De innovatieve stad*, PBL-publicatienummer: 2185, Planbureau voor de Leefomgeving: Den Haag.

ING (2011), *Stad biedt beste klimaat voor innovatie*, ING Bank N.V.: Amsterdam.

Manshanden, W., de Heide, M., Koops, O. & van der Horst, T. (2014), *De Staat van Nederland Innovatieland: R&D: impuls voor economische groei-Special Issue*. The Hague Centre for Strategic Studies, TNO. Geraadpleegd op de website van TNO: https://www.tno.nl/media/3350/staat_van_nederland_innovatieland_2014_tno_hcss.pdf.

Ministerie van Financiën (2016), *Kamerbrief: Evaluatie van de innovatiebox*, Ministerie van Financiën: Den Haag.

Raspe, O., Zwaneveld, P. & Delgado, S. (2015), *De economie van de stad*. PBL-CPB-notitie.

Rosenberg, N. (2003). *Innovation and economic growth*. Conference Paper voor de OECD Conference on Innovation and Growth in Tourism, Lugano, Zwitserland.

Sturgeon, T. (2013), *Global Value Chains and Economic Globalization. Towards a New Measurement Framework*. Report to Eurostat. Massachusetts Institute of Technology: Boston.

Bijlage

I.1 Regionale economische groei

COROP-gebied	2010	2011	2012	2013	2014	2015*
	% volumemutaties					
Oost-Groningen	-4,7	9,9	-2,3	-1,6	3,7	1,7
Delfzijl en omgeving	11,0	9,2	-5,9	-5,4	4,4	-0,3
Overig Groningen	12,2	-4,9	0,0	7,0	-9,3	-8,3
Noord-Friesland	-0,3	3,1	-3,4	-0,6	-2,4	-0,6
Zuidwest-Friesland	-3,5	-0,9	-1,6	-2,1	23,4	2,3
Zuidoost-Friesland	2,8	6,8	-1,6	-3,8	-2,6	1,4
Noord-Drenthe	0,7	-0,3	-0,6	-2,7	2,3	1,6
Zuidoost-Drenthe	-4,5	0,0	-1,5	-0,5	1,4	3,3
Zuidwest-Drenthe	0,4	4,8	-2,7	-1,0	3,0	2,4
Noord-Overijssel	-0,5	4,0	-2,5	-0,5	2,6	2,3
Zuidwest-Overijssel	1,0	1,2	-5,1	-0,5	1,3	2,5
Twente	-0,1	3,3	-3,5	-1,6	0,7	2,2
Flevoland	3,2	2,0	-1,0	-2,6	3,0	2,6
Almere	0,5	1,4	-1,3	-3,0	3,6	3,0
Flevoland-Midden	6,5	1,5	0,2	-3,6	1,9	2,3
Noordoostpolder en Urk	5,1	5,4	-2,5	1,2	3,9	2,3
Veluwe	0,2	5,4	-3,0	-0,5	1,1	2,3
Achterhoek	-1,0	3,4	-3,5	-2,6	1,7	2,5
Arnhem/Nijmegen	-0,2	3,0	-1,9	-1,9	1,3	2,1
Zuidwest-Gelderland	-0,4	0,2	-2,6	0,3	3,6	3,0
Utrecht	-0,9	0,9	-1,3	0,3	0,7	2,6
Utrecht-West	-8,4	-11,4	-2,9	-4,3	4,1	3,1
Stadsgewest Amersfoort	1,5	0,9	-2,4	-0,6	-0,3	2,5
Stadsgewest Utrecht	-0,8	2,8	-0,8	1,2	0,5	2,5
Zuidoost-Utrecht	0,8	-1,5	-0,6	-0,4	1,7	2,9
Kop van Noord-Holland	-4,0	1,2	-0,3	-0,3	1,4	1,8
Alkmaar en omgeving	0,0	2,3	-1,6	-2,4	2,5	3,8
IJmond	-5,3	-1,1	-1,6	2,1	4,5	2,6
Agglomeratie Haarlem	-0,1	0,7	-4,7	-1,5	-0,7	2,7
Zaanstreek	-0,5	2,4	-1,5	1,6	2,6	2,3
Groot-Amsterdam	3,7	3,8	0,1	2,5	4,9	2,9
Amsterdam	4,9	3,9	0,0	3,7	4,6	2,9
Overig Agglomeratie Amsterdam	-3,3	3,2	-4,5	1,3	6,4	3,5
Edam-Volendam en omgeving	-2,5	0,3	-4,1	0,0	1,4	-0,6
Haarlemmermeer en omgeving	3,9	4,3	3,0	-0,3	5,9	3,1
Het Gooi en Vechtstreek	-1,4	-0,3	-2,4	-2,0	2,5	2,6
Agglomeratie Leiden en Bollenstreek	-1,9	2,0	0,8	-0,4	-0,3	2,6
Agglomeratie 's-Gravenhage	1,3	-2,9	-1,1	-1,1	0,9	2,2
Aggl.'s-Gravenhage excl. Zoetermeer	1,6	-3,1	-1,1	-1,9	0,8	2,2
Zoetermeer	-0,6	-1,6	-0,8	3,8	1,9	2,6
Delft en Westland	-1,9	2,1	0,1	1,1	4,2	3,0
Oost-Zuid-Holland	-7,2	-0,7	-2,4	-0,7	2,4	7,6
Groot-Rijnmond	2,5	-0,3	1,2	-1,9	1,3	2,0
Rijnmond	1,8	-0,5	1,1	-1,9	1,2	2,5
Overig Groot-Rijnmond	11,1	2,9	2,7	-1,6	3,2	-3,9
Zuidoost-Zuid-Holland	-1,7	1,4	-1,9	0,1	1,6	2,6
Drechtsteden	-1,4	2,0	-1,7	-1,3	1,6	2,4
Overig Zuidoost-Zuid-Holland	-2,1	0,3	-2,1	2,7	1,6	2,9
Zeeuwsch-Vlaanderen	5,7	4,0	-1,4	-1,0	-0,5	0,9
Overig Zeeland	5,1	-0,4	-2,0	-0,9	3,8	2,4
West-Noord-Brabant	2,0	3,9	-1,0	-2,0	0,5	1,4
Midden-Noord-Brabant	0,5	2,8	-3,0	-0,2	1,6	2,5
Noordoost-Noord-Brabant	-2,9	2,1	2,6	-1,6	1,7	2,8
Stadsgewest 's-Hertogenbosch	-1,3	-0,7	-0,6	-1,5	1,7	3,7
Overig Noordoost-Noord-Brabant	-4,6	5,2	6,0	-1,7	1,8	1,8
Zuidoost-Noord-Brabant	11,4	4,7	-1,4	0,2	3,2	3,0
Noord-Limburg	-0,9	3,3	0,4	-0,2	1,3	1,9
Midden-Limburg	0,8	2,5	-2,9	0,6	0,8	2,5
Zuid-Limburg	4,3	1,7	-1,8	-1,3	-0,5	2,0

Bron: CBS, regionale rekeningen.

I.2 Regionale economische groei

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015*
	% volumemutatie										
Totaal Nederland	2,2	3,5	3,7	1,7	-3,8	1,4	1,7	-1,1	-0,2	1,4	2,0
Groningen	-0,7	1,1	-2,1	8,7	-4,2	10,4	-2,9	-0,5	5,7	-7,6	-6,9
Friesland	2,3	2,4	4,8	0,5	-2,2	0,2	3,7	-2,6	-1,9	0,9	0,5
Drenthe	2,8	0,8	5,2	0,5	-4,4	-1,2	1,2	-1,5	-1,5	2,2	2,4
Overijssel	2,6	3,1	4,1	3,5	-2,0	-0,1	3,3	-3,4	-1,1	1,4	2,3
Flevoland	3,6	8,6	4,7	-0,8	-5,4	3,2	2,0	-1,0	-2,6	3,0	2,6
Gelderland	1,8	5,2	3,2	1,8	-2,3	-0,2	3,6	-2,6	-1,3	1,6	2,4
Utrecht	2,2	4,1	4,7	1,5	-0,9	-0,9	0,9	-1,3	0,3	0,7	2,6
Noord-Holland	2,1	3,4	3,4	1,7	-4,1	1,6	2,8	-0,6	1,5	4,0	2,8
Zuid-Holland	3,5	3,1	4,5	1,2	-4,4	0,4	-0,4	0,0	-1,1	1,4	2,6
Zeeland	0,7	2,0	7,0	3,8	-6,9	5,3	0,9	-1,8	-0,9	2,4	1,9
Noord-Brabant	3,1	4,1	2,8	1,8	-4,3	3,3	3,5	-0,6	-0,9	1,9	2,5
Limburg	0,3	2,9	4,5	0,3	-5,3	2,2	2,2	-1,5	-0,7	0,2	2,1
Exclusief delfstoffenwinning											
Groningen	3,7	0,8	2,7	0,2	-3,0	0,4	1,7	-1,8	0,0	2,5	1,5
Friesland	3,5	2,9	4,4	0,8	-2,6	0,3	3,6	-2,7	-2,8	1,6	1,7
Drenthe	2,9	3,4	4,7	1,2	-4,6	-1,2	1,1	-1,4	-1,7	2,1	2,2

Bron: CBS, regionale rekeningen.

I.3. Bruto binnenlands product per inwoner

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015*
	1 000 euro										
Totaal Nederland	33,4	35,4	37,4	38,9	37,4	38,0	38,5	38,5	38,8	39,3	39,9
Groningen	38,7	43,5	43,2	51,9	46,0	49,4	50,9	54,3	57,2	50,0	44,8
Friesland	23,3	24,7	26,4	27,2	26,5	26,8	28,0	27,9	27,9	28,3	28,1
Drenthe	24,7	25,6	27,4	28,3	26,7	26,5	27,1	27,1	27,1	27,9	28,3
Overijssel	26,8	28,2	30,0	31,5	30,9	31,0	31,9	31,1	31,3	32,1	32,6
Flevoland	26,2	28,9	30,6	30,5	28,7	29,6	29,7	29,4	29,1	29,8	30,6
Gelderland	27,5	29,5	31,1	32,2	31,6	31,7	32,7	32,1	32,2	32,9	33,4
Utrecht	40,1	41,9	44,4	45,5	45,7	45,7	45,6	45,4	45,8	46,1	46,7
Noord-Holland	41,7	43,6	45,7	47,0	45,5	46,6	46,8	46,8	47,9	49,8	51,1
Zuid-Holland	34,9	36,8	39,3	40,4	38,7	38,9	38,5	38,7	38,6	38,9	40,0
Zeeland	24,5	25,7	28,1	29,5	27,7	29,3	30,0	29,7	29,8	30,3	31,1
Noord-Brabant	33,4	35,4	37,2	38,4	36,8	38,1	39,2	39,1	39,1	40,0	41,0
Limburg	27,2	28,7	30,8	31,5	30,0	30,9	31,7	31,3	31,8	32,3	33,7
Exclusief delfstoffenwinning											
Groningen	26,8	27,7	29,2	29,6	29,2	29,3	29,7	29,5	30,1	30,8	31,3
Friesland	22,3	23,5	25,0	25,7	25,2	25,5	26,4	26,1	26,0	26,7	27,0
Drenthe	23,0	24,3	25,9	26,6	25,4	25,3	25,6	25,6	25,6	26,4	27,0

Bron: CBS, Regionale rekeningen.

I.4 Toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen)¹⁾

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015*
	mld euro										
Totaal Nederland	486,4	516,0	547,5	570,9	553,7	567,8	579,6	583,8	588,5	597,4	607,9
Groningen	19,8	22,2	22,1	26,6	23,7	25,6	26,6	28,6	30,0	26,3	23,5
Friesland	13,4	14,1	15,1	15,7	15,3	15,6	16,3	16,3	16,3	16,5	16,3
Drenthe	10,6	11,1	11,9	12,4	11,8	11,7	12,0	12,0	12,0	12,3	12,4
Overijssel	26,5	28,0	29,9	31,6	31,3	31,5	32,7	32,0	32,2	32,9	33,4
Flevoland	8,6	9,6	10,3	10,4	9,9	10,4	10,5	10,6	10,5	10,8	11,1
Gelderland	48,4	52,0	55,1	57,1	56,5	57,0	59,2	58,5	58,6	60,0	61,0
Utrecht	42,0	44,3	47,4	49,0	49,8	50,3	50,7	51,0	51,6	52,3	53,3
Noord-Holland	96,8	101,3	106,9	110,7	108,5	112,4	114,1	115,1	118,1	123,4	127,4
Zuid-Holland	107,7	113,3	121,3	125,1	121,2	123,1	122,9	124,6	124,3	125,9	129,7
Zeeland	8,3	8,7	9,5	10,0	9,5	10,1	10,3	10,2	10,2	10,4	10,6
Noord-Brabant	71,9	76,3	80,4	83,3	80,4	83,9	86,9	87,3	87,3	89,6	91,8
Limburg	27,5	28,9	31,0	31,6	30,2	31,2	32,1	31,8	32,2	32,6	33,8
Exclusief delfstoffenwinning											
Groningen	13,7	14,2	15,0	15,2	15,1	15,2	15,6	15,5	15,8	16,2	16,4
Friesland	12,8	13,4	14,4	14,8	14,6	14,8	15,4	15,3	15,1	15,5	15,7
Drenthe	9,9	10,5	11,3	11,6	11,2	11,2	11,3	11,3	11,3	11,6	11,8

Bron: CBS, regionale rekeningen.

¹⁾ Vanwege de Extra-regio kan het voorkomen dat het weergegeven cijfer van de totale economie niet overeenstemt met de som van de provincies.

I.5 Toegevoegde waarde (bruto, basisprijzen), 2015*¹⁾

	Landbouw	Nijverheid	Commerciële dienstverlening	Niet-commerciële dienstverlening	Alle economische activiteiten
	mld euro				
Totaal Nederland	11,0	121,7	326,8	148,4	607,9
Groningen	0,4	10,7	6,7	5,7	23,5
Friesland	0,4	4,0	7,2	4,7	16,3
Drenthe	0,4	3,1	5,1	3,8	12,4
Overijssel	0,6	8,9	14,9	9,0	33,4
Flevoland	0,5	1,3	6,5	2,8	11,1
Gelderland	1,3	12,9	29,6	17,3	61,0
Utrecht	0,3	6,4	32,4	14,2	53,3
Noord-Holland	1,0	13,9	86,5	26,0	127,4
Zuid-Holland	2,8	20,5	72,3	34,1	129,7
Zeeland	0,5	3,0	4,6	2,5	10,6
Noord-Brabant	2,0	25,5	45,4	18,9	91,8
Limburg	0,9	8,7	15,5	8,8	33,8
Exclusief delfstoffenwinning					
Groningen	0,4	3,6	6,7	5,7	16,4
Friesland	0,4	3,3	7,2	4,7	15,7
Drenthe	0,4	2,6	5,1	3,8	11,8

Bron: CBS, regionale rekeningen.

¹⁾ Vanwege de Extra-regio kan het voorkomen dat het weergegeven cijfer van de totale economie niet overeenstemt met de som van de provincies.

I.6 Totale investeringen in vaste activa¹⁾

	2010	2011	2012	2013	2014
	mln euro				
Totaal Nederland	128 114	133 730	124 775	120 088	122 735
Groningen	3 751	3 507	3 450	3 192	3 599
Friesland	3 795	3 605	3 703	4 511	4 223
Drenthe	2 619	2 461	2 687	2 938	2 667
Overijssel	6 916	7 901	7 065	6 834	7 023
Flevoland	4 900	4 035	4 614	3 174	2 870
Gelderland	13 385	15 113	13 618	13 400	13 902
Utrecht	11 504	11 952	10 381	9 835	10 293
Noord-Holland	22 158	22 063	20 694	20 703	22 167
Zuid-Holland	30 245	30 583	27 492	25 347	26 560
Zeeland	2 918	3 294	2 932	2 514	2 548
Noord-Brabant	18 573	19 788	18 562	18 629	17 854
Limburg	6 320	6 928	6 932	6 696	6 675

Bron: CBS, regionale rekeningen.

¹⁾ Vanwege de Extra-regio kan het voorkomen dat het weergegeven cijfer van de totale economie niet overeenstemt met de som van de provincies.

I.7 Investerings in vaste activa naar type 2014*

	Woningen	Bedrijfs gebouwen	GWW werken	Vervoer middelen	Machines en installaties	Computer-programmatuur en databanken	Onderzoek en ontwikkeling	Overige investeringen	Totaal
	%								
Totaal Nederland	16,4	14,4	13,4	7,7	13,5	13,9	9,8	10,9	100,0
Groningen	14,1	15,6	13,5	7,7	16,8	12,6	8,8	10,9	100,0
Friesland	13,3	15,7	7,2	12,5	23,4	10,2	6,6	11,3	100,0
Drenthe	15,3	10,2	16,5	10,7	13,6	11,8	8,3	13,6	100,0
Overijssel	19,4	14,8	11,3	8,1	13,0	12,9	9,7	10,7	100,0
Flevoland	14,5	15,1	15,2	8,0	21,0	10,5	6,9	8,8	100,0
Gelderland	21,3	12,9	13,8	8,1	13,1	12,2	8,7	10,0	100,0
Utrecht	16,5	19,9	13,6	6,0	8,2	16,2	9,1	10,6	100,0
Noord-Holland	15,3	12,8	13,1	7,6	11,0	17,9	10,1	12,2	100,0
Zuid-Holland	14,9	14,0	15,8	7,0	13,3	14,4	9,6	11,0	100,0
Zeeland	18,8	12,2	10,9	9,8	21,1	10,2	7,4	9,6	100,0
Noord-Brabant	19,4	13,8	10,7	8,3	12,2	13,5	12,8	9,4	100,0
Limburg	14,2	22,4	5,5	8,5	13,9	12,6	12,8	10,0	100,0

Bron: CBS, regionale rekeningen.

I.8 Investerings in vaste activa naar bedrijfstak 2014*¹⁾

	Land- bouw, bos- bouw en visserij	Delf- stoffen winning	Industrie	Energie	Water- bedrij- ven en afval- beheer	Bouw- nijver- heid	Handel, vervoer en horeca	Infor- matie en commer- ciële dienst- verlening	Finan- ciële dienst- verlening	Vehuur en handel van onroer- rend goed	Zake- lijke dienst- verlening	Over- heid en zorg	Cultuur, recre- atie, overige diensten	Totaal
	mln euro													
Totaal Nederland	5 106	3 729	13 355	6 469	1 175	2 291	14 982	4 689	4 196	26 219	10 911	27 607	2 006	122 735
Groningen	244	91	299	421	26	57	362	134	54	587	276	989	59	3 599
Friesland	382	12	469	577	44	86	560	75	104	668	443	743	60	4 223
Drenthe	203	294	308	38	25	61	344	56	49	464	251	541	34	2 667
Overijssel	462	6	879	177	151	147	787	212	155	1 495	582	1 882	89	7 023
Flevoland	171	0	233	633	26	42	378	103	28	533	232	457	35	2 870
Gelderland	659	100	1 464	952	110	287	1 585	380	299	3 545	1 227	3 086	208	13 902
Utrecht	172	73	653	87	51	176	971	562	803	2 451	975	3 088	230	10 293
Noord-Holland	372	240	2 047	1 766	130	355	3 103	1 383	1 173	4 994	2 165	3 987	452	22 167
Zuid-Holland	678	601	2 736	1 183	275	540	3 552	1 007	650	5 356	2 308	7 195	479	26 560
Zeeland	191	2	478	139	31	47	385	57	34	545	183	427	30	2 548
Noord-Brabant	1 152	5	2 792	291	224	386	2 145	521	633	4 067	1 697	3 703	238	17 854
Limburg	418	10	997	206	84	106	808	200	214	1 514	574	1 453	92	6 675

Bron: CBS, regionale rekeningen.

¹⁾ Vanwege de Extra-regio kan het voorkomen dat het weergegeven cijfer van de totale economie niet overeenstemt met de som van de provincies.

I.9 Arbeidsvolume werknemers in arbeidsjaren¹⁾

	2010	2011	2012	2013	2014	2015*
	1 000 arbeidsjaren					
Totaal Nederland	5 955,3	5 958,2	5 900,9	5 807	5 774,2	5 821,4
Groningen	176,4	177,8	175,6	174,3	173,3	174,6
Friesland	174,4	174,5	171,7	167,2	164,8	165,9
Drenthe	137,7	137,8	134,9	131,4	131,8	132,7
Overijssel	369,2	373,3	366,8	359,6	355	357,5
Flevoland	110,4	109,7	109,6	106,2	105,8	106,7
Gelderland	659,7	664,3	655,1	640,9	635,3	639,8
Utrecht	534,3	530,9	527,3	522,1	515,6	519,4
Noord-Holland	1 104,1	1 115,8	1 106,1	1 099,8	1 108,5	1 117,7
Zuid-Holland	1 324,1	1 301,9	1 295,6	1 268,8	1 258,5	1 268,2
Zeeland	108,4	109,6	107,9	106,1	104,9	105,7
Noord-Brabant	892,9	896,4	886,7	871,5	867,6	876,8
Limburg	356,7	359,2	356,9	352,3	346,5	349,9

Bron: CBS, regionale rekeningen.

¹⁾ Vanwege de Extra-regio kan het voorkomen dat het weergegeven cijfer van de totale economie niet overeenstemt met de som van de provincies.

I.10 Arbeidsvolume werkzame personen in arbeidsjaren¹⁾

	2010	2011	2012	2013	2014*	2015*
	1 000 arbeidsjaren					
Totaal Nederland	7 055,8	7 098,6	7 055,1	6 971,6	6 953,4	7 021,3
Groningen	213,5	216,2	214,2	213,2	212,7	214,6
Friesland	224,0	225,9	223,4	219,4	217,4	219,3
Drenthe	171,5	172,4	169,8	166,2	166,9	168,4
Overijssel	441,9	448,2	442,6	436,5	432,5	436,3
Flevoland	135,5	136,1	136,0	133,3	133,2	134,5
Gelderland	792,6	801,4	794,1	781,6	777,6	784,5
Utrecht	614,5	614,8	612,8	608,7	603,6	609,1
Noord-Holland	1 298,6	1 318,8	1 312,1	1 309,7	1 321,7	1 335,1
Zuid-Holland	1 533,6	1 520,8	1 517,2	1 490,6	1 483,3	1 496,9
Zeeland	136,8	138,4	137,3	135,4	134,5	135,7
Noord-Brabant	1 060,2	1 068,1	1 060,5	1 046,3	1 044,5	1 056,8
Limburg	426,1	430,7	428,3	424,1	419,0	423,6

Bron: CBS, regionale rekeningen.

¹⁾ Vanwege de Extra-regio kan het voorkomen dat het weergegeven cijfer van de totale economie niet overeenstemt met de som van de provincies.

I.11 Arbeidsvolume in gewerkte uren van werkzame personen¹⁾

	2010	2011	2012	2013**	2014*	2015*
	1 000 000 gewerkte uren					
Totaal Nederland	12 476,5	12 594,3	12 486,5	12 378,2	12 444,4	12 504,7
Groningen	386,2	389,8	383,8	380,5	382,8	384,5
Friesland	425,0	430,7	423,5	412,6	416,9	418,5
Drenthe	315,8	315,9	313,9	311,6	312,8	314,3
Overijssel	810,2	823,3	812,5	799,8	803,6	806,7
Flevoland	247,1	247,8	250,9	249,1	246,3	248,0
Gelderland	1 440,8	1 458,9	1 443,6	1 421,5	1 428,4	1 434,5
Utrecht	1 042,7	1 044,7	1 040,7	1 040,0	1 045,9	1 049,9
Noord-Holland	2 197,8	2 236,3	2 221,3	2 227,6	2 253,4	2 263,6
Zuid-Holland	2 648,3	2 645,7	2 624,0	2 600,9	2 604,8	2 616,1
Zeeland	254,5	258,3	256,1	252,4	253,3	254,4
Noord-Brabant	1 909,5	1 931,2	1 916,5	1 892,4	1 907,3	1 920,3
Limburg	787,5	800,5	788,8	779,0	778,3	783,5

Bron: CBS, regionale rekeningen.

¹⁾ Vanwege de Extra-regio kan het voorkomen dat het weergegeven cijfer van de totale economie niet overeenstemt met de som van de provincies.

I.12 Kenmerken zelfstandigen

		Aandeel	Persoonlijk inkomen		Huishoudvermogen		
		zzp	zmp	zzp	zmp	zzp	zmp
		procent	mediaan x 1 000 euro		mediaan x 1 000 euro		
Totaal							
	Zelfstandige, voornaamste inkomen	100	100	25,2	44	97,1	172,4
Geslacht							
	Man	62	69	33,7	49,3	95,6	166
	Vrouw	38	31	14,4	32	99,3	185,5
Type zelfstandige							
	Zelfstandig ondernemer	74	69	24,7	35,2	87,7	151
	Directeur-grootaandeelhouder (dga)	13	31	57,9	59,2	234,8	238,6
	Overige zelfstandige	13	0	8,1	.	71,9	.
Leeftijd							
	tot 25 jaar	3	1	17,2	26,2	30,2	44,4
	25 tot 45 jaar	42	39	25,9	42,2	26,9	61,5
	45 tot 65 jaar	50	56	24,9	45,3	168,6	260
	65 jaar en ouder	4	3	32,7	47,2	375,2	469,1
Bedrijfstak							
A	Landbouw, bosbouw en visserij	7	8	28,9	39	670	632,6
B-E	Nijverheid en energie	3	7	28,2	49,6	104,2	216,1
F	Bouwnijverheid	12	8	32,3	47,5	47,6	186,5
G-I	Handel, vervoer en horeca	14	43	20,1	36	86,9	142,5
J	Informatie en communicatie	4	2	36,4	55,1	64,4	82,5
K	Financiële dienstverlening	6	2	59,5	64,2	226,8	189,1
L	Verhuur en handel onroerend goed	1	1	38,9	57,1	280,6	244,6
M-N	Zakelijke dienstverlening	20	14	35,7	52,9	102,6	138,3
O-Q	Overheid en zorg	10	10	27,7	73,9	82,4	211
R-U	Cultuur, recreatie, overige diensten	10	6	14	29,8	45,2	91,5
Z	Onbekend	13	0	8,7	.	70,7	.

Bron: CBS.

II.1 indeling bedrijfstakken en -klassen, gebaseerd op de SBI 2008.

Letter	Bedrijfsklassen	Bedrijfstakken	Vierdeling
A	Landbouw, bosbouw en visserij	A Landbouw, bosbouw en visserij	A Landbouw, bosbouw en visserij
B	Delfstoffenwinning	B Delfstoffenwinning	B-F Nijverheid
C	Industrie	C Industrie	
D	Energievoorziening	D Energievoorziening	
E	Waterbedrijven en afvalbeheer	E Waterbedrijven en afvalbeheer	
		B-E Nijverheid (geen bouw) en energie	
F	Bouwnijverheid	F Bouwnijverheid	
G	Handel	G-I Handel, vervoer en horeca	G-N Commerciële dienstverlening
H	Vervoer en opslag		
I	Horeca		
J	Informatie en communicatie	J Informatie en communicatie	
K	Financiële dienstverlening	K Financiële dienstverlening	
L	Verhuur van en handel in onroerend goed	L Verhuur van en handel in onroerend goed	
M	Specialistische zakelijke diensten	M-N Zakelijke dienstverlening	
N	Verhuur en overige zakelijke diensten		
O	Openbaar bestuur en overheidsdiensten	O-Q Overheid en zorg	O-U Niet-commerciële dienstverlening
P	Onderwijs		
Q	Gezondheids- en welzijnszorg		
R	Cultuur, sport en recreatie	R-U Cultuur, Recreatie, overige diensten	
S	Overige dienstverlening		
T	Huishoudens		
U	Extraterritoriale organisaties		

III.1 Indeling van COROP-gebieden naar provincie en landsdeel

Nr.	COROP-gebied	Provincie	Landsdeel
100	Oost-Groningen	Groningen	Noord
200	Delfzijl e.o.		
300	Overig Groningen		
400	Noord-Friesland	Friesland	
500	Zuidwest-Friesland		
600	Zuidoost-Friesland		
700	Noord-Drenthe	Drenthe	
800	Zuidoost-Drenthe		
900	Zuidwest-Drenthe		
1000	Noord-Overijssel	Overijssel	Oost
1100	Zuidwest-Overijssel		
1200	Twente		
4000	Flevoland	Flevoland	
4001	Almere		
4002	Flevoland-Midden		
4003	Noordoostpolder en Urk		
1300	Veluwe	Gelderland	
1400	Achterhoek		
1500	Agglomeraties Arnhem en Nijmegen		
1600	Zuidwest-Gelderland		
1700	Utrecht	Utrecht	West
1701	Utrecht-West		
1702	Stadsgewest Amersfoort		
1703	Stadsgewest Utrecht		
1704	Zuidoost-Utrecht		
1800	Kop van Noord-Holland	Noord-Holland	
1900	Alkmaar e.o.		
2000	IJmond		
2100	Agglomeratie Haarlem		
2200	Zaanstreek		
2300	Groot-Amsterdam		
2311	Amsterdam		
2321	Overig Agglomeratie Amsterdam		
2322	Edam-Volendam e.o.		
2323	Haarlemmermeer e.o.		
2400	Het Gooi en Vechtstreek		
2500	Agglomeratie Leiden en Bollenstreek	Zuid-Holland	
2600	Agglomeratie 's-Gravenhage		
2601	Agglomeratie 's-Gravenhage excl. Zoetermeer		
2602	Zoetermeer		
2700	Delft en Westland		
2800	Oost-Zuid-Holland		
2900	Groot-Rijnmond		
2910	Rijnmond		
2920	Overig Groot-Rijnmond		
3000	Zuidoost-Zuid-Holland		
3001	Drechtsteden		

III.1 Indeling van COROP-gebieden naar provincie en landsdeel

Nr.	COROP-gebied	Provincie	Landsdeel
3002	Overig Zuidoost-Zuid-Holland		
3100	Zeeuwsch-Vlaanderen	Zeeland	
3200	Overig Zeeland		
3300	West-Noord-Brabant	Noord-Brabant	Zuid
3400	Midden-Noord-Brabant		
3500	Noordoost-Noord-Brabant		
3510	Stadsgewest 's-Hertogenbosch		
3520	Overig Noordoost-Noord-Brabant		
3600	Zuidoost-Noord-Brabant		
3700	Noord-Limburg	Limburg	
3800	Midden-Limburg		
3900	Zuid-Limburg		

Begrippenlijst

Arbeidsjaren

Een maatstaf voor het arbeidsvolume, die wordt berekend door alle banen (voltijd en deeltijd) om te rekenen naar voltijdbanen, ook wel voltijdequivalenten (vte) genoemd. Zo leveren twee halve banen (elk 0,5 vte) samen een arbeidsvolume van één arbeidsjaar op.

Arbeidsjaren werknemers

De hoeveelheid arbeid uitgevoerd door werknemers die in een bepaalde periode is ingezet. Werknemers zijn personen die in een bepaalde periode arbeid verrichten voor loon of salaris, in geld of in natura, op grond van een arbeidsovereenkomst voor een economische eenheid.

Arbeidsjaren zelfstandigen

De hoeveelheid arbeid uitgevoerd door zelfstandigen die in een bepaalde periode is ingezet. Zelfstandigen zijn personen die een inkomen ontvangen door voor eigen rekening of risico arbeid te verrichten in het bedrijf of het beroep dat zij zelfstandig uitoefenen. Ook meewerkende gezinsleden worden tot zelfstandigen gerekend, tenzij zij een arbeidsovereenkomst zijn aangegaan.

Bruto binnenlands product

Het bruto binnenlands product (bbp) tegen marktprijzen is het eindresultaat van de productieve activiteiten van de ingezeten productie-eenheden. Het is gelijk aan de toegevoegde waarde tegen basisprijzen van alle bedrijfsklassen aangevuld met enkele transacties die niet naar bedrijfsklassen worden verdeeld.

Bruto toegevoegde waarde

De bruto toegevoegde waarde tegen basisprijzen is gelijk aan het verschil tussen de productie in basisprijzen en het intermediair verbruik tegen aankooprijzen.

COROP-gebied

De naam COROP is afgeleid van de naam van een interdepartementale commissie die de betreffende regionale indeling van Nederland omstreeks 1970 heeft ontworpen. Voluit luidde de naam van deze commissie: Coördinatiecommissie Regionaal OnderzoeksProgramma.

Economische groei

De volumemutatie van het bruto binnenlands product tegen marktprijzen. Voor het bepalen van de regionale volumemutaties van de toegevoegde waarde, worden nationale volumemutaties per bedrijfsgroep toegepast op de regionale productiestructuren. Prijsontwikkelingen van de geproduceerde en verbruikte goederen en diensten in de verschillende regio's worden gelijk verondersteld.

Gewerkte uren

Het totale aantal uren dat werknemers en/of zelfstandigen gedurende de verslagperiode werkelijk hebben gewerkt. Niet-gewerkte uren wegens verlof of ziekte tellen dus niet mee.

De gewerkte uren van werknemers worden berekend door de betaalde uren (de overeengekomen uren plus de betaalde overuren) te vermeerderen met onbetaalde overuren en te verminderen met feitelijk niet gewerkte uren die betaald worden, zoals wegens ziekte verzuim, zwangerschaps- en bevallingsverlof, stakingen, weerverlet, ouderschapsverlof, kort verzuim. De gewerkte uren van de zelfstandigen worden rechtstreeks bepaald.

Gewerkte uren werknemers

De gewerkte uren van werknemers worden berekend door de betaalde uren (de overeengekomen uren plus de betaalde overuren) te vermeerderen met onbetaalde overuren en te verminderen met feitelijk niet gewerkte uren die betaald worden, zoals wegens ziekte verzuim, zwangerschaps- en bevallingsverlof, stakingen, weerverlet, ouderschapsverlof, kort verzuim.

Gewerkte uren zelfstandigen

Het aantal gewerkte uren dat zelfstandigen gedurende de verslagperiode werkelijk hebben gewerkt. Niet-gewerkte uren wegens verlof of ziekte tellen dus niet mee. De gewerkte uren van de zelfstandigen worden rechtstreeks bepaald.

Grote steden (G4)

In deze publicatie zijn de grote steden gedefinieerd als kerngemeente plus omliggend gebied. Amsterdam betreft COROP-gebied Groot-Amsterdam, Rotterdam betreft COROP-subgebied Rijnmond, Den Haag omvat COROP-gebied Agglomeratie 's-Gravenhage en Utrecht ten slotte omvat COROP-plusgebied stadsgewest Utrecht.

Innovatie

Het ontwikkelen van nieuwe of sterk verbeterde producten (productinnovatie) en/of het in gebruik nemen van nieuwe of sterk verbeterde productieprocessen (procesinnovatie). Daarnaast behoren ook organisatorische innovatie en marketinginnovatie tot het concept innovatie.

Innovatie kan grofweg in twee hoofdtypen worden ingedeeld: technologische en niet-technologische innovatie. Technologische innovatie omvat productinnovatie en procesinnovatie, niet-technologische innovatie betreft organisatorische innovatie en marketinginnovatie.

Innovaties kunnen nieuw zijn voor een bedrijf, maar hoeven dat dan niet te zijn voor de betreffende bedrijfstak of markt. Ook kan het zijn dat een innovatie oorspronkelijk door het bedrijf zelf of door andere bedrijven is voorbereid.

Investerings in vaste activa

Investerings in vaste activa zijn uitgaven voor geproduceerde materiële of immateriële activa die langer dan een jaar in het productieproces worden gebruikt.

Investeringsquote

Bruto kapitaalinvesteringen in vaste activa in een bedrijfstak als percentage van de bruto toegevoegde waarde van de bedrijfstak. Het betreft hier niet alleen de investeringen door ondernemingen maar door alle sectoren van uitvoering (publieke en private partijen).

Randstad

In deze publicatie wordt onder de Randstad verstaan: de provincie Zuid-Holland; de provincie Noord-Holland; de provincie Utrecht; provincie Flevoland.

Recessie

De toestand waarin de economie verkeert wanneer het volume van het bruto binnenlands product (na correctie voor seizoeninvloeden) twee opeenvolgende kwartalen krimpt.

Research & Development

Activiteit waarbij wordt gestreefd naar oorspronkelijkheid en vernieuwing en bestaande uit het creatief, systematisch en planmatig zoeken naar oplossingen voor praktische problemen. Tot de activiteit behoort ook het strategische en het fundamentele onderzoek, waarbij het verkrijgen van achtergrondkennis en het vergroten van de (puur) wetenschappelijke kennis voorop staat en niet het streven naar direct economisch voordeel of het oplossen van problemen. Verder wordt tot de activiteit ook gerekend het (uit) ontwikkelen van ideeën of prototypes tot bruikbare processen en productierijpe producten.

Niet tot R&D wordt gerekend:

het routinematig verzamelen, onderzoeken van gegevens, verrichten van metingen of uitvoeren van controles;

- het gebruik of marginaal verbeteren van bestaande methoden of modellen voor bijvoorbeeld marktonderzoek of sociaal-demografische vraagstukken;
- scholing en training;
- werkzaamheden in verband met octrooien en licenties;
- het operationeel maken van ingekochte technologie of geavanceerde (productie) apparatuur;
- het herschrijven van bestaande software en/of klantspecifiek maken van al op de markt gebrachte software;
- industriële vormgeving, tenzij systematisch naar ergonomische verbeteringen wordt gezocht.

WBSO

WBSO staat voor Wet Bevordering Speur- en Ontwikkelingswerk. Deze wet is erop gericht R&D aan te moedigen bij bedrijven door een deel van de loonkosten en overige kosten en uitgaven te vergoeden aan deze bedrijven door middel van verlaging van de loonheffing. Startende ondernemingen die aan R&D doen kunnen een extra tegemoetkoming ontvangen. CBS beschikt over deze fiscale informatie en deze wordt hier gebruikt als hulpmiddel voor de regionalisering van de innovatie- en R&D-statistieken.

Werkzame personen

Alle personen die één of meerdere banen hebben als werknemer en/of zelfstandige bij een in Nederland gevestigde economische eenheid.

Tot de werkzame personen behoren alle personen die betaalde arbeid verrichten, ook al is het maar voor één of enkele uren per week, ook als zij:

- arbeid verrichten die op zichzelf genomen legaal is, maar waarvan de beloning aan de registratie door de fiscus of sociale zekerheidsautoriteiten wordt onttrokken ('zwarte arbeid');
- tijdelijk geen arbeid verrichten, maar wel doorbetaald krijgen (bijvoorbeeld bij ziekte of vorstverlet);
- tijdelijk onbetaald verlof hebben opgenomen.

Werkzame personen kunnen worden onderscheiden in werknemers en zelfstandigen. Ze kunnen woonachtig zijn in Nederland maar ook in het buitenland. In deze tabel wordt het gemiddeld aantal werkzame personen over de verslagperiode gegeven.

Werknemers

Werknemers zijn personen die in een bepaalde periode arbeid verrichten voor loon of salaris, in geld of in natura, op grond van een arbeidsovereenkomst voor een economische eenheid.

Zelfstandigen

Zelfstandigen zijn personen die een inkomen ontvangen door voor eigen rekening of risico arbeid te verrichten in het bedrijf of het beroep dat zij zelfstandig uitoefenen. Ook meewerkende gezinsleden worden tot zelfstandigen gerekend, tenzij zij een arbeidsovereenkomst zijn aangegaan.

Technische toelichting

Inleiding

Regionale rekeningen geven een kwantitatieve beschrijving van het economisch proces van regio's binnen een land en sluiten aan op de nationale rekeningen. De nadruk in de regionale rekeningen ligt op de productie en inkomensvorming. Theoretisch kunnen de nationale rekeningen beschouwd worden als de sommatie van de regionale rekeningen. De productie in een land wordt immers voortgebracht door bedrijven en instellingen in de verschillende regio's, de zogenoemde 'ingezeten eenheden'. In de Nederlandse praktijk worden echter eerst de nationale rekeningen samengesteld en worden vervolgens de regionale cijfers hiervan afgeleid.

Bij het samenstellen van de regionale rekeningen worden dezelfde concepten en definities gehanteerd als bij de nationale rekeningen. Voor beide wordt aangesloten op de internationale richtlijnen van het System of National Accounts 2008 (SNA 2008) en het Europees systeem van nationale en regionale rekeningen 2010 (ESR 2010). Hierdoor zijn de uitkomsten van de regionale rekeningen zowel binnen Nederland als internationaal vergelijkbaar. Eén van belangrijkste gebruikers van deze cijfers is de Europese Unie ten behoeve van het regionaal beleid. Het regionale bruto binnenlands product (bbp) per inwoner is één van de criteria voor het toekennen van uitkeringen in het kader van de Europese structuurfondsen.

Regio's

Het Nederlandse deel van het continentaal plat in de Noordzee en de Nederlandse ambassades in het buitenland vallen onder het economisch gebied van Nederland. De activiteiten in deze gebieden maken deel uit van de Nederlandse economie maar zij worden niet aan de provincies toegekend. Voor dit doel is de zogenoemde Extra-regio gecreëerd. De som van de provinciecijfers stemt hierdoor niet overeen met het nationale rekeningencijfer. In de tabellen met provinciecijfers in deze publicatie is de Extra-regio weggelaten.

In de regionale rekeningen wordt de actuele regionale indeling gehanteerd. Bij grenswijzigingen door bijvoorbeeld gemeentelijke herindelingen ontstaan, meestal beperkte, breuken. Bij grotere breuken worden volgtijdelijk vergelijkbare reeksen samengesteld.

Methoden

Er zijn grofweg twee methoden om regionale rekeningen samen te stellen: bottom-up en top-down. Bij de bottom-up methode worden gegevens over in de regio gevestigde eenheden opgeteld tot een regionaal cijfer. De som van alle regionale cijfers moet overeenkomen met het nationale cijfer. Bij de top-down methode wordt het nationale aggregaat verdeeld met een verdeelsleutel. Meestal wordt hiervoor informatie over de beloning van arbeid of de inzet van arbeid gebruikt. Bij gebruik van de bottom-up methode staan gegevens van individuele eenheden uit de productiestatistieken centraal. Wanneer een eenheid vestigingen in verschillende regio's omvat dan wordt de informatie van deze eenheid toegedeeld aan de betreffende regio's, meestal op basis van de beloning of de aantallen banen van werknemers.

Voor een deel van de economie zijn geen goede gegevens van de individuele eenheden beschikbaar. Hiervoor wordt dus teruggegrepen op de top-down methode. Omdat de regionale inzet van arbeid bij deze methode cruciaal is, dienen afgeleide cijfers over regionale arbeidsproductiviteit (bruto toegevoegde waarde per arbeidsjaar) met de nodige voorzichtigheid geïnterpreteerd te worden.

Kerncijfers Regionale rekeningen

In de regionale rekeningen worden de volumemutaties anders berekend dan in de nationale rekeningen. In de regionale rekeningen worden de berekeningen uitgevoerd op bedrijfsklassenniveau en niet zoals in de nationale rekeningen op het niveau van goederen en diensten. Verder worden in de regionale rekeningen de gegevens eerst in lopende prijzen samengesteld terwijl dit in de nationale rekeningen simultaan in lopende prijzen en in prijzen van het voorafgaande jaar gebeurt. Nadat in de regionale rekeningen de cijfers in lopende prijzen zijn bepaald worden deze gedefleerd om te komen tot de volumemutaties. Er zijn bij het CBS geen gegevens over regionale prijsontwikkelingen per bedrijfstak beschikbaar. Daarom worden de regionale uitkomsten van de productie en het intermediair verbruik, en dus van de toegevoegde waarde, per bedrijfsklasse gedefleerd met nationale deflatoren. Overigens wordt voor de landbouw en de aardolie- en aardgaswinning wel gebruikgemaakt van regionale verdelingen van de geproduceerde goederen.

Voor de meest recente voorlopige jaren zijn geen ramingen van het regionale bbp in lopende prijzen beschikbaar. De economische groei naar regio wordt voor die jaren gebaseerd op de productiestructuur van het voorgaande jaar en de nationale ontwikkelingen per bedrijfsklasse. Voor enkele bedrijfsklassen (landbouw, aardolie- en aardgaswinning, verhuur van en handel in onroerend goed) worden wel regionale gegevens ingezet. Verder worden voor enkele (verzorgende) bedrijfsklassen cijfers over de bevolkingsgroei meegenomen. Alle voorlopige cijfers kunnen onderhevig zijn aan bijstellingen, maar door de gehanteerde methode geldt dit in hoge mate voor de economische groeicijfers naar regio van het meest recente jaar.

Het bbp is de som van de toegevoegde waarde tegen basisprijzen per bedrijfstak en het saldo van de productgebonden belastingen en subsidies. Deze laatste post is niet volledig toe te wijzen aan de verschillende bedrijfstakken. Basis voor het regionaliseren zijn juist de cijfers over de toegevoegde waarde per bedrijfsklasse. Conform internationale afspraken worden de productgebonden belastingen en subsidies verdeeld over de regio's overeenkomstig de totale toegevoegde waarde tegen basisprijzen om tot het bbp tegen marktprijzen per regio te komen.

Revisiestrategie

De regionale rekeningen sluiten aan op de nationale rekeningen, niet alleen qua concepten en definities, maar ook wat betreft de revisiestrategie. Eens in de 5 à 10 jaar worden bij een revisie de niveaus opnieuw bepaald en tussen revisies worden de jaar-op-jaar veranderingen zo juist mogelijk weergegeven. Conceptuele wijzigingen, nieuwe of gewijzigde bronnen en eventuele correcties worden pas bij de periodieke revisies doorgevoerd. Om de vergelijkbaarheid in de tijd te behouden worden dan ook de cijfers over eerdere jaren aangepast.

De nationale rekeningen en de regionale rekeningen zijn recentelijk onderworpen aan een ingrijpende revisie. Deze is ingegeven door de eis om aan te sluiten bij nieuwe Europese richtlijnen, het Europees Systeem van Rekeningen (ESR) 2010. Ook is de revisie aangegrepen om nieuwe brongegevens in te zetten als basis voor de ramingen. De gegevens in deze publicatie sluiten aan op het nieuwe ESR.

Meer informatie op www.cbs.nl

Publicaties

De regionale economie 2014

Een beeld van de regionale economie 1995–2005

Regionale investeringen in vaste activa 1995–2006

Nationale Rekeningen 2015

De Nederlandse economie 2015

Het dossier Nederland regionaal, te vinden op www.cbs.nl (thema's/dossiers/Nederland regionaal), bevat naast informatie over de regionale rekeningen een schat aan informatie over overige regionale gegevens, gerangschikt op thema. In het domein Nederland regionaal zijn in pdf-formaat de publicaties van de regionale rekeningen opgenomen. De meest recente zijn 'de regionale economie 2014', 'regionale investeringen in vaste activa 1995–2006' en 'een beeld van de regionale economie 1995–2005'. Alle tabellen van de regionale rekeningen staan in de elektronische database StatLine (Thema's/macro-economie/Regionale rekeningen).

Aan deze publicatie werkten mee:

Edgar Angus

Gusta van Gessel-Dabekausen

Annelie Hakkenes-Tuinman

Wouter Jonkers

Ilham Malkaoui

Paul Mangoenkarso

Nico Mens

Mark Ramaekers

Rik van Roekel

Roger Voncken

Kim van Zoonen